CĂRȚI POPULARE

II

FIZIOLOGUL

ARCHIRIE ȘI ANADAN

EDITURA MINERVA

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ „IORGU IORDAN“

CELE MAI VECHI CĂRȚI POPULARE ÎN LITERATURA ROMÂNĂ

Coordonatori

ION GHEȚIE și ALEXANDRU MAREȘ

859.0.09
C 34

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ „IORGU IORDAN“

CELE MAI VECHI CĂRȚI POPULARE ÎN LITERATURA ROMÂNĂ

II

FIZIOLOGUL

Studiu filologic, studiu lingvistic, ediție și glosar de
V. GURUIANU

•

ARCHIRIE ŞI ANADAN

Studiu filologic, studiu lingvistic și ediție de
MAGDALENA GEORGESCU

EDITURA MINERVA
București • 1997

BIBLIOTECA MUNICIPALĂ
„MIHAIL SADOVEANU"
Inventar Nr. 507903

Coperta seriei: D. VERDEŞ

Ilustraţia copertei: gravură din *Fiore di virtù*, Florenţa, 1498

859.0 09-91-34

ISBN 973-21-0535-6
ISBN 973-21-0493-7

IZVOARE ŞI LUCRĂRI DE REFERINŢĂ

AAR	*Analele Academiei Române,* anul I, 1877 ş.u. Mem. Secţ. ist. = Memoriile Secţiunii istorice. Mem. Secţ. lit. = Memoriile Secţiunii literare.
ALR I	*Atlasul lingvistic român,* publicat de Muzeul Limbii Române din Cluj. Partea I (ALR I), de S. Pop, vol. I, Cluj, 1938, vol. II, Sibiu – Leipzig, 1942.
ALR II	*Atlasul lingvistic român,* publicat de Muzeul Limbii Române din Cluj. Partea II (ALR II), de E. Petrovici, vol. I, Sibiu – Leipzig, 1940.
ALR SN	*Atlasul lingvistic român,* serie nouă, Bucureşti, vol. I–II, 1956, vol. III, 1961, vol. IV, 1965, vol. V, 1966, vol. VI, 1969, vol. VII, 1972.
AUB	*Analele Universităţii Bucureşti,* Filologie, Bucureşti, anul I, 1954 ş.u.
Avram, *Contribuţii*	Andrei Avram, *Contribuţii la interpretarea grafiei chirilice româneşti,* Bucureşti, 1964 (Extras din SCL, XV, 1964, nr. 1–5).
BOR	*Biserica ortodoxă română,* anul I, 1874 ş.u.
ByZ	*Byzantinische Zeitschrift,* München, anul I, 1907 ş.u.
CADE	I.-A. Candrea, Gh. Adamescu, *Dicţionarul enciclopedic ilustrat „Cartea Românească",* Bucureşti, [1926–1931].
Cartojan, *Cărţile populare*	N. Cartojan, *Cărţile populare în literatura românească,* Bucureşti, vol. I, 1929, vol. II, 1938.
Cartojan, FV	N. Cartojan, *Fiore di virtù în literatura românească,* Bucureşti, 1928 (Extras din AAR, Mem. Secţ. lit., seria III, tom. IV, mem. 2, 1928).

Chiţimia-Simonescu, *Cărţile populare*	I.C. Chiţimia, Dan Simonescu, *Cărţile populare în literatura românească,* vol. I–II, Bucureşti, 1963.
Ciuchindel, AA	C. Ciuchindel, *Povestea lui Archirie filosoful..., Carte populară românească din secolul al XVII-lea,* Bucureşti, 1976.
DA	*Dicţionarul limbii române,* Tom I, Partea I–III, Tom II, Partea I–II, Bucureşti, 1913–1949.
Densusianu, HLR, II	Ovide Desusianu, *Histoire de la langue roumaine,* Tome II, *Le seizième siècle,* Paris, 1938.
DLR	*Dicţionarul limbii române (DLR),* serie nouă, Bucureşti, Tom VI, 1965–1968, Tom VII, Partea I–II, 1969–1971, Tom VIII, Partea I–V, 1972–1984, Tom IX, 1975, Tom X, Partea I–V, 1986–1994, Tom XI, Partea I–III, 1978–1983, Tom XII, Partea I, 1994.
DLRTR	Mariana Costinescu, Magdalena Georgescu, Florentina Zgraon, *Dicţionarul limbii române literare vechi (1640–1780). Termeni regionali,* Bucureşti, 1987.
DR	*Dacoromania,* Buletinul „Muzeului Limbei Române", Cluj, anul I, 1920 ş.u.
FD	*Fonetică şi dialectologie,* Bucureşti, anul I, 1956 ş.u.
Gheţie, BD	Ion Gheţie, *Baza dialectală a românei literare,* Bucureşti, 1975.
Gheţie-Mareş, GD	Ion Gheţie şi Al. Mareş, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea,* Bucureşti, 1974.
IB	N. Iorga, *Braşovul şi românii. Scrisori şi lămuriri,* în *Studii şi documente cu privire la istoria românilor,* vol. X, Bucureşti, 1905.
LL	*Limbă şi literatură,* Bucureşti, vol. I, 1955 ş.u.
LR	*Limba română,* Bucureşti, anul I, 1952 ş.u.
Moraru, FD	Alexandra Roman Moraru, *Cea mai veche versiune românească a* ***Florii darurilor.*** *Filiaţie şi localizare,* în *Cele mai vechi texte româneşti. Contribuţii filologice şi lingvistice,* Bucureşti, 1982, p. 263–316.

Moraru-Velculescu, *Bibliografia*	Mihai Moraru şi Cătălina Velculescu, *Bibliografia analitică a cărţilor populare laice,* Bucureşti, vol. I, partea I, 1976, partea a II-a, 1978.
RIAF	*Revista de istorie, arheologie şi filologie,* Bucureşti, anul I, 1883 ş.u.
RITL	*Revista de istorie şi teorie literară,* Bucureşti, anul I, 1956 ş.u.
Rosetti, ILR	Al. Rosetti, *Istoria limbii române, I, De la origini până la începutul secolului al XVII-lea,* Ediţie definitivă, [Bucureşti], 1986.
RRL	*Revue roumaine de linguistique,* Bucureşti, anul I, 1956 ş.u.
RS	*Romanoslavica,* Bucureşti, anul I, 1958 ş.u.
SCILF	*Studii şi cercetări de istorie literară şi folclor,* Bucureşti, anul I, 1952 ş.u.
SCL	*Studii şi cercetări lingvistice,* Bucureşti, anul I, 1950 ş.u.
SDŞ	Sterie Stinghe, *Documente privitoare la trecutul românilor din Şchei (1700–1783),* I, Braşov, 1901.
Ştrempel, *Catalogul*	G. Ştrempel, *Catalogul manuscriselor româneşti,* Bucureşti, vol. I–IV, 1978–1992.

ABREVIERI

ac(uz).	=	acuzativ
adj.	=	adjectiv
adv.	=	adverb(ial)
alb.	=	limba albaneză, albanez
art.	=	articol
BAR	=	Biblioteca Academiei Române
bg.	=	limba bulgară, bulgar, bulgăresc
cf.	=	confer
col.	=	coloană
com.	=	comun(ă)
conj.	=	conjuncție
coord.	=	coordonator(i)
dat.	=	dativ
dial.	=	dialectal
f.	=	feminin; filă
fasc.	=	fasciculă
gen.	=	genitiv
gr.	=	limba greacă, grec(esc)
h.	=	hartă
hot.	=	hotărât
imper.	=	imperativ
imperf.	=	imperfect
impers.	=	impersonal
ind.	=	indicativ
lat.	=	limba latină, latin(esc)
lit.	=	literar
loc.	=	locuțiune
m.	=	masculin
magh.	=	limba maghiară, maghiar
mediogr.	=	limba greacă medie (bizantină), mediogrec(esc), grec bizantin
ms.	=	manuscris(e)
n.	=	neutru
neg.	=	negativ
nehot.	=	nehotărât
ngr.	=	limba neogreacă, neogrec(esc)
nom.	=	nominativ
nr.	=	număr(ul)

pers.	=	persoană, personal
pf. s.	=	perfect simplu
pl.	=	plural
pop.	=	popular
pos.	=	posesiv
pref.	=	prefix
prep.	=	prepoziție
pron.	=	pronume, pronominal
r.	=	rând(ul)
rom.	=	limba română, român(esc)
s.	=	substantiv
scr.	=	limba sârbocroată, sârbocroat
sg.	=	singular
sl.	=	slav
suf.	=	sufix
s.v.	=	sub voce
tăt.	=	limba tătară, tătăresc
tc.	=	limba turcă, turc(esc)
vb.	=	verb(al)
v. fr.	=	limba franceză veche, vechi francez
v. sl.	=	limba slavă veche, vechi slav

FIZIOLOGUL

Studiu filologic, studiu lingvistic, ediție
și glosar de
V. GURUIANU

STUDIU FILOLOGIC

INTRODUCERE

Printre cărţile populare care au circulat în vechea literatură românească se numără şi *Fiziologul.* Acesta este o „curioasă carte de ştiinţe naturale, în care animale, păsări, reptile şi peşti sunt descrise cu obiceiurile lor, după tradiţii populare, pentru a fi apoi interpretate ca simboluri ale unor idei morale şi religioase"[1].

Fiecare capitol din *Fiziolog* este alcătuit aşadar din două părţi: una care conţine descrierea vieţuitoarelor cu obiceiurile lor reale sau imaginare şi alta care cuprinde interpretarea simbolică a acestora în spiritul moralei creştine. Subliniind mai ales latura interpretativă a capitolelor, Cătălina Velculescu opinează că *Fiziologul* este un „scurt manual de simbolică (nu de zoologie)"[2].

Unele dintre vieţuitoarele descrise în *Fiziolog* sunt bine cunoscute de cititorul român, trăind şi în ţara noastră, altele sunt exotice, dar există şi câteva fabuloase. De exemplu, în textul pe care îl edităm (ms. rom. BAR 1436, f. 44^{v}–48^{v}) figurează următoarele douăsprezece vieţuitoare: *leul, pilul* (= elefantul), *zimbrul, indropul* (= animal acvatic fabulos, socotit drept căpetenie a peştilor), *inorogul* (= animal terestru fabulos, având un corn mare în frunte), *stratocamilul* (= struţul), *vulturul, ghionoaia, stârcul, lupul, boul* şi *privighetoarea.*

Fiziologul a fost alcătuit probabil în Egipt, la Alexandria, între secolele al II-lea şi al III-lea d. H.[3], adică în acel mediu în care se încrucişa „cultura elenistică cu cea iudaică şi orientală şi cu creştinismul"[4]. Cine a scris lucrarea nu se ştie. Numele de *Fiziolog* nu desemna la început cartea, ci pe autorul

---

[1] Cartojan, *Cărţile populare,* vol. I, p. 188.

[2] Cătălina Velculescu, *Cărţi populare şi cultură românească,* Bucureşti, 1984, p. 113.

[3] Luisa Valmarin, *Un castor între* ***Esopie şi Fiziolog,*** în volumul autoarei, *Studii de literatură română modernă şi comparată,* Bucureşti, 1987, p. 115.

[4] N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi,* I, Bucureşti, 1940, p. 72, col. 1.

ei necunoscut, astfel că „opera a circulat anonimă, după cum dovedeşte tradiţia ei manuscrisă“[5]. S-a emis şi ipoteza că substantivul *Fiziolog* ar fi avut iniţial valoare colectivă, denumind un fel de culegere de texte din scrierile mai multor naturalişti ai antichităţii[6]. De-a lungul secolelor, lucrarea, care a suferit câteva transformări şi prelucrări, a fost atribuită lui Aristotel, lui Pliniu, lui Teofrast sau chiar regelui Solomon (pentru partea descriptivă) şi unor părinţi ai bisericii (pentru partea interpretativă): Sf. Epifaniu, episcopul insulei Cipru, Sf. Ieronim, traducătorul *Bibliei* în limba latină, Sf. Vasile cel Mare, Sf. Ioan Gură de Aur etc.[7]. Dar toate propunerile de paternitate au rămas până azi nesigure.

Din Egipt, *Fiziologul* a pătruns în Bizanţ, unde a fost „când prescurtat, când amplificat, când prelucrat în versuri“[8]. Apoi opera a trecut, prin secolele al IV-lea – al V-lea[9], în Occidentul latin, unde, sub numele de *Bestiarii,* a fost tradusă şi prelucrată în limbile romanice şi germanice[10]. De asemenea, tot de la bizantini, *Fiziologul* a ajuns la slavii sud-dunăreni, fiind tradus cel puţin în limbile bulgară şi sârbă[11].

În literatura română, *Fiziologul* a pătruns prin traduceri din limbile slave de sud şi din neogreacă.

Se cunosc în prezent douăsprezece manuscrise care conservă între filele lor versiunile româneşti ale *Fiziologului* traduse din slavă. E vorba de manuscrisele româneşti păstrate la Biblioteca Academiei Române din Bucureşti sub cotele: 1436, 2513, 2516, 1151, 2150 (vol. II), 2100, 3275, 1282, 3590, 938, 2158, 5299. Dintre acestea, *Fiziologul* aflat în ms. rom. BAR 1151 a fost publicat de Moses Gaster, cu titlul *Il Physiologus rumeno,* în revista înfiinţată şi condusă de Graziadio Isaia Ascoli, „Archivio glottologico italiano“, X, 1886–1888, p. 273–304, cel din ms. rom. BAR 1436 a fost editat de Margareta D. Mociorniţă în continuarea unui articol intitulat *Traduceri româneşti din* ***Fiziolog*** *(cel mai vechi text),* apărut în „Cercetări literare“, I, 1934, p. 83–101, şi, în sfârşit, varianta din ms. rom. BAR 2513 a fost publicată de Cătălina Velculescu într-un articol purtând

[5] Luisa Valmarin, *op. cit.,* p. 118.
[6] *Ibidem.*
[7] *Ibidem,* p. 118–119.
[8] Cartojan, *Cărţile populare,* vol. I, p. 190.
[9] L. Valmarin, *op. cit.,* p. 119; vezi şi Cartojan, *Cărţile populare,* vol. I, p. 190.
[10] N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi,* I, p. 72, col. 1.
[11] *Ibidem;* vezi şi Cartojan, *Cărţile populare,* vol. I, p. 190–191.

titlul ***Fiziologul*** *de la Bistriţa,* în „Revista de istorie şi teorie literară“, tom. 31, 1982, nr. 2, p. 209–222 (retipărit în volumul autoarei, *Cărţi populare şi cultură românească,* Bucureşti, 1984, p. 110–116, 180–195).

Din neogreacă ne-a venit alt tip de *Fiziolog,* anume cel alcătuit de către Damaschin Studitul, arhiepiscopul Naupactei, în anii 1566–1570 şi închinat lui Mihail Cantacuzino[12]. Acest tip este reflectat de trei variante româneşti, dintre care numai două se mai păstrează azi la Biblioteca Academiei Române din Bucureşti, sub cotele ms. rom. BAR 4274 şi 3548. Ambele variante menţionate datează din 1832 şi provin din Moldova. Al treilea manuscris românesc care oglindeşte versiunea neogreacă a lui Damaschin Studitul s-a pierdut, dar textul respectiv, copiat de un dascăl, Nicolae Duma, în anul 1774 şi intitulat *Oarecare cunoştinţe de la filosofii vechi pentru firea şi obiceaiurile năravurilor oarecărora jivini, adunate de preaînţeleptul întru arhierei, chir Damaschin Studitul,* a fost publicat parţial de C.N. Mateescu sub titlul *Un* ***Fisiolog*** *românesc din veacul al XVIII-lea* în „Calendarul revistei «Ion Creangă»“ pe anul 1914, p. 40 ş.u., şi integral în revista „Ion Creangă“, VII, 1914, nr. 1, p. 2, nr. 2, p. 36, nr. 3, p. 68, VIII, 1915, nr. 9, p. 257, nr. 10, p. 278, nr. 11, p. 298, nr. 12, p. 320, IX, 1916, nr. 1, p. 8, nr. 2, p. 39, nr. 3, p. 67, nr. 4, p. 103. Spre deosebire de versiunile româneşti traduse din slavă, în *Fiziologul* de tip „Damaschin Studitul“ descrierea animalelor nu mai este însoţită de interpretarea moral-religioasă[13].

Dintre toate versiunile româneşti ale *Fiziologului* enumerate mai sus, cea mai veche variantă cunoscută până în prezent este cea conservată de ms. rom. BAR 1436. Această variantă, datând din 1693, publicată cu unele erori de transcriere de Margareta D. Mociorniţă în 1934, constituie obiectul prezentei ediţii.

OPINII ASUPRA *FIZIOLOGULUI* DIN MS. ROM. BAR 1436

Cel dintâi cercetător care a semnalat existenţa *Fiziologului* în ms. rom. BAR 1436 a fost N. Cartojan[14], care, în volumul I al lucrării sale *Cărţile populare în literatura românească*[15], afirmă că acest text, copiat de Costea

[12] Cartojan, *Cărţile populare,* vol. I, p. 191.
[13] *Ibidem.*
[14] Cartojan, FV, p. 17.
[15] Cartojan, *Cărţile populare,* p. 192.

Dascălul de la biserica Sf. Nicolae din Şcheii Braşovului în anul 1693, apare în manuscris fără titlu deosebit, în continuarea scrierii *Floarea darurilor.* Cu acelaşi prilej, N. Cartojan evidenţiază existenţa unor asemănări şi deosebiri între textul în discuţie şi cel ce fusese publicat de M. Gaster după actualul ms. rom. BAR 1151[16]. Mai târziu, acelaşi învăţat a susţinut că *Fiziologul* din ms. rom. BAR 1436, împreună cu alte texte descoperite între timp, descinde dintr-un prototip care datează, poate, din secolul al XVI-lea sau de la începutul celui de al XVII-lea şi care a fost tradus după o versiune sârbească[17].

Margareta D. Mociorniţă[18] – o elevă a lui N. Cartojan –, în studiul introductiv la ediţia întocmită *Fiziologului* din ms. rom. BAR 1436, comparând textul de faţă cu alte trei texte cunoscute pe atunci (versiunea Gaster, ms. rom. BAR 938, ms. rom. BAR 2158), apreciază că nu este exclus ca la baza tuturor acestora să se afle o singură traducere efectuată după o versiune slavonească şi că deosebirile dintre ele se explică prin distanţa în timp faţă de prototipul pierdut şi prin interpunerea a numeroase copii.

În studiul introductiv la ediţia de text a *Fiziologului* de la Bistriţa, conservat de ms. rom. BAR 2513, Cătălina Velculecu afirmă că *Fiziologul* din ms. rom. BAR 1436 şi cel de la Bistriţa, în ciuda deosebirilor dintre ele, au putut avea la bază „o aceeaşi traducere, puternic prelucrată în Şchei, pe linia prescurtării şi clarificării «moralei»"[19], nefiind însă exclus „ca la Braşov să fi fost pus la contribuţie şi un alt izvor"[20]. Într-un articol ulterior, cercetătoarea amintită precizează că *Fiziologul* din ms. rom. BAR 1436 şi cel editat de Gaster sunt „unicate" în limba română, fiecare în felul său, căci în celelalte manuscrise româneşti cunoscute până azi nu se mai găsesc pagini identice[21].

[16] M. Gaster, *Il Physiologus rumeno,* în „Archivio glottologico italiano", X, Roma – Torino – Firenze, 1886–1888, p. 273–304.

[17] N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi,* I, p. 72, col. 1.

[18] Margareta D. Mociorniţă, *Traduceri româneşti din* ***Fiziolog*** *(cel mai vechi text),* în „Cercetări literare", I, Bucureşti, 1934, p. 83–88.

[19] Cătălina Velculescu, ***Fiziologul*** *de la Bistriţa,* în RITL, tom. 31, 1982, nr. 2, p. 211; eadem, *Cărţi populare şi cultură românească,* p. 112.

[20] *Ibidem.*

[21] Cătălina Velculescu, *Alte două manuscrise cu «Fiziologul» românesc,* în RITL, XXXVII, 1989, nr. 1–2, p. 327, nota 14.

P. Olteanu consideră că *Fiziologul* din ms. rom. BAR 1436 este o copie incompletă după un manuscris românesc mai vechi care reflecta o traducere făcută poate chiar la sfârşitul secolului al XVI-lea, probabil după o versiune sârbească identică sau apropiată de versiunea editată de St. Novaković sau chiar de versiunea lui P. Šafařík[22]. O idee importantă care rezultă din cercetările lui P. Olteanu este că dintre toate manuscrisele româneşti ale *Fiziologului* cunoscute până azi, la baza cărora stă o traducere românească făcută din slavă, numai *Fiziologul* din ms. rom. BAR 1436 ar putea fi raportat la o versiune sârbească, celelalte texte româneşti oglindind mai multe traduceri făcute după o versiune mediobulgară care derivă din acelaşi prototip slav din care provine şi versiunea mediobulgară păstrată de ms. sl. 25, BAR, filiala Cluj[23].

Analizând, într-un amplu studiu, raporturile a trei versiuni româneşti ale *Fiziologului* deja publicate (e vorba de ediţiile Gaster, pentru *Fiziologul* din ms. rom. BAR 1151, Mociorniţă, pentru *Fiziologul* din ms. rom. BAR 1436, şi Velculescu, pentru *Fiziologul* din ms. rom. BAR 2513) cu redacţiile *Fiziologului* vechi grecesc şi bizantin, precum şi raporturile existente între cele trei versiuni româneşti menţionate, Luisa Valmarin[24] ajunge la concluzia că, pe de o parte, pentru *Fiziologul* românesc „e, deci, necesar să presupunem, ca şi pentru versiunile sud-slave înrudite, un prototip mixt grec şi bizantin"[25] şi că, pe de altă parte, *Fiziologul* din ms. rom. BAR 1436 editat de Mociorniţă „lasă impresia că reprezintă probabil un tip de sine stătător"[26].

Din cercetările întreprinse mai ales de P. Olteanu, de Luisa Valmarin şi de Cătălina Velculescu reiese cu destulă claritate caracterul de „unicat" – ca să folosim termenul Cătălinei Velculescu – al *Fiziologului* din ms. rom. BAR 1436 printre celelalte texte româneşti ale acestei scrieri, atât din punct de vedere „extern", al raporturilor cu originalele străine, cât şi din punct de vedere „intern", al relaţiilor cu celelalte versiuni româneşti, al tradiţiei interne de copiere a manuscriselor.

[22] P. Olteanu, *К истории „Физиолога" в славянских и румынской литературах (Неизвестная среднеболгарская версия из Трансильвании),* în „Palaeobulgarica, Старобългаристика", Sofia, VIII, 1984, nr. 2, p. 41; idem, *Физиологът от стилистическо гледище (С данни и от неизвестни старобългарски и румънски преписи),* în „Старобългарска литература", книга 16, Sofia, 1984, p. 42.

[23] *Ibidem.*

[24] Luisa Valmarin, *op. cit.,* p. 99–176.

[25] *Ibidem,* p. 132; cf. şi p. 133.

[26] *Ibidem,* p. 149.

MANUSCRISUL ROMÂNESC 1436 AL BIBLIOTECII ACADEMIEI ROMÂNE

Manuscrisul românesc 1436 păstrat la Biblioteca Academiei Române din Bucureşti a făcut parte odinioară din vestita bibliotecă a episcopului Dionisie Romano al Buzăului. Manuscrisul acesta, împreună cu altele şi cu numeroase cărţi valoroase provenind toate din aceeaşi bibliotecă a episcopului amintit, a fost dăruit Academiei Române de Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii Publice la 17 septembrie 1897[27], după aproape un sfert de veac de la moartea ilustrului ierarh, survenită la 18 ianuarie 1873[28].

Ms. rom. BAR 1436 este un codice miscelaneu de format in –4°, având 240 de file. Filele 1–239 sunt numerotate de maşină cu tuş negru, iar ultima (f. 240) e numerotată de mână, cu cerneală roşie. Dimensiunile filelor sunt de cca 193–194 mm înălţime şi de cca 150–152 mm lăţime. Filele au fost iniţial mai mari, cel puţin la unele texte, căci signaturile unor caiete au fost tăiate la legat, rămânând vizibile din ele anumite fragmente (f. 52^{v}, 61^{r} etc.) sau, uneori, numai titla (f. 49^{r}, 53^{r} etc.). De asemenea, unele notaţii făcute de copist se află astăzi prea aproape de marginea dinspre exterior a filei (f. 52^{v}, 53^{r} etc.), iar altele se constată că au fost parţial tăiate la legarea manuscrisului (f. 49^{v}, 59^{v} etc.). Hârtia pe care sunt scrise textele miscelaneului este de sorturi diferite. Copertele originale, din piele, cu chenare şi desene ornamentale imprimate, se păstrează sub legătura actuală, confecţionată din pegamoid brun-roşcat. Pielea, de culoare cafenie-închis, prezintă un anumit grad de uzură, suprafaţa ei fiind incizată şi străbătută pe alocuri de găuri făcute de cari. Mai deteriorată este coperta originală de la spate, din care lipsesc unele fragmente. Textele componente, de vechimi

[27] Vezi AAR, seria II, tom. XX, 1897–1898, *Partea administrativă şi dezbaterile,* Bucureşti, 1898, p. 212–213. Prima menţiune a existenţei ms. rom. 1436 în colecţiile Bibliotecii Academiei din Bucureşti se află la N. Iorga, *Istoria literaturii religioase a românilor până la 1688,* în *Studii şi documente cu privire la istoria românilor,* VII, Bucureşti, 1904, p. CCXIX, nota 8. Referitor la importanţa deosebită a manuscriselor şi a cărţilor din biblioteca episcopului Dionisie Romano intrate în posesia Bibliotecii Academiei Române, vezi Ioan Lupu, *Episcopul Dionisie Romano, primul donator al Bibliotecii Academiei Române,* în BOR, LXXXII, 1964, nr. 11–12, p. 1121–1152.

[28] Vezi Preot prof. dr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române,* III, Bucureşti, 1981, p. 159, 521.

diferite, sunt scrise de mai multe mâini. Ele au fost légate împreună probabil la o dată anterioară celei de 14 iulie 1758, care apare într-una dintre însemnările lui Radu Cătana (f. 12^{r}), primul posesor cunoscut al manuscrisului.

Ms. rom. BAR 1436 conţine următoarele texte:

f. 1^{r}–11^{v}: *Însămnare pentru tunet, adeverită şi ispitită, ce adevereză în 12 luni <= Gromovnic>.*

f. 13^{r}–44^{v}: *Sf̃aa Darovanie <= Floarea darurilor>, carte aleasă din toate cărţile, dulce învăţătură omului.*

f. 44^{v}–48^{v}: ***<Fiziologul>.***

f. 49^{r}–68^{r}: *Poveastea ţărilor şi a împărăţiilor câte-s în pământul Asiei <= Fragment de cosmografie>*[29].

f. 68^{r}–75^{r}: *Împărţeala dintâi. Cozmográfie, ce să zice împărţeala Pământului pre hotară şi pre alte seamne ce sânt în cercurile ceriului.*

f. 75^{r}–76^{v}: *Întru adâncul unii cărţi ce să chiamă Filotera înbată-să filosoful cu firea şi să mire de stihiile omului cum sânt <= Despre limba omului>.*

f. 77^{r}–78^{v}: *Aici semnează visele <...>, că văzu într-o noapte 9 sori <= Prorocirea Sibilei>.*

f. 79^{r}–121^{v}: *Cuvânt şi pocitaniia filosofului Sintipa cu înpăratul de Ţara Persie, anume Chira.*

f. 122^{r}–145^{v}: *Începui a scrie istoriia lui Isop.*

f. 149^{r}–215^{v}: *Murind marele Iustiniian-Împărat, împărăţiia lui Iustin, nepotul acestuia, curopalat <= Cronograf>* (text fragmentar).

f. 216$^{r–v}$: *În zilele acealea când înbla Hristos, Dumnedzăul nostru, pre pământ, om desăvârşit, şi învăţa lumea ...<= Legenda lui Avgar>* (text fragmentar).

[29] Ştrempel, *Catalogul,* [I], p. 329, consideră că e vorba de *<Geografia Asiei>*. În realitate, textul respectiv, ca şi cel care îi urmează, reprezintă un fragment de cosmografie; vezi, în acest sens, M. Popescu-Spineni, *Un manuscris românesc de geografie din secolul al XVII-lea,* în „Studii şi cercetări de bibliologie", V, [Bucureşti], 1963, p. 319–333, şi, mai ales, Cătălina Velculescu, V. Guruianu, *Cosmografie,* în „Manuscriptum", XXIII, 1992, nr. 1–4, p. 224–243. Aceste două texte din ms. rom. BAR 1436 sunt cele mai vechi fragmente de cosmografie în limba română cunoscute până în prezent (Cătălina Velculescu, V. Guruianu, *op. cit.,* p. 224–233).

f. 217ʳ: *Veseleşte-te, Vefle<e>me...* (fragment de colind).
f. 217ᵛ: *<Floarea darurilor>* (fragment despre viclenie).
f. 218ᵛ–219ᵛ: *Cazanie la coconi de vârstă pân-ani 10, <c>ând să pristăvesc dintr-această lume.*
f. 220ᵛ: Text fragmentar în greceşte.
f. 226ʳ: *Pildele filosofeşti* (text fragmentar).

FIZIOLOGUL DIN MS. ROM. BAR 1436

Fiziologul din manuscrisul în discuţie nu are titlu deosebit, apărând ca o continuare de text la scrierea dinaintea sa, *Floarea darurilor*. *Fiziologul* se întinde pe patru file şi un sfert: f. 44ᵛ (r. 10) – 48ᵛ. Filele 45ʳ–48ᵛ se grupează într-un caiet rezultat prin plierea de două ori a unei singure coli. Fila 44ᵛ aparţine altui caiet, de opt file, rezultat prin plierea de două ori a două coli. Nici unul dintre aceste caiete nu are signatură chirilică. Spre deosebire de caietele care îl precedă şi îi succedă, caietul de patru file este pătat de grăsime pe o porţiune destul de întinsă, situată spre cotor şi spre marginea de sus a foilor.

Textul este dispus în pagină mai aproape de cotor şi de partea superioară a filei. Spaţiul lăsat liber până la cotor pe rectoul filelor are lăţimea de cca 10 mm; această distanţă este de 12 mm pe f. 46ʳ (cu excepţia primului rând, depărtat de cotor tot la 10 mm) şi de 8 mm pe fila 48ʳ, în dreptul rândului întâi. Pe versoul filelor distanţa respectivă variază între 3 mm (f. 48ᵛ/11) şi 12 mm (f. 46ᵛ/1, 18). Distanţa dintre text şi marginile laterale dinspre exterior ale hârtiei este pe versoul filelor de cca 43 mm, în timp ce pe rectoul filelor ea variază între 31 mm (f. 46ʳ/15) şi 47 mm (f. 47ʳ/16, 48ʳ/14). Spaţiul lăsat liber între text şi marginea superioară a hârtiei are înălţimea de cca 20 mm, în timp ce, în josul filei, distanţa dintre text şi marginea inferioară a hârtiei este de cca 34 mm. Pe fila 48ᵛ apare un rând în plus, care conţine însemnarea finală a copistului privitoare la datarea textului; în acest caz, spaţiul rămas liber în josul filei, sub rândul amintit, măsoară 14 mm.

Fiecare pagină are douăzeci de rânduri, cu excepţia filei 48ᵛ, unde, din motivele expuse anterior, sunt douăzeci şi unu de rânduri. Lungimea medie a rândurilor e cuprinsă între 95 şi 100 mm. Valorile extreme sunt: 91 mm (f. 47ᵛ/11) şi 106 mm (f. 45ʳ/4). Rândurile al nouăsprezecelea (de 81 mm) şi al douăzecilea (de 60 mm) de pe fila 48ᵛ sunt intenţionat scurtate de copist şi notate centrat în raport cu textul, fiind rânduri de încheiere. Distanţa dintre rânduri e de cca 5 mm. Între rândurile al douăzecilea şi al douăzeci şi unulea de pe fila 48ᵛ, distanţa este de cca 15 mm. Numărul de slove din rând este, în medie, de treizeci; valoarea maximă este de patruzeci de slove în rând (cu ligatura dintre **п** şi **ρ** socotită un singur semn grafic; f. 48ᵛ/11), iar valoarea minimă de douăzeci şi cinci de slove (f. 44ᵛ/19). Rândurile scurtate, al nouăsprezecelea şi al douăzecilea de pe f. 48ᵛ, au treizeci şi, respectiv, douăzeci şi una de slove (în ambele rânduri apare ligatura dintre **т** şi **ρ** pe care am considerat-o o unitate). Înainte de a fi fost scrise, filele au fost liniate orb, prin apăsare pe verso. Urmele acestei operaţii se văd şi astăzi.

Textul este scris într-o semicursivă îngrijită. Literele de rând au înălţimea medie de 1–2 mm. Mai înalte sunt slovele **д**, **ѕ**, **ф**, **ѧ**, **ρ**, **ц**, care pot atinge chiar 7 mm. Slovele **а** din **апж** (46ʳ/1) şi **к** din **къ** (48ʳ/1) au 8 mm înălţime, pentru că, apărând pe rândul întâi, a fost mai mult spaţiu pentru scrierea lor. Iniţialele majuscule sunt folosite la începutul pildelor, în primul cuvânt din istorioara respectivă. Cea mai înaltă iniţială e **з** din **зи҃бр҃** (45ᵛ/20), care ajunge la 10 mm, iar cea mai scundă e **и** din **йнъдроп҃** (46ʳ/12) care măsoară, fără ison, 5 mm, iar cu ison 8 mm. Puţin mai înaltă decât slova **и** din cuvântul amintit e iniţiala **п** din **пил҃** (45ʳ/17), care atinge 5–5,5 mm şi nu e surmontată de nici un semn diacritic.

Hârtia pe care e scris *Fiziologul* este de culoare galben-cafenie, fără luciu, şi are marginile carbonizate de trecerea timpului. Reamintim că filele 45ʳ–48ᵛ sunt pătate de grăsime în partea lor superioară şi spre cotor. Hârtia este de grosimi diferite, fila 44 fiind mai puţin groasă decât filele 45–48. Pe fila 44 se observă o parte dintr-un filigran, ce se întregeşte cu fragmentul existent pe fila 37. Acest filigran apare la cotor, aproape de jumătatea înălţimii filei, şi reprezintă o treflă înscrisă într-un cerc. Hârtia cu tipul de filigran menţionat are nouă căluşuri, iar distanţa dintre acestea variază între cca 18,5 mm (= distanţa dintre căluşurile al optulea şi al nouălea) şi cca 21,5 mm (= distanţa dintre căluşurile al cincilea şi al şaselea). Numerotarea căluşurilor s-a făcut începând de la marginea de sus a hârtiei. Filigranul respectiv este prins pe căluşul din mijloc (al cincilea). Densitatea sitei în cazul acestui sortiment de hârtie este de 22 de vărgături pe 20 mm. La fila 45 se observă alt tip de filigran, care reprezintă, probabil, iniţialele *I* şi *C* din alfabetul

latin. Şi în acest caz sunt vizibile nouă căluşuri, dar al nouălea se distinge parţial, deoarece a fost tăiat la legarea manuscrisului. Litera *I* e prinsă pe căluşul al cincilea, iar cealaltă pe căluşul al şaselea. Distanţa dintre căluşuri variază între 22,5 mm (= distanţa dintre primul şi al doilea căluş, pe de o parte, şi căluşurile al doilea şi al treilea, pe de alta) şi 23,5 mm (= distanţa dintre căluşurile al treilea şi al patrulea, pe de o parte, şi căluşurile al patrulea şi al cincilea, respectiv al şaptelea şi al optulea, pe de altă parte). Densitatea sitei în cazul acestui sortiment de hârtie este aceeaşi ca în cazul precedent (22 de vărgături pe 20 mm).

Pentru scrierea *Fiziologului* s-a folosit cerneală atât neagră, cât şi roşie. Cu cerneală roşie sunt notate titlurile pildelor, litera iniţială a cuvântului cu care începe fiecare istorioară, numerele de ordine ale capitolelor, precum şi însemnarea finală, referitoare la data la care copistul a terminat transcrierea textului. În rest, conţinutul propriu-zis e scris cu cerneală neagră.

La fila 47^{v}, sub text, în poziţie mediană, copistul a desenat cu cerneală neagră un cap de bărbat văzut din profil. Bărbatul are bărbia proeminentă, poartă pălărie (şi barbă?) şi priveşte spre stânga (spre cotor). La fila 48^{v}, sub text şi tot în poziţie mediană, însă întrerupând cursivitatea însemnării finale, copistul a desenat cu cerneală roşie o mână, probabil stânga, ieşind dintr-o manşetă largă, dar strânsă pe încheietură. Mâna respectivă ţine un fel de sceptru prevăzut cu un inel. În locul capului acestui sceptru copistul a notat cu cerneală neagră un semn de final cu aspect de împletitură.

DATAREA

Fiziologul din ms. rom. BAR 1436 este datat de însuşi copistul său, Costea Dascălul. Într-adevăr, acesta scrie la sfârşitul textului (f. 48^{v}) o c̃ însemnare în limba slavonă, cu următorul conţinut: коне̑ дарова̑нїѧ. пи̑ „Sfârşitul <*Florii*> *darurilor.* <Am> scris". În continuarea acestei însemnări, pe acelaşi rând, copistul notează data (lună, zi, an) la care a terminat de scris *Fiziologul* şi, eventual, şi partea finală a *Florii darurilor*[30].

[30] Reamintim faptul că în manuscris *Fiziologul* este aşezat în continuarea textului propriu-zis al *Florii darurilor,* fără ca limita dintre aceste două texte să fie marcată în vreun fel. Însemnarea finală menţionată („Sfârşitul <*Florii*> *darurilor*") dovedeşte că, foarte probabil, copistul nu făcea nici o distincţie între cele două scrieri.

Deşi data, aşa cum a fost ea notată de Costea Dascălul, nu pune probleme prea mari referitoare la descifrarea ei, totuşi până în prezent aceasta a fost citită în mai multe feluri. Trebuie precizat că în privinţa lunii – august – nu există divergenţă de opinii. Părerile specialiştilor diferă numai în ceea ce priveşte ziua şi anul scrierii acestui text[31].

Numărul de ordine al zilei în lună a primit până acum trei interpretări: 15, 16 şi 17. Data de 15 august apare într-o lucrare mai veche a lui G. Ştrempel[32], în care autorul reproduce mai întâi în alfabetul chirilic însemnarea finală în slavonă din manuscris, dând apoi şi traducerea ei în limba română. Numai că în lucrarea menţionată există o neconcordanţă între numerele de ordine ale zilelor înfăţişate acolo, în sensul că în reproducerea în alfabetul chirilic a însemnării respective figurează slovele-cifre s̃ї, a căror valoare numerică este 16, pe câtă vreme în traducerea în limba română a aceleiaşi însemnări apare notat cu cifre arabe numărul 15. Pentru ca data de 15 august să poată fi acceptată, ar trebui ca în însemnarea finală a lui Costea Dascălul slova-cifră care notează unităţile în numărul de ordine al zilei în lună să fie ѥ̃ (= 5); or, o astfel de slovă-cifră nu există acolo şi se vede cu destulă claritate că nici n-a existat vreodată. Aceasta înseamnă că data de 15 august e greşită şi ca atare ea trebuie să fie părăsită[33].

Data de 16 august figurează nu numai în cartea lui G. Ştrempel amintită mai sus (în care acesta reproduce cu caractere chirilice însemnarea finală în discuţie), ci şi într-o lucrare mai recentă a aceluiaşi autor[34]. Data de 17 august a fost propusă mai demult de N. Cartojan[35] şi a fost susţinută, mai aproape de zilele noastre, de Mihai Moraru[36]. Pentru a stabili care dintre cele două date (16 sau 17 august) este cea corectă, e necesară realizarea unei comparaţii între slova-cifră care exprimă unităţile în numărul de ordine al zilei în lună din însemnarea finală a lui Costea Dascălul şi slova-cifră ce exprimă unităţile în numerele de ordine date de copist capitolelor 36 şi 37 din *Floarea darurilor,* precum şi capitolele 46 şi 47 din *Fiziolog.* În urma acestei operaţii rezultă că

[31] Pentru discuţia de faţă am avut în vedere şi acele lucrări care se referă la data copierii *Florii darurilor* din ms. rom. BAR 1436.

[32] *Copişti de manuscrise româneşti până la 1800,* I, [Bucureşti], 1959, p. 38.

[33] Data de 15 august, care apare în lucrarea menţionată, se datoreşte, probabil, unei erori tipografice, care a scăpat totuşi nesemnalată în erata ataşată la sfârşitul volumului respectiv.

[34] Ştrempel, *Catalogul,* [I], p. 329. Autorul face trimitere la lucrarea sa anterioară, fără a remarca însă dezacordul existent între datele prezentate acolo.

[35] Cartojan, FV, p. 17.

[36] Moraru – Velculescu, *Bibliografia,* vol. I, partea I, p. 212; partea a II-a, p. 243.

slova-cifră care exprimă unitățile în numerele de ordine ale capitolelor 36 și 46 seamănă foarte bine cu slova-cifră ce exprimă unitățile în numărul de ordine al zilei în lună din însemnarea lui Costea Dascălul. Caracteristic pentru această slovă-cifră este faptul că ea are partea inferioară („codița") orientată spre dreapta, pe câtă vreme la slova-cifră care exprimă unitățile în numerele de ordine ale capitolelor 37 și 47 partea inferioară a acesteia e îndreptată spre stânga. Aceasta înseamnă că ziua în care Costea Dascălul a terminat de copiat *Fiziologul* și, eventual, și partea finală a *Florii darurilor* a fost 16 (și nu 17) august[37].

În privința anului în care Costea Dascălul a copiat *Floarea darurilor* și *Fiziologul* sunt, de asemenea, de reținut trei păreri: 1680, 1693 și 1695.

Anul 1680 figurează ca an al copierii *Florii darurilor* (și, implicit, și a *Fiziologului)* în bibliografia *Dicționarului limbii române (DLR)*[38]. Pe baza normelor acestei bibliografii, ar fi trebuit ca toate citatele din dicționarul amintit, în dreptul cărora apare mențiunea FL. D. (= *Floarea darurilor),* să primească o indicație cronologică unică, anume 1680. În realitate, lucrurile nu stau așa, în sensul că, în unele articole din acest dicționar figurează citate având sigla FL. D. urmată de indicația cronologică precizată în bibliografie (1680), pe câtă vreme în altele apar citate însoțite de aceeași siglă, dar având o cu totul altă indicație cronologică (1693). Nicăieri însă în acest dicționar nu se dă vreo explicație privitoare la această diferență cronologică și nici nu se precizează care dintre cele două date propuse este cea corectă. Pentru ca datarea 1680 să fie cea exactă ar trebui ca în însemnarea finală a lui Costea Dascălul ultima slovă-cifră din numărul care indică anul să fie ѿ (= 80)[39]. Numai

[37] Constatările de mai sus servesc, în același timp, și la precizarea valorii fonetice a celor două slove aflate în discuție. Astfel, slova având valoarea numerică 6 va fi *dz,* iar cea cu valoarea numerică 7 îl va reprezenta pe *z.* Necunoscând, probabil, această stare de lucruri, Margareta D. Mociorniță, în ediția de text a *Fiziologului* din ms. rom. BAR 1436 (vezi *op. cit.,* p. 83–101), a interpretat invers valoarea fonetică a celor două slove amintite, transcriind totdeauna pe *dz* din original ca *z* și, în câteva cazuri, pe *z* ca *dz.* Iată câteva exemple de acest fel din ediția respectivă: *Dumnezău* (p. 89–92), *zile* (p. 89–92) etc., în loc de *Dumnedzău* și *dzile,* cum e în manuscris, respectiv, *pierdzi* (p. 89), *prindză* (p. 89) etc., în loc de *pierzi* și *prinză,* cum ar fi trebuit. Cercetătoarea ajunge uneori și la inconsecvențe față de sine însăși, transcriind în alte câteva cazuri pe *z* din manuscris ca *z: păzești* (p. 91), *păzi* (p. 92), *razimi* (p. 90), *zioa* (p. 92).

[38] Vezi DLR, tom. VI, litera M, București, 1965–1968, p. LII, unde se arată că sigla *FL.D. (1680)* se referă chiar la *Floarea darurilor* din ms. rom. BAR 1436. Ioan Lupu consideră anul 1680 drept unul dintre reperele cronologice pentru datarea întregului ms. rom. BAR 1436; vezi Ioan Lupu, *op. cit.,* p. 1143.

[39] În însemnarea finală a lui Costea Dascălul, anul este calculat de la nașterea lui Hristos.

că acolo nu există o asemenea slovă-cifră. Bara orizontală, care la o autentică slovă п este continuă, în cazul de față este întreruptă. Cum hârtia este curată în acel loc, se poate vedea cu suficientă claritate că acolo nu există și nu a existat niciodată o bară orizontală unică, întreagă. În realitate, în însemnarea respectivă, în locul unei singure slove-cifre ѿ, există două slove-cifre diferite, fiecare cu câte un „picior" vertical și cu câte o bară orizontală proprie deasupra. Aceasta înseamnă că datarea 1680 trebuie abandonată, întrucât nu se susține prin fapte.

Datarea 1693, care, după cum s-a văzut, apare și în dreptul câtorva citate din DLR având mențiunea FL. D., a întrunit acordul celor mai mulți specialiști: N. Cartojan[40], Margareta D. Mociorniță[41], Dan Simonescu[42], G. Ștrempel[43], P. Olteanu[44], Alexandra Roman-Moraru[45], Al. Mareș[46], Mariana Costinescu, Magdalena Georgescu, Florentina Zgraon[47]. Această dată a pătruns în istoriile[48] și în dicționarele[49] noastre literare, precum și în

[40] Cartojan, FV, p. 17; Cartojan, *Cărțile populare,* vol. I, p. 192, 194, 202, 207; idem, *Istoria literaturii române vechi,* I, p. 72, col. 1, p. 74, col. 2.

[41] *Op. cit.,* p. 84.

[42] Chițimia – Simonescu, *Cărțile populare,* II, p. 277.

[43] *Copiști de manuscrise românești până la 1800,* I, p. 38; Ștrempel, *Catalogul,* [I], p. 329.

[44] *«Fiore di virtù» dans les versions slaves traduites du roumain,* în „Romanoslavica", XVI, București, 1968, p. 276; idem, *К истории „Физиолога" в славянских и румынской литературах,* în „Romanoslavica", XXI, București, 1983, p. 363; idem, *К истории „Физиолога" в славянских и румынской литературах (Неизвестная среднеболгарская версия из Трансильвании),* p. 41; idem, *Физиологът от стилистическо гледище (С данни и от неизвестни старобългарски и румънски преписи),* p. 42.

[45] Moraru, FD, p. 264.

[46] Ion Gheție, Al. Mareș, *Originile scrisului în limba română,* București, 1985, p. 389.

[47] DLRTR, p. 30 (e vorba de bibliografia dicționarului). În această lucrare, în capitolul de *Norme tehnice* se precizează (p. 23) că data 1680 care însoțește sigla FL.D. din DLR este eronată (așa cum am avut ocazia să arătăm și noi mai sus).

[48] Academia Republicii Populare Române, *Istoria literaturii române,* I, București, 1964, p. 494; Al. Piru, *Istoria literaturii române de la origini până la 1830,* București, 1977, p. 183, 185.

[49] *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900,* București, 1979, p. 357, col. 1, p. 358, col. 2. În mod curios, în această lucrare, în cuprinsul articolului *Fiziologul* (p. 357, col. 1), e prezentată fotocopia filei 3^{r} din ms. rom. BAR 1436, filă care nu aparține *Fiziologului* (și nici *Florii darurilor),* ci unui <*Gromovnic*>, copiat, ce e drept, tot de Costea Dascălul și situat în manuscris înaintea *Floriilor darurilor,* între filele 1^{r} și 11^{v}.

manualele pentru studenți[50]. Acesta este într-adevăr anul în care Costea Dascălul a terminat de copiat *Floarea darurilor* și *Fiziologul,* iar data din însemnarea sa finală trebuie citită ca ×ᾱχ҃ϛ҃ (= 1693), în care ultimele două slove-cifre, fiecare cu bara sa orizontală deasupra, sunt variante grafice de mână ale lui ϙ҃ (= 90) și, respectiv, ϛ҃ (= 3).

Datarea 1695, propusă de Mihai Moraru[51], a început să se bucure de o oarecare audiență în ultima vreme, fiind acceptată, pe rând, de Cătălina Velculescu[52] și de Luisa Valmarin[53]. Data aceasta (1695) trebuie respinsă ca greșită, deoarece slova-cifră care marchează unitățile anului respectiv nu este (și nici nu poate fi) ϵ҃ (= 5), ci ϛ҃ (= 3), așa cum am arătat deja.

Prin urmare, se poate afirma că data la care Costea Dascălul a terminat de copiat textul *Fiziologului* din ms. rom. BAR 1436 a fost 16 august 1693. Înaintea acestei date sau, eventual, chiar în aceeași zi, Costea Dascălul termina de transcris și textul anterior, propriu-zis, al *Florii darurilor*[54]. Data de 16 august 1693 a mai fost susținută până în prezent doar de G. Ștrempel[55], dar se pare că acestui autor îi era necunoscută mulțimea soluțiilor de datare existente, întrucât în lucrările sale nu face nici o mențiune în acest sens[56].

[50] Ion Rotaru, *Literatura română veche,* București, 1981, p. 357.

[51] Moraru – Velculescu, *Bibliografia,* vol. I, partea I, p. 212; partea a II-a, p. 243, 274. Același autor (M. Moraru) și-a schimbat punctul de vedere inițial, acceptând într-o lucrare ulterioară ca dată a copierii *Florii darurilor* (deci și a *Fiziologului)* anul 1693, în loc de 1695. Vezi, în acest sens, *Dicționar cronologic. Literatura română* (coord. I.C. Chițimia, Al. Dima), București, 1979, p. 46.

[52] ***Fiziologul** de la Bistrița,* p. 209, 213 (la această din urmă pagină, din pricina unei erori tipografice, cota manuscrisului este înregistrată greșit: 1456 în loc de 1436); eadem, *Cărți populare și cultură românească,* p. 110, 114; eadem, *Fiziologul,* în *Crestomație de literatură română veche* (coord. I.C. Chițimia, Stela Toma), vol. II, Cluj-Napoca, 1989, p. 81; eadem, *Alte două manuscrise cu «**Fiziologul**» românesc,* p. 327, nota 14. Deși autoarea cunoștea datarea 1693 (vezi Moraru – Velculescu, *Biblografia,* vol. I, partea a II-a, p. 264), se pare totuși că nu i-a acordat suficient credit, din moment ce în lucrările sale ulterioare nu face nici o referire la aceasta.

[53] *Op. cit.,* p. 127.

[54] În lumina celor arătate, se înțelege că sunt greșite datările 15 august 1693 și 10 august 1693, care apar într-un articol mai vechi al lui M. Popescu-Spineni (*op. cit.,* p. 319, 328). Tot greșit, dar explicabil printr-o eroare tipografică, este și anul 1623 care figurează pe planșa VIII (ce înfățișează fila 44ᵛ din ms. rom. BAR 1436, conținând sfârșitul *Florii darurilor* și începutul *Fiziologului)* a unora dintre exemplarele lucrării lui Cartojan, *Cărțile populare,* vol. I. Vezi, de exemplu, volumul existent la BAR–București, secția de manuscrise.

[55] Ștrempel, *Catalogul,* [I], p. 329.

[56] Pentru alte detalii legate de aspectele discutate până acum în acest capitol, vezi articolul nostru, *Datarea celui mai vechi manuscris românesc al **Fiziologului,*** în LR, XL, 1991, nr. 1–2, p. 49–55.

Altă problemă care se pune este aceea a datei la care a fost realizată traducerea românească a originalului străin aflată la baza *Fiziologului* din ms. rom. BAR 1436. N. Cartojan[57] și P. Olteanu[58] apreciază că este posibil ca traducerea respectivă să se fi făcut chiar la sfârșitul secolului al XVI-lea (N. Cartojan acceptă și ideea efectuării ei la începutul secolului al XVII-lea). Fără a nega această posibilitate, credem că, mai probabil, traducerea originalului străin în limba noastră s-a realizat totuși în secolul al XVII-lea, și anume în prima sa jumătate. *Fiziologul* din ms. rom. BAR 1436, care constituie – reamintim – cea mai veche versiune cunoscută a acestei scrieri în limba română, a fost copiat destul de târziu în secolul menționat, spre sfârșitul lui (1693), așa încât, în lipsa altor dovezi decât cele deținute până acum, nu se vede de ce ar trebui plasată realizarea traducerii respective înainte de anul 1600.

LOCALIZAREA

În cele ce urmează, ne propunem ca, pornind de la studierea limbii *Fiziologului* din ms. rom. BAR 1436, să încercăm localizarea acestui text după criterii lingvistice[59]. Este cunoscut faptul că în urma acestei operații cercetătorul reușește să stabilească regiunea probabilă de proveniență a scribului, mai exact spus, regiunea al cărei grai îl vorbea, probabil, acesta, iar în cazul textelor copiate, care prezintă mai multe straturi lingvistice, și regiunea sau regiunile prin care „a călătorit" textul înainte de a ajunge în mâinile ultimului copist.

Fiziologul din ms. rom. BAR 1436 este o copie realizată de către Costea Dascălul în anul 1693[60]. Acest an figurează în însemnarea scrisă de copist în limba slavonă la sfârșitul *Fiziologului* (f. 48ᵛ), însă el nu notează acolo și localitatea în care se găsea în momentul copierii textului de care ne ocupăm. Dintr-o

[57] *Istoria literaturii române vechi,* I, p. 72, col.1.

[58] *К истории „Физиолога" в славянских и румынской литературах (Неизвестная среднеболгарская версия из Трансильвании),* p. 41; idem, *Физиологът от стилистическо гледище (С данни и от неизвестни старобългарски и румънски преписи),* p. 42.

[59] În legătură cu această problemă, vezi I. Gheție, *Localizarea textelor vechi românești după criterii lingvistice,* în SCL, XVI, 1965, nr. 3, p. 391–406; idem, *Les particularités linguistiques, moyen de localisation des anciens textes roumains,* în RRL, XI, 1966, nr. 4, p. 325–337; I. Gheție, Al. Mareș, *Introducere în filologia românească. Probleme. Metode. Interpretări,* București, 1974, p. 108–125.

[60] Vezi cele spuse în capitolul precedent cu privire la datarea *Fiziologului* din manuscrisul în discuție.

însemnare făcută cu zece ani mai târziu, la sfârşitul unui alt text copiat şi păstrat în acelaşi manuscris – e vorba de *Istoria lui Sindipa* –, rezultă că la această a doua dată (1703) Costea Dascălul îşi desfăşura activitatea la biserica Sf. Nicolae din Şcheii Braşovului (ms. rom. BAR 1436, f. 121^{v}). Fără a avea deplina certitudine că şi în momentul copierii *Fiziologului* el se afla la Braşov, vom socoti totuşi acest fapt ca foarte probabil. Într-adevăr, nu avem nici un indiciu că scribul s-ar fi găsit la acea dată (1693) în altă parte şi nu la Braşov şi de aceea credem că nu există nici un motiv serios de îndoială – în afara unei binevenite prudenţe – cu privire la prezenţa lui Costea Dascălul în această localitate în momentul respectiv. De asemenea, e mai uşor de acceptat că el a copiat *Fiziologul* – ca de altfel şi alte texte din manuscrisul menţionat – chiar la Braşov, decât în alt loc, de unde ar fi venit ulterior în acest oraş, aducând cu sine şi textul în discuţie gata copiat. Aşadar, în lucrarea de faţă pornim de la presupunerea, neinfirmată de nimic până în prezent, că transcrierea *Fiziologului* de către Costea Dascălul s-a făcut, cu maximă probabilitate, la Braşov.

Analiza din punct de vedere lingvistic a textului *Fiziologului* evidenţiază existenţa a două straturi de limbă: unul sudic şi altul nordic[61].

Dintre particularităţile de limbă de tip sudic menţionăm următoarele:

Fonetică

Vocale

1) Conservarea lui [ă] protonic neevoluat la [a][62]: *bărbatul* (47^{v}/16), *lăsat* (48^{r}/13), *păcate* (45^{v}/19) etc.
2) Trecerea lui [ă] protonic la [i][63], în prima silabă, prin asimilare vocalică regresivă, în *risipăsc* (46^{r}/18).

[61] În secolul al XVI-lea, graiurile de tip sudic se vorbeau în Muntenia propriu-zisă şi în sudul Olteniei, în vreme ce graiurile de tip nordic se foloseau pe un vast teritoriu care îngloba Moldova, Transilvania de la nord de Mureş, Banatul şi Hunedoara. Graiurile din Oltenia de vest şi de nord, precum şi cele din Transilvania de sud-vest erau graiuri de tranziţie şi se grupau, în funcţie de diversele trăsături lingvistice, când cu aria nordică, când cu cea sudică. Colţul sud-estic al Transilvaniei (cu Braşovul) reprezenta, la rândul său, o zonă de tranziţie, dar, în ansamblu, această zonă era mai apropiată, din punct de vedere lingvistic, de Muntenia decât de celelalte arii dialectale. Vezi, pentru toate acestea, Gheţie–Mareş, GD, p. 328, 337; Gheţie, BD, p. 196. Identificarea celor două straturi de limbă – sudic şi nordic – în cercetarea de faţă s-a făcut ţinându-se seama de realităţile existente în secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea în graiurile dacoromâne.

[62] Gheţie, BD, p. 96–98.

[63] *Ibidem*, p. 100, 280; cf. şi p. 354.

3) Conservarea lui [e] medial aton, netrecut la [i][64]: *dzilele* (45^{v}/9), *încheieturi* (45^{r}/17), *oamenilor* (47^{v}/14), *petreci* (48^{v}/8) etc.
4) Trecerea lui [e] medial aton din prima silabă, prin disimilare vocalică regresivă, la [i][65] în *bisearecă* (48^{r}/17).
5) Conservarea lui [e] final, neînchis la [i][66]: *are* (44^{v}/11), *bine* (45^{r}/14), *de* (44^{v}/17) etc.
6) Conservarea diftongului [e̯á] final, netrecut la [é]([é])[67]: *va bea* (46^{r}/2), *veri cădea* (45^{v}/10) etc.
7) Păstrarea diftongului [i̯á] final, neevoluat la [i̯é]([i̯é])[68]: *va tăia* (45^{v}/9).

Consoane

8) Rostirea moale a labialelor în poziţie „tare“[69]: *ispoveduieşti* (47^{r}/20), *merg* (45^{r}/20; 46^{r}/16), *pentru* (44^{v}/10).
9) Rostirea moale a lui [s], [z], [ţ] aflaţi în poziţie „tare“[70]: *iase* (47^{r}/15), *înmulţesc* (47^{r}/19), *lipsesc* (47^{v}/15), *pierzi* (45^{r}/9), *viţelul* (45^{v}/12), *ziua* (47^{v}/17) etc.
10) Evoluţia africatei [dz] la [z][71]: *pierzi* (45^{r}/9), *prinză* (44^{v}/18; 45^{r}/2, 8), *ziua* (47^{v}/17) etc.
11) Rostirea moale a lui [r][72] în *strică* (47^{r}/1), *strigă* (48^{v}/4).

Morfologie

12) Utilizarea seriei variabile a articolului posesiv (genitival)[73]: *al leului* (45^{r}/3), *ale lui* (44^{v}/12), *ale tale* (48^{r}/5–6).
13) Întrebuinţarea formei verbale *va* cu valoare predicativă[74]: *când* **va** *el să să odihnească* (45^{r}/18).

[64] *Ibidem*, p. 105–107, 108–109.
[65] *Ibidem*, p. 107–108, 280, 335; cf. şi p. 300.
[66] *Ibidem*, p. 109–110.
[67] *Ibidem*, p. 119–120.
[68] *Ibidem*, p. 120–121.
[69] *Ibidem*, p. 124–126.
[70] *Ibidem*, p. 137–140; vezi şi Gheţie–Mareş, GD, p. 164–169.
[71] Gheţie, BD, p. 146–148.
[72] *Ibidem*, p. 151–152; cf. şi p. 384.
[73] *Ibidem*, p. 161–162.
[74] *Ibidem*, p. 170; vezi şi Moraru, FD, p. 310.

14) Utilizarea formei de indicativ prezent pers. 3 sg. cu valoare de plural[75]: *şi-i **cade** peanele şi piscul şi unghile* (47ʳ/15).
15) Folosirea adverbului *acum*[76] (48ᵛ/19).

Particularităţile de limbă înregistrate mai sus aveau curs, în secolul al XVII-lea, în general în aria sudică a domeniului lingvistic dacoromân şi, mai ales, în Muntenia propriu-zisă. Chiar dacă nu cunoaştem repartiţia exactă pe teren în secolul respectiv a fenomenelor cu numerele de ordine **13** şi **14** (întrebuinţarea formei verbale *va* cu valoare predicativă şi a celei de indicativ prezent pers. 3 sg. cu valoare de plural), originea lor muntenească e mai presus de orice îndoială. Oltenia de sud, în care, de asemenea, se întâlneau, în secolul amintit, fenomenele lingvistice enumerate, trebuie privită cu precauţie din punctul de vedere al localizării stratului sudic de limbă al *Fiziologului,* întrucât încă de la sfârşitul secolului al XVI-lea graiurile din această parte a ţării inovaseră în raport cu cele munteneşti propriu-zise, astfel că dentalele [s], [z], [ţ] aflate în poziţie „tare" cunoşteau aici şi rostirea dură[77]. Or, numărul mare de grafii din textul *Fiziologului* reflectând o rostire moale a celor trei consoane amintite – fapt evidenţiat de fenomenul cu numărul de ordine **9** înregistrat mai sus – nu poate fi bine explicat prin raportare la graiurile oltenesti de sud. Lăsând la o parte colţul sud-estic al Transilvaniei (cunoscut pentru gradul înalt de apropiere lingvistică faţă de Muntenia), de care ne vom ocupa în mod special ceva mai departe, se poate afirma pentru moment că stratul sudic de limbă al *Fiziologului* este localizabil cu destulă siguranţă în Muntenia propriu-zisă, deoarece în secolul al XVII-lea toate fenomenele lingvistice menţionate mai sus apar cu deosebită insistenţă în această regiune a ţării, şi, mai puţin sigur, în Oltenia de sud.

Dintre particularităţile nordice de limbă din textul *Fiziologului* amintim următoarele:

Fonetică

Vocale:

1) Conservarea lui [e] medial aton din prima silabă neevoluat la [i][78]: *beseareca* (47ᵛ/1), *besearecă* (46ᵛ/3).

[75] Gheţie, BD, p. 170; Moraru, FD, p. 310; Florentina Zgraon, ***Evanghelia cu învăţătură** a diaconului Coresi (1581). Probleme de localizare,* în *Cele mai vechi texte româneşti. Contribuţii filologice şi lingvistice,* Bucureşti, 1982, p. 359.
[76] Gheţie, BD, p. 174–175.
[77] *Ibidem,* p. 137; Gheţie–Mareş, GD, p. 166, 168.
[78] Gheţie, BD, p. 107–108, 290, 300, 312, 354; cf. şi p. 280, 335.

2) Păstrarea lui [î] iniţial netrecut la [u][79] prin acomodare: *îmblă* (47ᵛ/8).

Consoane:

3) Rostirea dură a labialelor aflate în poziţie „tare"[80]: *încuibadză* (47ᵛ/10), *risipăsc* (46ʳ/18).
4) Păstrarea lui [v] din grupul consonantic [sv][81] netrecut la [f] prin acomodare: *nesvârşiţ* (48ᵛ/20), *Svinţia* (48ᵛ/15) etc.
5) Pronunţarea dură a lui [s], [dz] şi [ţ][82]: *Dumnedzău* (44ᵛ/20; 45ʳ/7), *dzua* (45ᵛ/8; 46ᵛ/2), *ţ-au dat* (48ʳ/2–3); pentru [s], cf. grafia hipercorectă *singele* (46ᵛ/12), care reflectă tendinţa de evitare în scris a durificării acestei consoane.
6) Rostirea moale a oclusivei [d][83]: *de* (44ᵛ/17; 48ᵛ/15), *din* (47ᵛ/5, 8) etc.
7) Pronunţarea dură a lui [r][84] în *radzimă* (45ʳ/18, 20), *razimi* (45ᵛ/6).
8) Rostirea moale al lui [r] final[85]: *ceri* „cer" (subst.; 47ᵛ/18), *curvariu* (48ᵛ/3), *vânătoriul* (45ʳ/8).
9) Pronunţarea moale a lui [ş] şi [j] aflaţi în poziţie „tare"[86]: *greşit-am* (48ʳ/18), *grije* (47ʳ/11) etc.
10) Rostirea moale a lui [ş] aflat în poziţie „moale"[87]: *înşeale* (45ʳ/1–2), *şeade* (47ʳ/16), *şearpe* (47ʳ/1).
11) Conservarea africatei [dz] neevoluate la [z][88]: *Dumnedzău* (44ᵛ/20; 45ʳ/7), *dzile* (44ᵛ/14), *dzua* (45ᵛ/8; 46ᵛ/2), *frundză* (46ʳ/5), *încuibadză* (47ᵛ/10), *radzimă* (45ʳ/18, 20) etc.
12) Conservarea africatei [ğ] (<lat. [d] + iot + [ó], [ú]) neevoluate la [j][89]: *agiungă* (45ʳ/5), *agiunge* (46ᵛ/9), *gios* (45ᵛ/4; 48ᵛ/13). Menţionăm că în tot textul nu apare nici un exemplu cu [j].

[79] *Ibidem,* p. 113–114.
[80] *Ibidem,* p. 124–126.
[81] *Ibidem,* p. 130–131.
[82] *Ibidem,* p. 137–140.
[83] *Ibidem,* p. 132–133.
[84] *Ibidem,* p. 99; vezi şi ALR SN, vol. VII, h. 1885, 1886, 2048.
[85] Gheţie, BD, p. 154–155.
[86] *Ibidem,* p. 140–141.
[87] *Ibidem,* p. 142–145.
[88] *Ibidem,* p. 146–148.
[89] *Ibidem,* p. 149; vezi şi I. Gheţie, *Evoluţia africatelor ĉ şi ĝ la fricative în Transilvania după 1700,* în FD, VI, 1969, p. 43–48.

Morfologie

13) Prezența terminației *-le* la numeralul ordinal[90]: *al treile* (45r/2).

Particularitățile de limbă prezentate mai sus caracterizau, în secolul al XVII-lea, exclusiv sau într-un grad înalt, graiurile de tip nordic ale dialectului dacoromân. Pe baza fenomenului cu numărul de ordine **10** (rostirea moale a lui [ş] aflat în poziție „moale") Banatul şi Oltenia de nord şi de vest pot fi eliminate din discuția referitoare la localizarea stratului nordic de limbă al *Fiziologului,* întrucât regiunile respective cunoşteau pe scară largă în secolul al XVII-lea rostirea dură a lui [ş] şi [j] în poziție „moale" şi se grupau, din acest punct de vedere, cu Muntenia propriu-zisă şi cu restul Olteniei, opunându-se, în schimb, celorlalte arii din nordul domeniului lingvistic dacoromân[91]. Aceasta înseamnă că stratul de limbă nordic din textul *Fiziologului* poate fi localizat, deocamdată, într-o arie ce cuprinde Ardealul de la nord de Mureş şi Moldova, arie în care, în secolul al XVII-lea, aveau curs, în egală măsură, toate cele 13 fenomene lingvistice înregistrate anterior.

Vom urmări în continuare cum se prezenta graiul vorbit la Braşov în perioada în care presupunem că a activat aici Costea Dascălul (cca 1693–1703 sau, poate, 1704) şi care dintre particularitățile lingvistice ale textului în discuție se pot explica prin raportare la acest grai. Pentru aceasta am analizat limba câtorva documente originale scrise la Braşov sau de către braşoveni între anii 1695 şi 1704. Exemplele au fost extrase din colecțiile de documente publicate de către Sterie Stinghe[92] şi N. Iorga[93].

Cum era de aşteptat, foarte multe dintre particularitățile sudice de limbă ale *Fiziologului* se întâlnesc în graiul vorbit la Braşov către sfârşitul secolului al XVII-lea şi începutul celui de al XVIII-lea. Astfel, documentele atestă pentru graiul braşovean conservarea, de regulă, a lui [ă] protonic – *iscăliturile* (1695, IB, 323/5), *lăsat* (1700, SDŞ, 5/16) –, deşi, extrem de rar, se constată şi trecerea acestei vocale la [a]: *iscalitura* (1699, IB, 323/27); [e] medial aton se conservă de asemenea: *feciorul* (1699, IB, 323/16), *oamenii* (1704,

[90] Gheție, BD, p. 165.
[91] *Ibidem,* p. 140–145.
[92] SDŞ.
[93] IB. Trimiterile noastre consemnează anul redactării actului respectiv şi se fac la pagina şi la rândul fiecărei ediții de documente consultate.

IB, 403/24), *veni* (1701, SDŞ, 24/23), dar, mai rar, apare evoluat şi la [i]: *némişilor* (1700, SDŞ, 5/21), *prietin* (1704, IB, 403/35); [e] a trecut la [i] în prima silabă din *biséreca* (1700, SDŞ, 5/27), *bisérecă* (1701, SDŞ, 17/6; 22/26), însă o dată am consemnat şi fonetismul mai vechi: *beséreca* (1700, SDŞ, 5/19); fără nici o excepție, [e] final se păstrează neînchis la [i]: *de* (prep., 1699, IB, 323/12, 13, 14; 1700, SDŞ, 5/19), *iaste* (1695, IB, 323/2), *mare* (1700, SDŞ, 5/7); diftongul [e̯á] final de obicei se conservă: *mea* (1695, IB, 323/6; 1699, IB, 323/18), dar am înregistrat şi un caz de trecere a lui la [é] ([é]): *voi avè-o* (1704, IB, 404/29–30); diftongul [i̯á] se păstrează neevoluat la [i̯é] ([i̯é]): cf. *iaŭ* (1704, IB, 403/22); labialele aflate în poziție „tare", cunosc, de obicei, rostirea moale: *Braşovean[ul]* (1696, IB, 398/4), *iubesc* (1701, SDŞ, 20/23), *mergănd* (1701, SDŞ, 19/11), *Petru* (1700, IB, 324/24), dar sunt şi unele exemple, mai puține, de rostiri dure: *tomala* (= tocmala; 1700, IB, 324/30); consoanele [s], [z], [ț] sunt rostite, de regulă, moale: *aflați* (1700, SDŞ, 5/8), *silă* (1701, SDŞ, 19/20), *zisa* (1700, IB, 325/17), dar, mai rar, apare şi rostirea lor dură: *dumnezăiasca* (1701, SDŞ, 17/6), *sălă* (= sâlă; 1701, SDŞ, 23/5); cf. şi grafia hipercorectă *încredințindu-ne* (1701, SDŞ, 23/13), care reflectă preocuparea scribului de a evita în scris caracterul dur al africatei [ț]; [dz] a evoluat la [z] în toate cuvintele, fără excepție: *auzit,* (1701, SDŞ, 23/4), *Dumnezău* (1701, SDŞ, 17/22), *zic* (1701, SDŞ, 18/8), *zioa* (1695, IB, 323/3); articolul posesiv (genitival) e aproape totdeauna variabil: *al mieu* (1700, IB, 325/5), *ai țărei* (1701, SDŞ, 22/8,10), dar se înregistrează şi un exemplu de invariabilitate a lui: *lucruri a[le] legii* (1700, SDŞ, 5/24); auxiliarul *a vrea* e utilizat şi cu valoare predicativă: *nu vom ca să ne împreunăm cu altă bisérecă* (1701, SDŞ, 22/25–26); adverbul *acum* (1701, SDŞ, 17/25, 27; 23/4; 24/14) apare numai sub această formă.

Din aceste exemple se observă că un număr mare dintre particularitățile sudice de limbă depistate în textul *Fiziologului* – 12 în total – se explică bine şi chiar foarte bine prin raportare la graiul vorbit la Braşov la sfârşitul secolului al XVII-lea şi la începutul celui de al XVIII-lea. Nu am găsit în documentele cercetate exemple ilustrative pentru următoarele trei trăsături sudice de limbă existente în textul *Fiziologului:* trecerea lui [ă] la [i] în prima silabă, prin asimilare vocalică regresivă, în *risipăsc,* rostirea moale a lui [r] în *strică, strigă,* omonimia 3 sg. = 3 pl. la indicativ (prezent) în cazul verbelor de conjugările a II-a, a III-a şi a IV-a. Asupra acestor fenomene însă vom reveni ceva mai jos (vezi p. 35).

Dintre particularităţile nordice de limbă ale *Fiziologului,* numai unele îşi găsesc o bună explicaţie prin raportare la graiul vorbit la Braşov la cumpăna dintre secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea. Astfel, documentele atestă pe scară largă conservarea lui [v] neevoluat la [f] în grupul consonantic [sv]: *svatul* (1699, IB, 323/20), *svărşit* (1701, SDŞ, 17/11), *svinţiia* (1701, SDŞ, 18/7), dar apar, foarte rar, şi câteva exemple oglindind trecerea lui [v] la [f]: *sfănt* (1704, IB, 404/14), *sfinţiia* (1700, SDŞ, 5/17); [d] este mereu rostit moale în prepoziţii: *de* (1699, IB, 323/12, 13, 14; 1700, SDŞ, 5/19, 23), *din* (1695, IB, 323/2; 1700, SDŞ, 5/12), *dintru* (1701, SDŞ, 23/26); [r] final apare, de regulă, rostit moale: *ajĭutorĭ* (sg.; 1701, SDŞ, 20/22); *ceriului* (1701, SDŞ, 22/14), *neguţătoriul* (1699, IB, 323/12), *ţiitoriul* (1696, IB, 397/24; 398/14), dar se înregistrează şi un exemplu – nesigur, căci ρ s-ar putea să fie suprascris în original – cu această consoană rostită dur: *ajĭutor* (1701, SDŞ, 18/28); consoanele [ş] şi [j] aflate în poziţie „tare" se rostesc, de obicei, moale: *jefuit* (1704, IB, 404/18), *jeluiască* (1704, IB, 404/18), *svărşit* (1701, SDŞ, 17/11), *şez* (1700, IB, 325/4), dar apare consemnată, uneori, şi rostirea lor dură: *Şărban* (1695, IB, 322/30; 323/9). Cele mai multe fenomene nordice de limbă din textul *Fiziologului* se explică însă mai greu prin graiul vorbit la Braşov în epoca menţionată. Aşa sunt: conservarea lui [e] neaccentuat din prima silabă netrecut la [i] în *besearecă,* rostirea dură a labialelor aflate în poziţie „tare" şi a dentalelor [s], [z], [ţ], conservarea lui [î] iniţial neevoluat la [u] în *îmblă* şi a africatei [ğ]. În privinţa primelor trei fenomene indicate, trimitem, pentru exemple, la analiza întreprinsă mai sus, privitoare la raporturile existente între particularităţile sudice de limbă ale *Fiziologului* şi graiul vorbit la Braşov. Pentru celelalte două fenomene, menţionăm că documentele cercetate atestă, de regulă, rostirea cu [u]: *vor umbla* (1701, SDŞ, 24/26), *umblă* (1704, IB, 403/25), deşi am înregistrat, o dată, şi un exemplu cu [î] conservat: *îmblănd* (1700, SDŞ, 5/23–24), şi că africata [ğ] (<lat. [d] + iot + [ó], [ú] sau lat. [i] + [o], [u]) a evoluat la [j] într-un număr covârşitor de cazuri: *ajungănd* (1704, IB, 403/30), *joc* (1701, SDŞ, 18/5), *jos* (1695, IB, 323/5), *judecat[a]* (1700, IB, 325/10), în vreme ce [ğ] apare conservat numai într-un exemplu: *ğos* (1700, SDŞ, 6/6). Nu se pot explica deloc, nici prin graiul braşovean şi nici prin cel vorbit în împrejurimile Braşovului în perioada respectivă, prezenţa şi frecvenţa ridicată în textul *Fiziologului* a africatei [dz], deoarece documentele examinate oferă

cu consecvenţă numai grafii cu ѕ, fapt ce dovedeşte că africata dispăruse de mult din graiurile amintite[94]. Despre trei dintre particularităţile nordice de limbă ale *Fiziologului* – rostirea dură a lui [r] în *radzimă, razimi,* pronunţarea moale a lui [ş] aflat în poziţie „moale" în cuvinte de tipul *şearpe,* precum şi prezenţa terminaţiei *-le* la numeralul ordinal – nu putem face nici o afirmaţie, căci în documentele cercetate nu am găsit exemple ilustrative pentru aceste fenomene.

Din cele arătate până acum, rezultă că regiunea Braşovului se prezenta la sfârşitul secolului al XVII-lea şi la începutul celui de-al XVIII-lea ca o zonă de tranziţie între nordul şi sudul domeniului lingvistic dacoromân – dovadă fiind amestecul de trăsături de limbă sudice şi nordice, dominând prin frecvenţă când unele, când altele –, zonă de tranziţie foarte apropiată de graiurile de tip sudic, întrucât cele mai numeroase şi, deci, cel mai bine reprezentate particularităţi lingvistice ale graiului braşovean din epoca menţionată erau cele sudice. Zona Braşovului nu poate fi socotită o arie de localizare a stratului nordic de limbă al *Fiziologului,* căci s-a văzut deja că majoritatea particularităţilor nordice de limbă din text se explică greu prin graiul braşovean, iar una dintre acestea – conservarea africatei [dz] – nu poate primi nici o explicaţie prin raportare la graiul vorbit la Braşov în perioada respectivă. Cum majoritatea particularităţilor sudice de limbă ale *Fiziologului* se explică bine şi, uneori, chiar foarte bine prin graiul local, rezultă că zona Braşovului ar putea fi avută în vedere pentru localizarea stratului sudic de limbă al *Fiziologului,* cu rezerva, desigur, că încă nu ştim dacă trei dintre trăsăturile sudice de limbă din textul *Fiziologului* pentru care nu am găsit exemple ilustrative în documentele analizate – trecerea lui [ă] la [i] prin asimilare vocalică regresivă în prima silabă din *risipăsc,* rostirea moale a lui [r] în *strică, strigă,* omonimia 3 sg. = 3 pl. la indicativ (prezent) în cazul verbelor de conjugările a II-a, a III-a şi a IV-a – aveau curs în graiul braşovean la sfârşitul secolului al XVII-lea şi la începutul celui de al XVIII-lea.

Ocupându-ne de cele trei fenomene menţionate, vom observa de la bun început că lucrurile se rezolvă mulţumitor în privinţa rostirii moi a lui [r] în

[94] Iată câteva exemple cu [dz] trecut la [z] în graiul vorbit în jurul Braşovului spre sfârşitul secolului al XVII-lea: *crează* (1695, IB, 346/21; documentul, nelocalizat, e introdus de editor în capitolul *Sătenii ţinutului), zis* (probabil Zărneşti – Tohani, cca 1700, IB, 44/32); cf. şi un exemplu dintr-un document scris la Făgăraş în 1677: *D[u]m[ne]zău* (IB, 155/10).

strică, strigă. Astfel, în verbul *strica* şi în derivatele sale, [r] era rostit moale în graiul braşovean în prima jumătate a secolului al XVIII-lea: *stric* (1737, IB, 332/25), *vor strica* (1737, IB, 333/28), *stricăcunii* (cca 1736, SDŞ, 199/1), aşa încât e foarte probabil ca situaţia să fi fost aceeaşi şi la sfârşitul secolului anterior. Nici cu prilejul acestei analize suplimentare efectuate asupra unor documente din prima jumătate a secolului al XVIII-lea nu am găsit atestări ale verbului *striga* sau ale derivatelor lui, dar, cum contextul fonetic în care se află consoana [r] în acest cuvânt este identic cu cel din verbul *strica,* considerăm că afirmaţiile făcute despre acesta din urmă sunt valabile şi pentru celălalt.

În ceea ce priveşte trecerea lui [ă] la [i] în prima silabă din *risipăsc* şi omonimia 3 sg. = 3 pl. la indicativul (prezent) al verbelor de conjugările a II-a, a III-a şi a IV-a, ne adâncim în supoziţii. În zilele noastre, ancheta ALR a consemnat în graiul vorbit în zona Braşovului atât rostirea [ri] în verbul *risipi*[95], cât şi identitatea formală amintită în cazul mai multor verbe de conjugările a II-a, a III-a şi a IV-a, la timpurile prezent şi perfect compus ale indicativului[96]. Cele mai vechi exemple de origine braşoveană în cazul celor două fenomene aflate în dezbatere par a proveni din tipăriturile coresiene[97]. Dacă aceste texte înregistrează, din punctul de vedere care interesează aici, chiar realitatea din graiul braşovean la data la care ele au fost tipărite (secolul al XVI-lea), atunci se poate admite că în privinţa celor două particularităţi lingvistice menţionate avem a face cu un fenomen de continuitate în graiul din zona Braşovului şi că, deci, rostirea [ri] în *risipăsc,* precum şi omonimia 3 sg. = 3 pl. la indicativ (prezent) în cazul verbelor de conjugările a II-a, a III-a şi a IV-a sunt trăsături lingvistice care aveau curs şi la cumpăna dintre secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea. Aşadar, numai în măsura în care fenomenele lingvistice precizate se întâlneau în graiul braşovean în vremea lui Coresi se poate afirma că zona Braşovului constituie o posibilă arie de localizare a stratului sudic de limbă al *Fiziologului.* Or, cum certitudine deplină în acest sens nu există, înseamnă că zona în discuţie trebuie privită, de asemenea, cu prudenţă din punctul de vedere al localizării stratului lingvistic sudic din textul de care ne ocupăm.

[95] Vezi ALR SN, vol. I, h. 128; vol. V, h. 1329.

[96] Vezi ALR SN, vol. VII, h. 1912, 1919, 1929, 1936, 1943, 1951, 1956, 2012, 2169, 2180, 2218, 2223, 2231.

[97] Pentru grupul iniţial [ri] la Coresi, vezi DLR, s.v. *risipi,* iar pentru identitatea formală 3 sg. = 3 pl. la indicativul prezent al verbelor de conjugările a II-a, a III-a şi a IV-a în lucrări coresiene, vezi Florentina Zgraon, *op. cit.,* p. 359.

Din cele expuse în rândurile anterioare a rezultat că stratul sudic de limbă al *Fiziologului* poate fi localizat cu destulă siguranţă în Muntenia propriu-zisă şi, mai puţin sigur, în sudul Olteniei şi în sud-estul Transilvaniei (cu zona Braşovului), în vreme ce stratul nordic de limbă este localizabil într-o vastă arie ce cuprinde Transilvania de la nord de Mureş şi Moldova. Pentru a restrânge ariile de localizare vom lua în discuţie alte două fenomene lingvistice existente în textul *Fiziologului:* palatalizarea labiodentalei [f] în stadiul [h'] în *hirăstrăul* (45^{v}/1) şi prezenţa cuvântului rom. *pil* „elefant" (45^{r}/17) de origine turcă.

În privinţa palatalizării consoanei respective, menţionăm că acesta este singurul caz de alterare a vreunei labiale în tot textul *Fiziologului.* Iată câteva exemple de cuvinte cu labialele intacte extrase din scrierea de care ne ocupăm: *bine* (45^{r}/14, 16) *va fi* (45^{v}/18), *mică* (48^{v}/12, 18), *piatră* (47^{r}/16), *picioare* (45^{r}/17–18), *vin* (subst.; 46^{r}/3) etc. În secolul al XVII-lea, palatalizarea labiodentalei [f] în stadiul [h'] în diverse cuvinte a fost consemnată în documente scrise în toată Moldova, unde fenomenul este bine reprezentat, în Maramureş, în nordul Crişanei, în câteva localităţi de pe teritoriul actualelor judeţe Mureş, Bistriţa-Năsăud şi Cluj, precum şi în jumătatea estică a Munteniei propriu-zise (la est de linia Târgovişte–Bucureşti)[98]. O grafie hipercorectă de tipul *parofii* (1701, SDŞ, 24/24) atestă existenţa fenomenului şi la Braşov la sfârşitul secolului al XVII-lea şi la începutul celui de al XVIII-lea. Exemplele de toponime cu labiodentala [f] alterată, ce figurează în documente munteneşti din primul sfert al secolului al XVII-lea[99], dovedesc că această particularitate lingvistică era o realitate vie şi în unele graiuri din Muntenia. Palatalizarea labiodentalei [f] în stadiul [h'] în cazul cuvântului respectiv din *Fiziolog* ne orientează atenţia mai întâi către Moldova şi abia apoi către alte arii, cum ar fi estul Munteniei propriu-zise şi regiunile transcarpatice.

Existenţa în text a cuvântului rom. *pil* „elefant" (<tc. dial. *pil* „idem", vezi CADE s. v.; tc. lit. *fil)* ne îndreptă gândul în primul rând spre provinciile extracarpatice, Moldova şi Ţara Românească, şi abia după aceea spre alte teritorii. Într-adevăr, acest cuvânt e atestat, de exemplu, în Moldova la anul

[98] Cf. Gheţie, BD, p. 122–123, 279, 335.

[99] Vezi *Documente privind istoria României. B. Ţara Românească, veacul XVII (1601–1625). Indicele numelor de locuri,* [Bucureşti], 1960, p. 69.

1719[100], iar în Muntenia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea[101]. El a fost înregistrat chiar şi în Banat, în jurul anului 1700[102].

Ţinând seama de toate aceste date, rezultă că, foarte probabil, stratul nordic de limbă al *Fiziologului* este localizabil în Moldova, în vreme ce stratul sudic de limbă poate fi localizat cu suficientă siguranţă în Muntenia propriu-zisă. Rămân în continuare mai puţin sigure pentru localizarea particularităţilor sudice de limbă ale textului Oltenia de sud şi zona Braşovului.

Se pune acum întrebarea cui aparţin cele două straturi de limbă identificate. Gh. Ivănescu[103] a arătat cu mai mult timp în urmă că, de regulă, în cazul textelor copiate sau retipărite, în care există un uz predominant şi altul în minoritate, „uzul predominant în copie sau noua tipăritură este cel al copistului sau editorului, iar uzul în minoritate este al modelului"[104].

În cazul *Fiziologului* din ms. rom. BAR 1436, dintre cele două straturi de limbă cel mai bine reprezentat în text este cel sudic, caracterizat prin 15 particularităţi lingvistice, faţă de 13 trăsături câte sunt proprii stratului nordic de limbă al scrierii. Aceasta înseamnă că limba textului are un aspect predominant sudic şi că, foarte probabil, stratul sudic de limbă aparţine copistului Costea Dascălul, care ar fi fost deci vorbitor al unui grai de tip sudic. În acest caz, stratul nordic de limbă aparţine izvorului pe care Costea îl transcria, izvor care, foarte probabil, provenea din Moldova. Importanţa elementelor nordice în limba textului nu poate fi totuşi neglijată, nici cantitativ (valorile de 15 şi de 13 sunt foarte apropiate una de alta) şi nici calitativ. Într-adevăr, în ceea ce priveşte consonantismul, aspectul nordic al limbii textului este evident. De pildă, africata [dz] figurează în unsprezece cuvinte, care înregistrează 49 de apariţii, faţă de numai nouă cuvinte cu [z], ce apar doar de 13 ori. Dintre cuvintele cu [dz] cea mai mare frecvenţă o are *Dumnedzău* (23 de apariţii), care figurează în text doar sub această formă

[100] Vezi Giuseppe Piccillo, *Il glossario italiano-moldavo di Silvestro Amelio (1719). Studio filologico-linguistico e testo,* C.U.E.C.M. – Catania, 1982, p. 94.

[101] Vezi Ienăchiţă Văcărescu, *Dicţionar român-turc,* în ms. rom. BAR 1393, f. 107[r]/20–22.

[102] Vezi Gr. Creţu, *Anonymus Caransebesiensis,* în „Revista «Tinerimea română»", noua serie, vol. I, Bucureşti, 1898, p. 360, col. 2.

[103] Vezi Gh. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare,* Iaşi, 1948, p. 96–97 (Extras din „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»", Iaşi, vol. XI–XII, 1944–1945).

[104] *Ibidem,* p. 97.

(cu [dz] dur). Tot [dz] dur există şi în adverbul *dzua,* care apare de patru ori. Africata [ğ] (<lat. [d] + iot +[ó], [ú]) se găseşte în două cuvinte (verbul *a agiunge* şi adverbul *gios)* care înregistrează patru apariţii şi ei nu i se poate opune nici măcar un exemplu cu [j] (< [ğ]) în întreg *Fiziologul.* Toate acestea dovedesc că în limba textului, deşi predominant sudică, se simte totuşi o puternică influenţă nordică, mai ales în consonantism. Cum s-ar putea explica această stare de lucruri? Dacă am admis de la început că, foarte probabil, Costea Dascălul a copiat *Fiziologul* (şi nu numai acest text, ci şi altele aflate în manuscris) la Braşov, putem presupune că el era, probabil, originar chiar din Braşov sau din ţinutul învecinat. Al. Rosetti a subliniat mai demult faptul că „afară de excepţii, e rar, însă, ca scriitorul (grămăticul, diacul) unui text să vină de departe şi ca graiul său să fie profund diferit de graiul localităţii unde a scris textul"[105]. Acceptând această ipoteză, rezultă că, probabil, Costea Dascălul era vorbitor al graiului de la Braşov sau din jurul Braşovului, grai care, după cum s-a văzut, se prezenta la sfârşitul secolului al XVII-lea şi la începutul celui de al XVIII-lea ca unul de tranziţie, în care particularităţile nordice de limbă existau alături de cele sudice. Transcriind, foarte probabil, un text moldovenesc, el lăsa să pătrundă în copia pe care o efectua şi particularităţi de limbă nemunteneşti, provenite din izvor sau din graiul vorbit la Braşov ori în împrejurimi, întrucât norma graiului propriu nu se opunea la aceasta.

Aşadar, analiza limbii *Fiziologului* din ms. rom. BAR 1436 evidenţiază existenţa în acest text a două straturi lingvistice: unul sudic şi altul nordic. Stratul sudic de limbă al textului este localizabil cu destulă siguranţă în Muntenia propriu-zisă şi, mai puţin sigur, în sudul Olteniei şi în sud-estul Transilvaniei. Acest strat de limbă este predominant în text şi el aparţine, foarte probabil, copistului Costea Dascălul. Stratul nordic de limbă este localizat, probabil, în Moldova şi aparţine, în această ipoteză, izvorului pe care îl transcria scribul. Limba textului este, în general, sudică, dar se simte o puternică influenţă de tip nordic îndeosebi în consonantism. Dacă dascălul Costea era originar din Braşov sau din ţinutul învecinat, fiind astfel vorbitor al unui grai de tranziţie, atunci unele dintre trăsăturile nordice de limbă ale textului se pot explica şi prin raportare la graiul copistului, în a cărui exprimare coexistau, desigur, particularităţi de limbă sudice şi nordice.

[105] Rosetti, ILR, p. 440.

COPIE SAU ORIGINAL?

Există în textul *Fiziologului* din manuscrisul de care ne ocupăm indicii sigure, lingvistice şi de altă natură, că textul în cauză reprezintă o copie după altul mai vechi.

Argumentul de ordin lingvistic că *Fiziologul* din ms. rom BAR 1436 este o copie îl constituie existenţa în acest text a două straturi de limbă – sudic şi nordic – ireductibile unul la celălalt. Cum caracteristicile lingvistice ale fiecărui strat au fost discutate în capitolul de localizare, pentru problema de faţă am reţinut numai câteva exemple de grafii duble relative la acelaşi cuvânt. Dacă acest text ar fi originalul traducerii, asemenea fenomene de grafie dublă nu s-ar putea explica mulţumitor, deoarece limba scrierii, în această ipoteză, ar trebui să fie relativ unitară. Ne-am oprit la unele cazuri de alternanţă [dz]/[z], fiindcă acest tip de fenomen are o valoare probantă ridicată: *să te păzeşti* (47^{r}/5), *va păzi* (48^{r}/16), dar *pădzeaşte* (48^{r}/17); *să nu te razimi* (45^{v}/6), dar *să radzimă* (45^{r}/18, 20; 45^{v}/3), *te radzimă* (45^{v}/7–8). Se ştie că rostirea cu africata [dz] reprezintă faza mai veche, fiind caracteristică graiurilor de tip nordic, în vreme ce pronunţarea cu fricativa [z] constituie faza mai nouă şi caracterizează graiurile de tip sudic. Evident că e greu dacă nu chiar imposibil de admis ca un vorbitor să rostească acelaşi cuvânt uneori cu fonetism nordic ([dz]) şi alteori cu fonetism sudic ([z]). Aceasta înseamnă că textul în discuţie e copiat şi că una dintre cele două rostiri a fost introdusă de un scrib vorbitor al unui grai ce aparţine altei zone lingvistice decât aceea din care provenea modelul pe care el îl transcria.

Dintre argumentele cu caracter extralingvistic ce se pot aduce în sprijinul ideii că *Fiziologul* din ms. rom. BAR 1436 e o copie vom prezenta numai două. Primul dintre acestea se referă la o omisiune. Într-adevăr, Costea Dascălul omite să dea numărul de ordine *42* pildei care trebuia numerotată astfel, dar pildei următoare îi dă numărul *43*, ca şi cum pe *42* l-ar fi notat deja. De unde ar fi putut şti Costea Dascălul că trebuie să apară în acel loc numărul de ordine *43*, dacă nu chiar din izvorul pe care îl avea sub ochi şi pe care tocmai îl transcria? Al doilea argument pe care îl invocăm se referă la aspectul general al lucrării. Dacă textul de care ne ocupăm ar fi originalul traducerii, atunci ar fi fost de aşteptat să depistăm în el ştersături sau anulări de cuvinte ori de expresii, care să oglindească diverse etape din procesul de traducere. Dar *Fiziologul* din ms. rom. BAR 1436 are o ţinută îngrijită, dovadă că textul în cauză s-a executat după un model ce a fost supus operaţiei de copiere.

RAPORTUL CU ALTE VERSIUNI

La Biblioteca Academiei Române din Bucureşti se află 14 manuscrise româneşti care conservă textul *Fiziologului*. Două dintre acestea – ms. rom. BAR 4274 şi ms. rom. BAR 3548 –, datând din 1832, conţin un tip de *Fiziolog* tradus după *Fiziologul* neogrecesc alcătuit de Damaschin Studitul, arhiepiscopul Naupactei, în anii 1566–1570. Celelalte manuscrise cuprind versiunile româneşti ale *Fiziologului* traduse din slavă. În ordine cronologică aceste manuscrise sunt următoarele: ms. rom. BAR 1436 (1693), ms. rom. BAR 2513 (cca 1713), ms. rom. BAR 2516 (ante 1736), ms. rom. BAR 1151 (1777), ms. rom. BAR 2150 (vol. II; 1779), ms. rom. BAR 2100 (cca 1785), ms. rom. BAR 3275 (1799), ms. rom. BAR 1282 (cca 1801–1822), ms. rom. BAR 3590 (1808), ms. rom. BAR 938 (1810), ms. rom. BAR 2158 (cca 1810), ms. rom. BAR 5299 (1832).

Între *Fiziologul* din ms. rom. BAR 1436 şi celelalte variante româneşti cunoscute traduse din slavă ale acestei scrieri nu există nici o legătură de filiaţie: *Fiziologul* din ms. rom. BAR 1436 reprezintă o versiune independentă. Aceasta este concluzia la care au ajuns, în ultimul timp, unii dintre cercetătorii *Fiziologului* românesc – Cătălina Velculescu[106], Luisa Valmarin[107], P. Olteanu[108] –, concluzie care ni se pare îndreptăţită.

Exemplificăm acest aspect cu un fragment din pilda despre leu.

Ms. rom. BAR 1436: „Leul easte împărat tuturor gadinilor şi are şi el 3 lucruri ale lui foarte mari. Întâi, cât fată leoaia căţeii, iară ei sânt morţi 3 dzile până vine tată-său, leul, şi suflă pre puii lui şi atunci înviadză. Alta easte rândul leului: când doarme leul, el cu un ochiu doarme şi cu altul să străjuiaşte de vânători, ca să nu-l afle adurmit, să-l prinză“ (f. 44^{v}).

---

[106] Cătălina Velculescu numeşte *Fiziologul* din ms. rom. BAR 1436 „unicat“ în limba română, înţelegând prin aceasta tocmai caracterul său de versiune independentă. Vezi articolul acestei cercetătoare, *Alte două manuscrise cu «Fiziologul» românesc*, p. 327, nota 14.

[107] Luisa Valmarin se exprimă cu oarecare prudenţă, socotind că *Fiziologul* din ms. rom. BAR 1436 „lasă impresia că reprezintă probabil un tip de sine stătător“ *(op. cit.*, p. 149).

[108] P. Olteanu arată că numai la baza *Fiziologului* din ms. rom. BAR 1436 ar putea sta o traducere românească făcută după o versiune sârbească, în timp ce la baza celorlalte variante ale *Fiziologului* românesc explicabile prin slavă s-ar găsi o versiune mediobulgară care derivă din acelaşi prototip slav din care provine şi versiunea mediobulgară conservată de ms. sl. 25, BAR, filiala Cluj. Vezi articolul acestuia, *К истории „Физиолога” в славянских и румынской литературах (Неизвестная среднеболгарская версия из Трансильвании)*, p. 41–44.

Ms. rom BAR 2513: „Leul easte înpărat tuturor hiarălor şi are întru sine trei lucruri mari. Întâiul lucru easte căci când îl naşte leoaica puiul, îl naşte mort şi foarte mitutel şi zace mort până când vine leul şi suflă în faţa lui şi-l înviiază, precum şi Domnul Dumnezeu au suflat întru Adam şi am înviiat noi toţi. Al doilea lucru easte căci când doarme el, ochii nu-i închide, ci cu dinşii priveaşte şi de vânători să străjuiaşte“ (f. 255^{v}–256^{r}).

Ms. rom. BAR 2516: „Leul easte înpărat tuturor hiarălor şi are întru sine trei lucruri mari. Întâiul lucrurilor easte căci când naşte leoa<i>ca puiul, îl naşte mort şi foarte mitutel şi zace mort până când vine leul şi suflă în faţa lui şi-l înviază, precum şi D<o>mnul D<u>mnezeu au suflat întru Adam şi am înviiat noi toţi. Al doilea lucru easte căci când doarme el, ochii nu-i închide, ci cu dânşii priveaşte şi de vânători să strejuiaşte“ (f. 275^{v}–276^{r}).

Ms. rom BAR 2100: „Leul easte împărat tutulor hiiarălor şi are întru sine trei lucru<r>i mari. Întâiul lucru easte căci când îl naşte leoaica puiu<l>, îl naşte mort până când vine leul şi suflă în faţa lui şi-l înviiază, precum şi Domnul Dumnezăul nostru au suflat întru Adam şi am înviiat noi toţ. Al doilea lucru easte căci când doarme el, oichi<i> nu-i închide, ci cu dânşi<i> priveaşte şi, de vin vânători, să strejuiaşte“ (f. 246^{r}).

Ms. rom. BAR 3275: „Leul este înpărat tuturor herilor şi are întru sine trei lucruri. Întâi lucru este când îl naşte leoaica, îl naşte mortu şi foarte mititel şi zace mort până când vine leul şi suflă în faţa lui şi înviiază, precum şi D<o>mnul D<u>mnezeu au suflat întru Adam şi au înviiat. A doilea lucru este când doarme, el nu-ş închide ochi<i>, ci cu ei priveşte şi de vânători să strejuieşte“ (f. 7^{v}).

Ms. rom. BAR 3590: „Leul easte împărat tuturor hiarălor şi are întru sine trei lucruri mari. Întâi lucrul lor easte căci când naşte leoaica puiul, îl naşte mort şi foarte mitutel şi zace mort până când vine leul şi suflă în faţa lui şi-l înviiază, precum şi D<o>mnul D<u>mnezeu au suflat întru Adam şi au înviiat el şi noi toţi. Al doilea lucrul lui easte căci când doarme, ochii nu-i închide, ci cu dânşii priveaşte şi de vânătoriu să străjuiaşte“ (f. 108^{v}–109^{r}).

Ms. rom. BAR 938: „Leul easte înpărat tuturor hierilor şi are întru sine trei lucruri. Întâiu lucru easte când îl naşte leoaica, îl naşte mort şi foarte mitutel şi zace mort până când vine leul şi suflă în faţa lui şi înviiază, precum şi Domnul D<u>mnezeu i-au suflat întru Adam şi am înviiat noi toţi. Al doilea lucru easte când doarme, el nu-ş închide ochi<i>, ci cu ei priveşte şi de vânători să strejuieşte“ (f. 354^{r}).

Ms. rom. BAR 2158: „Leul easte înpărat tuturor herilor şi are într-însul trei lucruri mari. Întâi lucrul este când îl naşte leo<a>ica, îl naşte mort şi foarte mititel şi zace mort până când vine leul şi suflă în faţa lui şi înviiază, precum D<o>mnul D<umne>zeu au suflat întru Adam şi am înviiat noi toţ. Al doilea lucru easte când doarme, el nu-ş închide oichii, ci cu ei priveşte şi de vânători să străjuieşte“ (f. 21^{v}).

Comparând aceste fragmente între ele, se constată nu numai diferenţe de traducere *(gadinilor – hiarălor),* ci şi de conţinut. În ms. rom. BAR 1436 se afirmă existenţa mai multor pui ai leului, în vreme ce în celelalte manuscrise e vorba numai de unul; leul doarme cu un ochi închis şi cu altul deschis (ms. rom. BAR 1436), iar în restul manuscriselor se precizează că el doarme cu amândoi ochii deschişi. Se remarcă omisiuni şi de o parte şi de alta: din ms. rom. BAR 1436 lipseşte amănuntul referitor la faptul că puiul leului e la naştere „foarte mitutel“, iar din celelalte manuscrise lipseşte indicaţia privitoare la timpul cât puiul rămâne mort după naştere („3 dzile“, în ms. rom. BAR 1436). Aceste diferenţe de conţinut se explică, desigur, prin raportare la originale diferite, şi nu prin raportare la traduceri diferite efectuate după acelaşi original (vezi şi capitolul următor). Totodată, se remarcă asemănarea foarte mare, aproape până la identitate, care există între celelalte texte prezentate mai sus, fapt care ne obligă să le considerăm pe acestea separat de *Fiziologul* din ms. rom. BAR 1436.

În ceea ce priveşte *Fiziologul* din ms. rom. BAR 1151, 2150 (vol. II), 1282, 5299, acesta nu cuprinde pilda despre leu. De altfel, în ms. rom. BAR 5299 este vorba numai despre pasărea fenix („finez“). Dar nici aceste texte nu se pot grupa împreună cu versiunea *Fiziologului* conservată de ms. rom. BAR 1436, tocmai din cauza conţinutului pildelor şi a ordinii de aşezare a acestora în miscelaneele din care fac parte[109].

ORIGINALUL STRĂIN

Primul aspect important care trebuie lămurit în acest caz e de a stabili dacă originalul străin aflat la baza traducerii româneşti din care provine versiunea *Fiziologului* conservata de ms. rom. BAR 1436 era grecesc sau slav.

[109] Vezi Cătălina Velculescu, ***Fiziologul** de la Bistriţa*, p. 211, 213 (schema manuscriselor); eadem, *Cărţi populare şi cultură românească*, p. 111–112, 114 (schema manuscriselor), 116 (nota 14); eadem, *Alte două manuscrise cu «**Fiziologul**» românesc*, p. 325–328 (mai ales nota 14); P. Olteanu, *Contribuţii la istoria şi stabilirea textului critic al **Fiziologului** în limba română*, în RITL, XXXVII, 1989, nr. 3–4, XXXVIII, 1990, nr. 1–3, p. 297, 301.

St. A. Gečev[110] afirmase că nu se poate şti cu siguranţă dacă textul românesc în discuţie e tradus din slavă sau din greacă. Dar prezenţa în acest text a trei slavonisme – *indrop* (cf. slavonul **инъдропъ**[111]), *inorog* (cf. slavonul **инорогъ**[112]), *stratocamil* (cf. slavonul **стратокамилъ**[113]) – folosite cu scopul de a denumi acele vietăţi pentru care traducătorul român nu a găsit termeni echivalenţi în limba noastră, precum şi absenţa elementelor lexicale greceşti culte, care, în ipoteza traducerii după un original grecesc, ar fi fost de aşteptat să le descoperim în textul de care ne ocupăm, îndreptăţesc concluzia că la baza *Fiziologului* din ms. rom. BAR 1436 se află o traducere românească făcută din slavă, şi nu din greacă.

Alt aspect important care trebuie discutat se referă la faptul dacă *Fiziologul* din manuscrisul în cauză descinde dintr-o traducere efectuată după un original sârbesc sau bulgăresc.

P. Olteanu, care s-a ocupat mai mulţi ani de problema descoperirii izvoarelor slave după care s-a făcut traducerea *Fiziologului* la noi, consideră că varianta de *Fiziolog* din ms. rom. BAR 1436 reflectă, probabil, o traducere realizată după o versiune sârbească identică sau asemănătoare cu aceea publicată de St. Novaković ori chiar cu versiunea lui P. Šafařík[114]. Într-o contribuţie mai recentă, acelaşi specialist îşi nuanţează poziţia, afirmând că încă nu au fost identificate cu precizie izvoarele slave după care s-au tradus versiunile româneşti ale *Fiziologului*[115].

Fiziologul din ms. rom. BAR 1436 seamănă destul de bine cu varianta sârbească editată de St. Novaković şi, după cum se va vedea imediat, din cauza unui detaliu comun nu poate fi analizat separat de aceasta.

[110] St. A. Gečev, *Към въпроса за славянския Физиолог*, Sofia, 1938, p. 115, apud P. Olteanu, *К истории „Физиолога" в славянских и румынской литературах (Неизвестная среднеболгарская версия из Трансильвании)*, p. 40, nota 8.

[111] Fr. Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Viena, 1862–1865, p. 259, col. 1. Vezi şi Luisa Valmarin, *op. cit.*, p. 151.

[112] Fr. Miklosich, *op. cit.*, p. 257, col. 2.

[113] *Ibidem*, p. 889, col. 2.

[114] P. Olteanu, *К истории „Физиолога" в славянских и румынской литературах (Неизвестная среднеболгарская версия из Трансильвании)*, p. 41; idem, *Физиологът от стилистическо гледище (С данни и от неизвестни старобългарски и румънски преписи)*, p. 42.

[115] P. Olteanu, *Contribuţii la istoria şi stabilirea textului critic al* ***Fiziologului*** *în limba română*, p. 297.

Într-adevăr, în privinţa asemănărilor, trebuie precizat că toate cele 12 pilde din textul românesc se găsesc şi în cel sârbesc, că ambele texte încep cu pilda despre leu şi că primele trei animale sunt aceleaşi, dar dispuse în altă ordine: *leu, pil* (= elefant), *zimbru* în manuscrisul românesc, respectiv *leu, zimbru, elefant* în ediţia Novaković[116]. Cea mai importantă asemănare existentă între *Fiziologul* din ms. rom. BAR 1436 şi cel publicat de Novaković se referă însă la un amănunt legat de natura leului. În amândouă aceste texte se afirmă, de exemplu, că leul nu-i mănâncă omului şi capul, pe care îl priveşte, plângând mult, şi pe care apoi îl îngroapă: „Leul, când va mânca pre om, iară el mănâncă trupul, iară capul omului nu-l mănâncă; ce apoi caută capului şi obrazului de om şi plânge mult şi să căiaşte mult şi va să-i facă apoi bine şi îi îngroapă capul în pământ" (ms. rom. BAR 1436, f. 45^{r}/ 10–15); cf. St. Novaković, *ed. cit.*, p. 191–192: „**.г. дело львово єгда ѣсть человека, образь емоу не ѣсть ни поглѣдоуѥть, да єгда изѣсть человека, и поиметь человечю главоу, гледаюштїи на образь плачеть много, и поемь погребета ю**".

De fapt, aşa cum precizează şi Luisa Valmarin, trăsătura menţionată nu constituie o caracteristică a leului, ci a crocodilului. Din cauza acestui aspect, se pare că versiunea publicată de Novaković este singulară în aria slavă[117]. Dar, prin prezenţa acelei însuşiri speciale a leului, şi *Fiziologul* din ms. rom. BAR 1436 deţine un loc aparte între versiunile româneşti cunoscute ale *Fiziologului* traduse din slavă (reamintim că textul de care ne ocupăm este numit de Cătălina Velculescu „unicat" în limba română). Situaţia prezentată are o mare însemnătate, deoarece arată că textul românesc aflat în discuţie nu poate fi privit izolat de cel sârbesc editat de Novaković. Evident, identitate între ele nu există, înregistrându-se şi multe diferenţe.

În privinţa deosebirilor dintre *Fiziologul* conservat de ms. rom. BAR 1436 şi cel publicat de Novaković semnalăm câteva: leul are mai mulţi pui, în varianta românească, şi numai unul, în cea sârbească (din acest punct de vedere, textul sârbesc prezintă aceeaşi situaţie ca şi celelalte versiuni româneşti cunoscute ale *Fiziologului* traduse din slavă); după naştere, puii leului sunt morţi trei zile, până când vine leul, care, suflând peste ei, îi învie

[116] St. Novaković, *Physiologus. Слово о вештєхъ ходештихъ и летештихъ*, în „Starine", knjiga XI, Zagreb, 1879, p. 191–193.

[117] Luisa Valmarin, *op. cit.*, p. 134, 171 (nota 89).

– în versiunea românească –, pe câtă vreme în cea sârbească nu se precizează durata cât puiul e mort (din nou textul sârbesc se grupează cu celelalte versiuni româneşti cunoscute ale *Fiziologului* traduse din slavă, distanţându-se de varianta din ms. rom. BAR 1436); indropul merge cu toţi peştii din mare să se închine împăratului lor de trei ori pe an, în textul românesc, şi de două ori pe an, în cel editat de Novaković (în celelalte versiuni româneşti cunoscute ale *Fiziologului* traduse din slavă deplasarea respectivă are loc o dată pe an, la fel ca în varianta mediobulgară a *Fiziologului* aflată în ms. sl. 25, BAR, filiala Cluj, f. 47ᵛ/5–6). Dar cea mai importantă deosebire existentă între *Fiziologul* din ms. rom. BAR 1436 şi cel sârbesc publicat de Novaković este legată, într-un anumit sens, tot de acea trăsătură a crocodilului atribuită leului. Însuşirea respectivă e a treia calitate a leului, numerotată astfel în versiunea sârbească (vezi începutul citatului reprodus anterior: „.г. дєло львово"), dar a patra, nenumerotată, în varianta românească de care ne ocupăm, deşi în ambele texte se afirmă clar că leul are trei „lucruri" caracteristice. În celelalte versiuni româneşti cunoscute ale *Fiziologului* traduse din slavă se menţionează, de asemenea, că leul posedă trei calităţi, numerotate ca atare, dar între ele nu figurează însuşirea aflată în discuţie. Primele trei însuşiri ale leului amintite în *Fiziologul* din ms. rom. BAR 1436 – enumerate astfel: „Întâi... Alta easte rândul leului... Al treile lucru al leului..." (f. 44ᵛ/12, 15–16, 45ʳ/2–3) – sunt asemănătoare cu acelea înregistrate în celelalte variante româneşti cunoscute ale *Fiziologului* traduse din slavă, fiind prezentate exact în aceeaşi ordine în toate aceste texte. Pasajul în care e vorba despre a patra calitate a leului, consemnată numai de *Fiziologul* din ms. rom. BAR 1436, se află la sfârşitul istorioarei respective, aşa încât e evident că în acest caz avem a face cu un adaos.

Prin urmare, în stadiul actual al cercetărilor se poate afirma cu deplină certitudine că *Fiziologul* din ms. rom. BAR 1436 are la bază o traducere românească efectuată din slavă. În continuare se pot avansa următoarele două ipoteze: 1) cu prilejul realizării acestei traduceri în limba română sau cu ocazia unei prelucrări ulterioare a ei, a fost folosită şi o versiune sârbească a *Fiziologului*, nedescoperită încă, similară celei publicate de St. Novaković, în care trebuie să existe acelaşi amănunt privitor la însuşirea menţionată a crocodilului atribuită leului; 2) traducerea efectuată din slavă în limba română a fost prelucrată la un moment dat (teoretic, chiar în momentul realizării ei), utilizându-se nu un text sârbesc asemănător celui editat de Novaković (ca

în ipoteza anterioară), ci o variantă românească de *Fiziolog*, neidentificată până acum, tradusă după un astfel de text sârbesc şi în care leul trebuie, de asemenea, să prezinte acea trăsătură aflată în dezbatere. În orice caz, ni se pare improbabil ca *Fiziologul* din ms. rom. BAR 1436 să descindă dintr-o traducere realizată după o ipotetică versiune sârbească în care leul ar poseda toate cele patru calităţi consemnate de textul românesc. Credem deci că prelucrarea în urma căreia leul a dobândit cea de a patra însuşire a fost făcută, foarte probabil, pe teren românesc. Prezenţa *Fiziologului* în ms. rom. BAR 1436 în continuarea *Florii darurilor*, fără titlu deosebit, pare a reflecta rezultatul tot al unei prelucrări efectuate, probabil, în literatura noastră. De aceea, e posibil ca prelucrările amintite – prin care leului i s-a adăugat cea de a patra calitate, iar *Florii darurilor Fiziologul* – să se fi executat cu acelaşi prilej.

PERSOANA COPISTULUI

Copistul *Fiziologului* din ms. rom. BAR 1436 este Costea Dascălul. Puţinele informaţii pe care le avem despre acesta provin din cele două însemnări scrise de el în limba slavonă şi aflate în manuscrisul menţionat. Din prima însemnare, care apare la sfârşitul *Fiziologului* (f. 48ᵛ) şi care a fost analizată de noi în capitolul referitor la datarea textului, rezultă că la 16 august 1693 Costea Dascălul terminase de copiat *Fiziologul* şi, poate, chiar partea finală a *Florii darurilor*. Cea de a doua însemnare se află la sfârşitul *Istoriei lui Sindipa* (f. 121ᵛ) şi are următorul conţinut: „Am scris eu, mult păcătosul Costea, dascăl de la sfânta biserică din Şcheai. Luna noiembrie, 25 de zile, în anul 7212, 1703".

Din aceste însemnări se înţelege că activitatea de copist a lui Costea Dascălul s-a desfăşurat la sfârşitul secolului al XVII-lea şi la începutul celui de al XVIII-lea, pe o durată de cel puţin zece ani. Cum ulterior datei de 25 noiembrie 1703 Costea Dascălul a copiat încă un text – *Esopia* –, de 24 de file, deci un text de întindere medie, rezultă, în lipsa unor informaţii suplimentare, că transcrierea acestuia s-a putut încheia fie la sfârşitul anului 1703, fie la începutul celui următor. Astfel, în stadiul actual al cunoştinţelor noastre, se poate afirma că munca de copist a lui Costea Dascălul s-a desfăşurat aproximativ din 1693 până în 1703 sau poate chiar până în 1704. Cercetătorul

braşovean V. Oltean a propus însă alte datări ale activităţii lui Costea Dascălul, fără a aduce probe pentru susţinerea lor: *1689–1696*[118] şi *1689?–1704*[119] (semnul întrebării folosit pentru a marca nesiguranţa aparţine autorului citat).

Ca dascăl al bisericii din Şcheii Braşovului, Costea trebuie să fi fost, în acelaşi timp, şi profesor la şcoala de acolo. Analizând conţinutul textelor copiate de Costea Dascălul, V. Oltean le subliniază „caracterul şcolar"[120] evident. Astfel, *Floarea darurilor* şi *Fiziologul* sunt cărţi de educaţie moral-creştină, *Esopia* conţine, la rândul său, un material preţios pentru educaţia morală în general, iar cele două fragmente de cosmografie – *Poveastea ţărilor şi a împărăţiilor câte-s în pământul Asiei* şi *Împărţeala dintâi. Cozmográfie, ce să zice împărţeala Pământului pre hotară şi pre alte seamne ce sânt în cercurile ceriului* – cuprind informaţii geografice interesante referitoare la Asia[121].

Cu privire la acest copist s-au făcut, de-a lungul timpului, şi câteva afirmaţii greşite, care trebuie îndreptate. Astfel, precizăm că îi aparţin lui Costea Dascălul toate textele din ms. rom. BAR 1436 aflate între filele 1^{r}–11^{v} şi 13^{r}–145^{v} (pentru conţinutul acestora, vezi mai sus capitolul referitor la descrierea manuscrisului, p. 19). Nu poate fi scris de Costea Dascălul textul de pe filele 218^{v}–219^{v}, intitulat *Cazanie la coconi de vârstă pân-ani 10, <c>ând să pristăvesc dintr-această lume,* aşa cum cred G. Ştrempel[122] şi M. Moraru[123]. Analiza comparativă a unor slove ca ѧ, ѩ, ѯ din fragmentul menţionat cu aceleaşi slove aflate în lucrările datorate lui Costea Dascălul evidenţiază clar diferenţele de scriere dintre autorii acestor texte. *Cazania* respectivă este transcrisă de un autor necunoscut. De asemenea, *Cronograful* din ms. rom. BAR 1436, care se întinde între filele 149^{r} şi 215^{v}, nu este nici el scris de Costea Dascălul, cum apreciază V. Oltean[124], ci de un autor rămas neidentificat până în prezent (altul decât cel care a copiat *Cazania* amintită mai sus).

[118] V. Oltean, *Întâia şcoală românească din Şcheii Braşovului,* Braşov, 1981, p. 68.
[119] Idem, *Şcoala românească din Şcheii Braşovului,* Bucureşti, 1989, p. 56.
[120] *Ibidem,* p. 58.
[121] Cf. *ibidem,* p. 57–58.
[122] G. Ştrempel, *Copişti de manuscrise româneşti până la 1800,* I, p. 39.
[123] Moraru–Velculescu, *Bibliografia,* vol. I, partea I, p. 212.
[124] V. Oltean, *Şcoala românească din Şcheii Braşovului,* p. 57–58.

Menţionăm în final că, în afara textelor din ms. rom. BAR 1436 transcrise de Costea Dascălul, nu se mai cunosc până acum altele datorate acestui copist.

CONCLUZII

Fiziologul din ms. rom. BAR 1436 a fost copiat, foarte probabil la Braşov, de către Costea Dascălul de la Biserica Sf. Nicolae din Şchei. Transcrierea fragmentului s-a terminat la 16 august 1693. Acest text are la bază o traducere românească efectuată din slavă, probabil în prima jumătate a secolului al XVII-lea, care a fost prelucrată utilizându-se fie o versiune sârbească similară celei publicate de St. Novaković, dar nedescoperită încă, fie o variantă românească de *Fiziolog,* neidentificată până acum, tradusă după o versiune sârbească cum e cea menţionată anterior. Din punct de vedere lingvistic, se remarcă existenţa în fragmentul aflat în discuţie a două straturi de limbă: unul sudic şi altul nordic. Stratul sudic de limbă aparţine, foarte probabil, copistului Costea Dascălul, care era, poate, originar din Braşov sau din ţinutul învecinat, iar cel nordic izvorului pe care acesta l-a transcris şi care venea probabil din Moldova. În raport cu celelalte variante româneşti cunoscute traduse din slavă, *Fiziologul* din ms. rom. BAR 1436 ocupă o poziţie aparte, fiind o versiune independentă (Cătălina Velculescu îl numeşte „unicat" în limba română).

STUDIU LINGVISTIC

GRAFIA

Textul *Fiziologului* din ms. rom. BAR 1436 conține următorul inventar de slove: а, б, в, г, д, є, ж, ѕ, з, и, ї, і, к, л, м, н, о, п, р, с, т, ѳ, ѵ, ѳ, ф, χ, ѡ, ц, ч, ш, щ, ъ, ь, ѣ, ю, ꙗ, ѧ, ѫ, ѵ, ѯ, ѱ, ѳ.

Dintre acestea, este nesigură folosirea ierului mic (ь): slova care notează sunetul [ă] în cuvintele *împărat* (44ᵛ/11) şi *hrăni* (47ʳ/13) nu se distinge cu claritate, putând reprezenta fie ierul mic, fie pe cel mare. În alte cazuri, *împărat* este notat numai cu ierul mare (46ᵛ/1, 47ʳ/9), dar pentru *hrăni* aceasta e singura atestare. ѯ e întrebuințat numai ca slovă-cifră, având valoarea numerică *60* (46ʳ/1).

Slovele а, б, в, д, ѕ, з, и, к, л, м, о, р, т, ф, ц, ѣ, ю apar cu variante, pe care, pentru economia expunerii, nu le vom reproduce.

Tipurile de ligaturi întâlnite în text sunt variate: 1) ligaturi între două slove aflate în rând: їа = їа (48ᵛ/15), ҧ = пр (48ᵛ/11), ҭ = тр (44ᵛ/10); 2) ligaturi între slove suprascrise: a) între două slove suprascrise: ҏ = ри (44ᵛ/12), ꙏ = щи (46ᵛ/1), ҁ = те (44ᵛ/15); b) între trei slove suprascrise: ҁ$^{\varepsilon}$ = сте (44ᵛ/11). Ligaturile nu sunt prea des folosite, cea mai frecventă dintre ele fiind aceea dintre т şi є suprascrişi.

Slovele următoare nu pun probleme în ceea ce priveşte raportul dintre literă şi sunet: б, в, г, д, ж, ѕ, з, к, л, м, н, п, р, с, ф, χ, ц, ч, ш, щ şi ѱ. Celelalte slove necesită unele precizări privind valoarea fonetică şi/sau distribuția lor în cuvânt.

а se înregistrează în toate pozițiile, având, de obicei, valoarea [a]: аре (44ᵛ/11), фатж (44ᵛ/13), пилица (45ᵛ/11) etc. Sub influența ortografiei slavone, а inițial notează, o dată, diftongul [ia]: $\overset{\text{А}}{\text{а}}$ „iad“ (47ʳ/8; cf. mai jos, p. 55).

є în poziție postconsonantică are valoarea [e]: ѕилєлє (45ᵛ/9), лѳме (45ᵛ/6) оучидє (45ᵛ/10). є notează diftongul [ie] la început de cuvânt sau de silabă: єщи (45ᵛ/6), стржжѳєщи (45ʳ/1).

и, ї, і. и apare în toate poziţiile, având valorile [i] şi [i̯]: инорогѹ (46ᵛ/7), гадинилѡ (44ᵛ/11), фи (46ᵛ/6), respectiv апои (45ʳ/14). Pentru notarea segmentului fonic căruia astăzi îi corespunde aşa-numitul pseudo-[i] final se foloseşte numai и: мѡци (44ᵛ/13), ори (48ᵛ/15), пъзеци (47ʳ/5) etc. ї apare în interiorul cuvântului, înaintea vocalelor şi a diftongilor, având valoarea [i]: ѧвїаѕѫ (44ᵛ/15), цїє (44ᵛ/20), авѹцїѧ (45ʳ/9). Deşi intră în ligatură cu а în свѿцїꙗ (48ᵛ/15), ї notează tot vocala [i]. і apare numai la iniţială de cuvânt în următoarele exemple: în primul caz, el ar putea avea una dintre valorile [i] sau [i̯]: і҃с х҃с (46ᵛ/4, 48ᵛ/19); în cel de al doilea, valoarea probabilă este [i̯], iar diftongul este ascendent: іѡда (47ʳ/14), іѡданѹ (47ᵛ/1).

о, ѡ. о apare cu valoarea [o] în toate poziţiile: la iniţială de cuvânt numai în о (art., 48ʳ/10; pron., acuz., 46ᵛ/9, 10), образѹлѹ (45ʳ/12), о (47ᵛ/9), омѹлѹи (48ᵛ/1,2), ори (48ᵛ/15), осъдци (46ᵛ/6) (mult mai frecvent în această poziţie figurează ѡ); în poziţie medială, postconsonantică, о este general: локъ (46ʳ/14), мѡци (44ᵛ/13); în poziţie finală apare în аколо (47ʳ/14, 48ʳ/11). о are valoarea [o̯] în diftongul [o̯a] aflat în poziţie post-consonantică, situaţie în care grafia cu ѡ nu se înregistrează: доаме (44ᵛ/16). Tot valoarea [o̯] ori, mai degrabă, [u̯] are о în grupul de slove оа aflat la iniţială de cuvânt sau de silabă, caz în care cel mai des apare ѡ; unicele exemple cu о în contextul menţionat sunt: леоаѫ (44ᵛ/13) şi оаменилѡ (47ᵛ/14). ѡ are valoarea [o] la iniţială de cuvânt – ѡкю (44ᵛ/16), ѡмѹле (44ᵛ/18) etc. –, unde este foarte frecvent, şi, într-un singur exemplu, în poziţie medială, într-un nume propriu: іѡда (47ʳ/14); cf. însă şi grafia cu о: іѡданѹ (47ᵛ/1). ѡ are valoarea [o̯] sau, mai probabil, [u̯] în grupul ѡа situat la iniţială de cuvânt sau de silabă: къприиѡара (46ᵛ/9), зїѽ (46ᵛ/17), ѡаѡ (46ᵛ/19), зїѡа (47ᵛ/17). ѡ are în plus o valoare proprie, [u̯o], existentă în silabă finală, acolo unde în limba actuală îi corespunde [u̯ă]: ноаѡ (46ᵛ/1), ѡаѡ (46ᵛ/19). о şi ѡ pot avea una dintre valorile [o], [o̯a], [u̯a] în forma

de vocativ *o(a)me* notată de 10 ori ѡмє (45ʳ/15, 45ᵛ/17 etc.) şi o dată омє (45ᵛ/6). Din toate exemplele citate se observă că nu se respectă integral regula ortografică stabilită de Constantin Filosoful, care recomanda să se scrie ѡ la începutul cuvintelor şi о după consoane, în corpul şi la sfârşitul lor[125]. Aşa cum am arătat, în textul de care ne ocupăm ambele slove în discuţie se întrebuinţează la iniţială de cuvânt, cu preferinţă totuşi pentru ѡ. În schimb, în poziţie postconsonantică medială şi finală regula amintită e aplicată în mod consecvent, folosindu-se numai о.

оу, ѹ, ѵ. оу are o distribuţie specifică în text, figurând numai la iniţială de cuvânt şi având valoarea unică [u]: оуглѫ (48ʳ/11), оуѕма (45ʳ/5) etc. ѹ cu valoarea [u] apare în toate poziţiile: ѹчи (46ʳ/7), ѹде (46ʳ/14); леѹ (44ᵛ/14), мѹмѹро (44ᵛ/11); фъкѹ (46ᵛ/2), лѹкрѹ (45ʳ/3) etc. ѹ notează şi semivocala [u̯] în diftongi descendenţi, la finală de cuvânt, situaţie în care e mereu suprascris: бо (48ᵛ/6), дѹнесъ (45ᵛ/8), грє (46ʳ/6), са (45ᵛ/7) etc. ѵ are, de asemenea, o distribuţie specifică în text, apărând numai la finală de cuvânt, în diftongi descendenţi, şi fiind totdeauna suprascris; prezintă valoarea unică [u̯]: дѹнесъ (45ʳ/7, 46ʳ/19 etc.), мъ (45ᵛ/11).

т, т. т cunoaşte o variantă de rând cu un randament funcţional extrem de scăzut, căci se înregistrează numai două apariţii simple ale sale (превегетоарє, 48ᵛ/11; тинерѣцелє, 47ᵛ/2–3) şi patru cazuri de ligatură cu р în trei cuvinte: нтрѹ (48ᵛ/20), нотрѹ (48ᵛ/19), петрѹ (44ᵛ/10, 47ᵛ/20). În schimb, în suprascriere, varianta lui т corespunzătoare acestui tip de notaţie e singura întrebuinţată: адѹми (44ᵛ/18), апъра (47ʳ/9), съ (44ᵛ/13) etc. т este folosit numai în rând (niciodată în suprascriere) într-un număr foarte mare de exemple; poate apărea la iniţială de cuvânt – тръѫцє (47ʳ/10), тѹ (44ᵛ/18) etc. –, în poziţie medială – атѹчи (44ᵛ/15), вънѫтори

[125] Vezi Ilie Bărbulescu, *Fonetica alfabetului chirilic în textele române din veacul XVI şi XVII în legătură cu monumentele paleo-, sârbo-, bulgaro-, ruso- şi româno-slave*, Bucureşti, 1904, p. 396.

(44ᵛ/17) etc. – şi la finală, înainte de slova ъ, lipsită de valoare fonetică – **къmъ** (44ᵛ/12) –.

ѣ, ѧ. Aceste două slove au unele valori fonetice comune, dar în text se stabileşte o diferenţă între ele din punctul de vedere al distribuţiei şi al frecvenţei. Astfel, slova ѣ are o distribuţie mai bogată decât cealaltă, iar în contextele comune ea apare cu o mai mare frecvenţă. ѣ este notat după consoană şi corespunde actualului diftong [e̯a] accentuat, aflat în poziţie metafonică: **апл҃ѣкѫ** (45ᵛ/17), **дє̑ѣщѣтѫ** (44ᵛ/20), **ѡдинѣскѫ** (45ʳ/18). În această poziţie nu figurează slova ѧ.

ѣ şi ѧ notează segmentul corespunzător diftongului [e̯a] neaccentuat de astăzi, realizat prin encliza articolului hotărât la substantivele feminine terminate în *-e:* **моа̑тѣ** (45ᵛ/9), **моа̑тѧ** (46ʳ/10), **ноа̑тѣ** (45ᵛ/8), **ноа̑тѧ** (47ᵛ/17). Ambele slove redau şi rostirea moale a lui [ş], notând, probabil, diftongul final [e̯a] accentuat în **ашѣ** (44ᵛ/18), **ашѧ** (46ᵛ/15).

ѣ şi ѧ apar cu consecvenţă în poziţia lui [e] accentuat urmat de o silabă conţinând tot un [e], în cuvinte de tipul *lege*. Acestor slove le poate corespunde din punct de vedere fonetic una dintre realizările [e̯a], [e̯] sau chiar [e][126]: **лиса̑ѩ҆е** (47ᵛ/15–16), **мѣ҆е** (45ᵛ/2), **пѣнелє** (47ʳ/15, 17) etc.

ѧ, ꙗ. În poziţie „tare", ѧ şi ꙗ la iniţială de cuvânt, iar ѧ şi la început de silabă, în corpul cuvântului, redau diftongul [i̯a]: ѧ (pron., 45ᵛ/12; vb., 45ᵛ/14), **гєꙋноѧ** (47ᵛ/4), **ꙗ̑бѫ** (48ʳ/13), **ꙗ̑тѫ** (48ʳ/19), **лєоѧ** (44ᵛ/13). În poziţie „moale", în cuvinte ca **ѧсе** (45ᵛ/17), **ѧ̑тє** (46ʳ/12), **ꙗ҆** (44ᵛ/15), **трѣ҆ѩ҆е** (47ʳ/10) etc., slovele ѧ şi ꙗ ar putea nota pe [i̯a], pe [i̯e] sau chiar pe [ie].

ъ, ь, ѫ. Cele trei slove notează un sunet corespunzător vocalei [ă] de astăzi. ь figurează în două exemple nesigure, în care ar putea fi scris şi ъ:

[126] Al. Rosetti (ILR, p. 413, 445–446) susţine că diftongul [e̯a] în poziţia [e] în cuvinte de tipul *lege* se monoftongase la [e] încă din secolul al XV-lea, cel puţin în unele graiuri dacoromâne, şi că notarea lui [e], astfel rezultat, cu ѣ se făcea în virtutea unei tradiţii grafice.

ѧпьра҃ (44ᵛ/11), **χрьни** (47ʳ/13). ъ apare mai ales în interiorul cuvântului, în poziţie postconsonantică, dar şi, mai rar, la finală: **къдѣ** (45ᵛ/10), **лъ҆да** (45ʳ/6), **тъѧ** (45ᵛ/9); **апъ** (45ᵛ/16), **къ** (45ʳ/8) etc. ѫ figurează atât în poziţie medială, cât şi, mai ales, finală: **фѫта** (45ᵛ/13), **вънѫтори** (44ᵛ/17); **ка҆тѫ** (45ʳ/12), **стѫ** (45ʳ/19), **сꙋфлѫ** (44ᵛ/14) etc.

ѧ, ъ, ѫ. Aceste slove apar uneori în cuvânt în acele poziţii în care astăzi le corespunde [î]. ѧ se înregistrează numai la iniţială de cuvânt şi are două valori fonetice: [î] oral, în cuvinte ca **ѧ̂** (45ᵛ/14), **ѡ̂ѧ** (47ᵛ/7) etc., şi [î] nazal în cazurile în care astăzi avem succesiunea [î] + sonantă nazală: **ѧпъра҃** (46ᵛ/1, 47ʳ/9), **ѧгроапѫ** (45ʳ/14), **ѧвїаѕѫ** (44ᵛ/15) etc. În corpul cuvintelor, pentru a reda sunetul corespunzător lui [î] din limba actuală, se folosesc slovele ъ – **кѫ̑ъ** (44ᵛ/16), **гъ̑дꙋ̑** (44ᵛ/20), **плъ̑ѭе** (45ʳ/13), **рѫ̑ъ** (45ᵛ/15), **сѫ̑ъ** (vb., 44ᵛ/13, 48ʳ/6) etc. – şi, mult mai rar, ѫ – **мънѫ̑къ** (45ʳ/11), **мънѫ̑чи** (48ʳ/3), **ржспѫ̑тїе** (48ʳ/10) –.

ъ se întrebuinţează uneori fără valoare fonetică atât în corpul cuvântului, cât şi la finala acestuia; pentru detalii şi exemple, vezi mai jos, p. 56.

ю notează vocala [u] după africate prepalatale moi – **аџ̑ю҆гѫ** (45ʳ/5), **аџ̑ю҆е** (46ᵛ/9), **рꙋгѫчюнѣ** (47ᵛ/2) –, după oclusivă palatală surdă – **wкю** (44ᵛ/16) – şi după dentala [r] rostită moale – **кꙋ̑варю** (48ᵛ/3), **вънъторю̑** (45ʳ/8), **вънѫторю̑** (45ᵛ/9) –.

Grafii influenţate de ortografia slavonă

1. **а҃** „iad" (47ʳ/8), cu а având valoarea [i̯a], corespunde grafiei fără notarea iotului din slavonă: **адъ**.

2. În **ржспѫ̑тїе** (48ʳ/10), prezenţa celui de al doilea ѫ s-ar putea datora influenţei grafice a etimonului (cf. v.sl. **распѫтиѥ**).

3. Pentru actualele grupuri *âl, âr* din corpul cuvintelor apar în textul *Fiziologului* numai notaţiile **лъ**, **ръ**, utilizate conform vechii tradiţii

ortografice slavone[127]: **несвръшꙋ** (48ᵛ/20), **стръкꙋ** (47ᵛ/12), **стръкꙋлꙋи** (47ᵛ/12), **стръвꙋ** (48ᵛ/4), **влътꙋрꙋ** (47ʳ/9), **влътꙋрꙋлꙋи** (47ʳ/9), **з'гръчѣııє** (47ʳ/12). În vechea slavă, **лъ**, **ръ** corespundeau, se pare, unor sonante lichide silabice[128]. De remarcat că în exemplele citate *stârc, stârv, zgârci* sunt de origine slavă (cf. v.sl. **стръкъ**, **стрьвь**, **съгръчити**), iar *nesfârşit* (în text: *nesvârşiţ),* format în limba română, aparţine familiei lexicale a verbului *sfârşi (svârşi),* împrumutat tot din slavă (cf. v.sl. **съвръшити**). Numai *vultur,* atestat în text cu varianta *vâltur,* are altă origine, fiind moştenit din lat. *vultur.*

4. Slova **ъ** se foloseşte uneori fără valoare fonetică atât în interiorul cuvântului (**инъдропꙋ**, 46ʳ/12), cât şi la finală (**акꙋдъ**, 45ᵛ/2, **конъ**, 46ᵛ/8, 10, 11, **локъ**, 46ʳ/14), potrivit regulii ortografice slavone de a evita silabele închise[129].

5. Iericul şi paiericul se întrebuinţează tot după reguli ortografice slave. Aceste semne diacritice înlocuiau în scrierea chirilică slavă semnele alfabetice **ъ** şi **ь** care aveau rolul de a vocaliza consoana precedentă, conform legii silabelor deschise. Iericul se folosea în interiorul cuvântului, între consoane, iar paiericul după consoana finală[130]. Iericul, asemănător ca formă şi poziţie cu apostroful de azi, e notat în textul *Fiziologului* numai în cuvinte de origine slavă: **а҃хов'ни** (47ʳ/20; cf. slavonul **дѹховьникъ**), **з'гръчѣııє** (47ʳ/12). Pentru paieric există un singur exemplu de utilizare a lui, alături de ieric – care are altă formă decât cea menţionată anterior –, într-un cуvânt moştenit din latină: **ѧцелеп'тᵘ** (< lat. *intellectus;* 46ʳ/20).

6. Suprascrierea slovelor se face, de asemenea, după regulile ortografiei slavone. În textul de care ne ocupăm există mai multe tipuri de suprascriere a acestora.

[127] Vezi Ilie Bărbulescu, *op. cit.,* p. 428, 431–432.

[128] Vezi Elena Linţa, *Fonetica,* în *Slava veche şi slavona românească* (coord. P. Olteanu), Bucureşti, 1975, p. 45; cf. şi Rosetti, ILR, p. 316.

[129] Cf. Rosetti, ILR, p. 407, 459; Elena Linţa, *ibidem,* p. 36, 43.

[130] Vezi Emil Vârtosu, *Paleografia româno-chirilică,* Bucureşti, 1968, p. 120–121.

Suprascrierea simplă a slovelor care notează vocale se produce: a) în corpului cuvântului: **кѹтж** (45ʳ/12), **лъдѹ** (45ʳ/6), **рѹгж** (47ᵛ/17); b) la finală: **ѕїѡ** (46ᵛ/17; exemplu unic).

Suprascrierea simplă a slovelor caţe notează semivocale are loc numai la finală de cuvânt, iar slovelor respective le corespund azi sunetele [i̯] şi [u̯] în diftongi descendenţi: **апѡ** (45ʳ/12, 48ʳ/1), **дѣ** (45ʳ/6) etc.; **грѣ** (46ʳ/6), **ръ** (45ʳ/16), **тъ** (45ᵛ/11) etc.

Suprascrierea simplă a slovelor care notează consoane se realizează: a) în interiorul cuvântului (la început de grup consonantic) şi la finala acestuia: **атꙋчи** (44ᵛ/15), **бѣ** (46ʳ/7), **гъдꙋ** (44ᵛ/20); b) în legături sintactice: **съ дѹкж** (47ʳ/8), **съ фїє** (44ᵛ/20). Ca urmare a utilizării suprascrierii în legături sintactice se ajunge uneori la situaţia în care un cuvânt poate începe cu o slovă suprascrisă (suprascrierea la iniţială de cuvânt): **шипрє** „şi spre" (47ʳ/7), **шитж** „şi stă" (47ʳ/2). Există şi o încălcare a regulilor privitoare la suprascrierea slovelor care notează consoane. De exemplu, în cazul formei de dativ **сѹфлетѹѹи** (45ʳ/9) suprascrierea lui **л** nu se justifică în contextul fonetic dat, deoarece slova în discuţie nu se află la finala formei respective şi nici la începutul unui grup consonantic din interiorul acesteia. Abaterea menţionată se datoreşte unui automatism de scriere şi analogiei cu situaţiile în care slova în cauză, notând articolul hotărât masculin şi neutru singular la cazurile nominativ şi acuzativ, apare la finală de cuvânt şi e suprascrisă.

Suprascrierea simplă a unui grup de slove care notează o silabă e rar întâlnită în textul *Fiziologului.* Slovele suprascrise formează ligatură: **кѧ** (47ᵛ/19), **моѧє** (46ᵛ/2, 48ʳ/6).

Suprascrierea slovelor pe două niveluri: câteodată, unele slove suprascrise sunt notate deasupra altor slove suprascrise, ceea ce conferă textului aspectul unei „scrieri cu caturi (cu cerdac)". Se înregistrează două situaţii: a) o slovă suprascrisă e notată deasupra altei slove suprascrise: **ѧ** (48ʳ/4), **къ** (44ᵛ/16), **съ** (44ᵛ/13), **вѣ** (48ʳ/1). Adverbul *când* e scris numai

în acest fel în textul de care ne ocupăm; b) un grup alcătuit din două slove suprascrise care notează o silabă şi care formează ligatură e notat deasupra unei slove suprascrise: ѳо҃а (47ʳ/13), га҃ (47ᵛ/18), ми҃ (47ᵛ/9).

Semnele diacritice

Titla are două forme: ◌̑ şi ◌̃. Cea dintâi serveşte pentru a marca suprascrierea slovelor şi se întrebuinţează: a) la suprascrierea simplă a slovelor care notează consoane: а̑тма (44ᵛ/15); b) rareori, la suprascrierea slovelor pe două niveluri: а̑ (48ʳ/4). Dintre slovele care notează consoane, titla nu se utilizează la suprascrierea lui д, х, м, т, з: а҃ „iad" (47ʳ/8), крє҃ (48ᵛ/5), ѧпъра҃ (46ᵛ/1), ли҃ба (46ᵛ/12), пра҃ (48ʳ/6). Titla menţionată e folosită într-un cuvânt dat de câte ori e necesară: гъдѕ̑ (44ᵛ/20).

A doua titlă, de forma ◌̃, are următoarele întrebuinţări: a) marchează slovele-cifre: г̃ (44ᵛ/12), н̃ (47ʳ/2); b) marchează abrevierile prin contracţie: і̃с х̃с (46ᵛ/4, 48ᵛ/19), мл̃ъ „milă" (48ᵛ/19); c) însoţeşte uneori cuvinte necontrase care fac parte din categoria celor considerate drept *nomina sacra*[131]: дѕ̑нє̃ѕ̑ъ (44ᵛ/20, 48ʳ/4); cf. şi grafia fără titlă: дѕ̑нєѕ̑ъ (45ᵛ/8). În mod surprinzător, titla în discuţie nu se foloseşte în două exemple de abreviere prin contracţie care ar fi impus utilizarea ei: мл҃теніе (45ʳ/6), сн̑цїе\ (46ᵛ/6). Titla întrebuinţată la suprascriere şi cea care marchează abrevierea prin contracţie pot apărea în limitele aceluiaşi cuvânt dacă acesta e contras şi are slove suprascrise: дх̃ов̑нй̑ (47ʳ/20), сн̑ц̃їа (48ᵛ/15).

Spiritul lin (᾽, ◌̓) se foloseşte deasupra slovei care notează vocala iniţială a unui cuvânt: а̓дѕ̑мй (44ᵛ/18), ѡ̓мѕ̑ (47ʳ/6). Uneori apar două asemenea semne

[131] Vezi Emil Vârtosu, *op. cit.*, p. 141–142.

grafice: primul pe slova căreia îi corespunde semivocala unui diftong ascendent, celălalt pe slova care notează vocala acestuia: о̓̑аменило̑ (47ᵛ/14).

Isonul (˝), format din spiritul lin şi accentul ascuţit, se întrebuinţează deasupra slovei care notează vocala iniţială a cuvântului sau vocala unui diftong aflat la iniţială de cuvânt: и̋нъдропѕ̑ (46ʳ/12), а̋рж (46ʳ/18, 47ʳ/17).

Accentul ascuţit (´) se înregistrează destul de rar şi, în general, e bine notat deasupra vocalei accentuate a cuvântului: хра́нж (48ʳ/10), ми́не (48ᵛ/6), вънжтóрїи (46ʳ/11). Uneori însă e folosit greşit: нѕ́ма́и (48ʳ/6), омѕ́лѕ́и (48ᵛ/2).

Accentul grav (`) e şi mai rar utilizat decât cel ascuţit şi e notat deasupra finalei accentuate a cuvântului: ашѣ̀ (48ʳ/12), лъдà (45ʳ/6). Uneori, în monosilabicul *ea* (pron. pers.), accentul grav, foarte lung trasat, însoţeşte spiritul lin: а̓̀ (45ᵛ/12, 47ʳ/1).

Chendima (\) e folosită în text, în general, cu valoare fonetică, notând într-un caz, vocala [i] (ф\, 45ᵛ/18) şi, mai des, semivocala [i̯] (ѧ\, 46ᵛ/13, ма\, 46ʳ/20, ѕ̑\та 46ᵛ/16). Pentru existenţa probabilă a chendimei fără valoare fonetică, utilizate împreună cu accentul ascuţit deasupra aceleiaşi slove (а), cf. д\а́й (48ʳ/6; pe и e notată vrahia).

Vrahia (◌̆) se întrebuinţează uneori deasupra slovei и aflate la sfârşitul cuvântului, după vocală, pentru a arăta că slova astfel scrisă redă semivocala [i̯]: лѕ̑и̯ (48ᵛ/3), омѕ́лѕ̑и̯ (48ᵛ/1, 2) etc.; cf. şi o notaţie fără vrahie: апои (45ʳ/14).

Trema (¨) apare deasupra slovei і pentru a marca faptul că aceasta notează vocala [i]: авѕ̑ц̈їѧ (45ʳ/9), ф̈їе (44ᵛ/20), вънжтор̈їи (45ʳ/5).

Pentru ieric şi paieric, vezi precizările făcute mai sus în paragraful *Grafii influenţate de ortografia slavonă,* sub **5** (p. 56).

Abrevieri

Abrevierea cuvintelor se face prin contracţie, care cunoaşte două aspecte: a) contracţia fără suprascriere: і̃с х̃с (46ᵛ/4, 48ᵛ/19), мл̃ъ „milă" (48ᵛ/19); b) contracţia însoţită de suprascriere: дх̃ов̑нй̑ (47ʳ/20), дѕ̑ъ (47ᵛ/18), дѕ̑ъ

BIBLIOTECA MUNICIPALĂ
MIHAIL SADOVEANU
SECŢIA RELAŢII

(46ᵛ/2), ѡ̂мѧенїе (45ʳ/6), сн̂вцїа (48ᵛ/15), сн̂вцїе\ (46ᵛ/16). Din punct de vedere grafic, abrevierile prin contracție se marchează cu ajutorul titlei de forma ~. După cum s-a arătat deja, două cuvinte prescurtate prin contracție sunt lipsite de titla necesară: ѡ̂мѧенїе și сн̂вцїе\.

Semnele de punctuație

În textul *Fiziologului* se întâlnesc următoarele semne de punctuație: punctul, virgula, două puncte și patru puncte.

Punctul, așezat jos, în rând, e cel mai frecvent utilizat semn de punctuație. El separă mai ales propozițiile între ele: „Leul easte împărat tuturor gadinilor. Și are și el 3 lucruri ale lui foarte mari." (44ᵛ/11–12).

Punctul separă, de asemenea, grupuri de propoziții între ele. Iată un exemplu în care semnul de punctuație amintit desparte trei grupuri de acest tip, fiecare format din câte două propoziții: „Așea și tu omule când dai milostenie nu te lăuda. Ce dă întru ascuns să nu te lauz. Ce deaca dai să știe Dumnedzău și tu." (45ʳ/5–8). Se deduce din acest exemplu că punctul are câteodată rolul virgulei din limba de astăzi.

În propoziție, punctul desparte uneori părțile de propoziție coordonate sau separă părțile de propoziție subordonate de restul enunțului: „Ce apoi caută capului. și obrazului de om" (45ʳ/12–13), respectiv: „Să ne închinăm lui Dumnedzău. dzua și noaptea" (46ᵛ/2).

Punctul se mai folosește la sfârșitul titlurilor unora dintre pilde: *Pilda de pil.* (45ʳ/17). El separă, mai rar decât virgula, slovele cu valoare numerică de restul comunicării: .ѧ. (46ʳ/1).

Punctul apare și în situațiile în care astăzi s-ar impune folosirea semnului întrebării: „De nu veri face așea apoi ce răspuns veri da înaintea lui Dumnedzău." (48ʳ/1–2), „Dară nu vez că toată bunătatea ț-au dat Dumnedzău." (48ʳ/2–3).

Punctul joacă și rolul semnului *două puncte* de astăzi, anunțând vorbirea directă: „Și dzic așea. Doamne tu ne-ai făcut și ne-ai lăsat să nu paștem iarbă" (48ʳ/12–13); cf. însă un exemplu în care prezența vorbirii directe nu e marcată de nici un semn de punctuație: „Și să dzici greșit-am Doamne iartă-mă" (48ʳ/18).

Virgula cunoaște o apariție mai rară decât punctul. În text, ea e folosită numai de două ori cu scopul de a separa propoziții, îndeplinind un rol identic cu cel de astăzi. În prima situație, ea desparte două propoziții aflate în raport de coordonare adversativă: „Iară el mănâncă trupul, iară capul omului nu-l mănâncă" (45ʳ/10–12). În al doilea caz, virgula separă o subordonată condițională de regenta ei: „Iară de va căuta într-altă parte, ea strică oul" (46ᵛ/20–47ʳ/1).

Virgula desparte, mai frecvent decât punctul, slovele-cifre de restul comunicării: , г̃, (44ᵛ/12); , м̃, (46ᵛ/10); , вї, (48ᵛ/15). Într-un caz, virgula și punctul separă o slovă cu valoare numerică de cuvintele din rând: , р̃. (47ʳ/10).

Semnul *două puncte* se întrebuințează după titlurile unora dintre pilde: *Pilda vâlturului*: (47ʳ/9), *Pilda stârcului*: (47ᵛ/12). De asemenea, el apare cu o mare frecvență la sfârșitul pildelor, singur sau împreună cu un semn de final: 45ᵛ/19, 46ʳ/11, 47ᵛ/3, 48ʳ/7 etc.

Semnul *patru puncte* e folosit de două ori: o dată după titlul uneia dintre pilde – *Cuvânt de lup* ⁘ (48ʳ/8) –, iar a doua oară pentru a marca sfârșitul pildei despre inorog (46ᵛ/17).

FONETICA

Vocalele

[a]

În cazul verbului *rezema,* cu etimologia necunoscută, se constată numai forme cu [a] în prima silabă: *radzimă* (45ʳ/18, 20), *razimi* (45ᵛ/6).

[ă]

[ă] protonic se conservă, neînregistrându-se nici un exemplu de trecere a lui la [a]: *bărbatul* (47ᵛ/16), *împărat* (44ᵛ/11), *lăsat* (48ʳ/13), *păcate* (45ᵛ/19) etc. [ă] provenit din [a] latin neaccentuat nu se mai păstrează în prima silabă din cuvântul *biserică,* textul consemnând formele asimilate *beseareca* (47ᵛ/1), *besearecă* (46ᵛ/3). În locul lui [ă] normal etimologic apare [i] în prima silabă din *risipăsc* (46ʳ/18) și *trimite* (48ʳ/15). *Folos* (< *fălos* < gr.

bizantin φελός[132]; 45r/10) e atestat numai cu forma asimilată. În prepoziția *către* (48r/12) se conservă [ă] final provenit din [a] latin neaccentuat.

[e]

[e] accentuat aflat în poziție nazală, precedat sau nu de o labială, a evoluat la [i]: *aminte* (44v/19, 48v/10), *minte* (47v/9), *prinză* (44v/18, 45r/2, 8). Același tratament se constată și în compusul pronumelui *ins* cu prepoziția *de: dens* > *dins* (46r/17); cf. și prepoziția *din* (47v/5). [e] accentuat aflat în poziție metafonică se conservă nediftongat la [ɛa] în *pedepsa* (44v/10). [e] medial aton se păstrează, în general, neevoluat la [i]: *așijderea* (48v/16), *încheieturi* (45r/17), *necontenit* (48v/16), *oamenilor* (47v/14), *pântece* (45v/15), *petreci* (48v/8), *preveghetoarea* (48v/12) etc.; cf. totuși *biserecă* (48r/17), în care [i] provine din [e] neaccentuat (< [ă]), *inima* (48v/2–3), cu al doilea [i] rezultat din închiderea unui mai vechi [e] neaccentuat, și *nimic* (47v/15), cu primul [i] provenit din [e] aton asimilat regresiv de [i] accentuat din a doua silabă. Substantivele articulate enclitic se înregistrează numai cu formele nedisimilate: *dzilele* (45v/9), *picioarele* (45v/16), *soarele* (47v/1), *tinereațele* (47v/2–3) etc. [e] final aton se conservă: *are* (44v/11), *bine* (45r/14), *de* (44v/17), *mare* (46r/16) etc.

[i]

Verbul *rezema* are numai forme care conțin vocala [i] în a doua silabă: *radzimă* (45r/18, 20), *razimi* (45v/6).

[î]

[î] se conservă la inițială de cuvânt în *îmblă* (47v/8) și *întră* (45v/12, 46r/5). În *inima* (48v/2–3), în locul fonetismului etimologic cu [î] la inițială e consemnat cel analogic cu [i].

[o]

[o] aton a trecut la [u] în *adurmit* (44v/18) și în *gheunoaia* (47v/4), *gheunoaiei* (47v/3). În *necontenit* (48v/16) e atestat [o], nu [u].

[132] Vezi H. Mihăescu, *Influența grecească asupra limbii române până în secolul al XV-lea*, București, 1966, p. 114, 127, 186.

[u]

[u] final se înregistrează după dentala [r] rostită moale ([r′]) în *curvariu* (48v/3) și după oclusiva palatală [k′] în *ochiu* (44v/16). În *cumu-ț va fi* (45v/18), al doilea [u] e, probabil, un fel de [u] final „latent"[133], actualizat în condiții de fonetică sintactică, datorită „enclizei" pronumelui personal la adverbul *cum*, ceea ce are drept rezultat pronunțarea într-o silabă a segmentului [mu] și a formei pronominale respective.

Diftongii

[ɛa]

[ɛa] final accentuat se conservă netrecut la [ɛ́] ([é]): *bea* (45v/20, 46r/2), *cădea* (45v/10), *rea* (48r/8). [ɛa] se menține în poziția [a] în conjuncția *deaca* (45r/7) și în poziția [i] în substantivul de origine slavă *veacii* (48v/20).

[ei̯]

[ei̯] se păstrează în *trei* (46v/14), *treile* (45r/2).

[i̯a]

[i̯a] final accentuat se conservă neevoluat la [i̯ɛ́] ([i̯é]): *va tăia* (45v/9).

[u̯ă]

[u̯ă] a trecut la [u̯o] prin acomodare în *noauo* (scris: нoaw; 46v/1) și în *oauo* (scris: waw; 46v/19).

[133] Pentru fenomenul de „latență" a lui [u] final în limba română, vezi Emanuel Vasiliu, *Fonologia*, în *Limba română contemporană* (coord. Ion Coteanu), I, București, 1974, p. 105–106.

Consoanele

Labiale

Consoana [f] e palatalizată în stadiul [h'] numai în *hirăstrăul* (45^{v}/1); cf. şi câteva exemple cu [f] nealterat: *fi* (46^{v}/6), *fie* (44^{v}/20). Celelalte labiale nu au suferit palatalizarea: *bine* (45^{r}/14), *mică* (48^{v}/12), *piatră* (47^{r}/16), *viţelul* (45^{v}/12) etc. În poziţie „tare", [b] e rostit dur în *încuibadză* (47^{v}/10), dar [m] şi [v] se rostesc moale în *merg* (45^{r}/20) şi, respectiv, în *ispoveduieşti* (47^{r}/20). În poziţie „tare", [p] e moale în *pentru* (44^{v}/10) şi dur în *risipăsc* (46^{r}/18). În prepoziţia *supt* (< lat. *subtus;* 47^{r}/12), [b] a devenit [p] prin acomodare la dentala surdă [t].

Dentale

[d] e rostit moale: *de* (44^{v}/17), *din* (47^{v}/5), *dins* (46^{r}/17). În *putredeaşte* (46^{v}/11), [d] se păstrează nealterat în *(d)z*. Faptul a fost explicat prin derivarea relativ târzie a verbului *putredi* de la adjectivul *putred* şi prin asimilarea şi mai târzie a verbului respectiv la formele verbale în *-(d)zi*[134].

[dz] (< lat. [d] + iot) se pronunţă dur numai în două cuvinte de origine latină: substantivul *Dumnedzău* (44^{v}/20), cu 23 de apariţii în text, şi adverbul *dzua* (provenit din substantiv; 45^{v}/8), cu 4 apariţii. În cazul ultimului cuvânt amintit, rostirea dură a lui [dz] a provocat trecerea lui [i] la [î]: *[dziụa]* > *[dzâụa]*. Apoi [î] a evoluat la [u], prin acomodare la caracterul bilabial al semivocalei următoare: *[dzâụa]* > *[dzuụa]*. În final, semivocala respectivă nu a mai fost notată – probabil pentru a se evita succesiunea a două slove identice (ѹѹ) sau diferite (ѹо ori ѹѡ) având valori fonetice apropiate –, rezultând forma grafică ѕѹа, transcrisă de noi *dzua*. În celelalte atestări ale sale în termeni de origine latină, [dz] e pronunţat moale: *dzic* (48^{r}/12), *dziua* (46^{v}/17), *laudzi* (45^{v}/7), *soldzii* (46^{r}/14) etc. [dz] se mai consemnează într-un cuvânt împrumutat din slavă – *pădzeaşte* (48^{r}/17) –, unde se explică prin extindere analogică, şi într-unul cu etimologia necunoscută – *radzimă* (45^{r}/18, 20) –, fiind rostit moale în ambele exemple. În *dzice* (48^{v}/5), *dzici* (48^{r}/18), [dz] nu a trecut la [ğ] prin asimilare regresivă la distanţă sub acţiunea lui [č].

[134] Vezi Densusianu, HLR, II, p. 113.

[r] e, de regulă, rostit moale: *rea* (48^{r}/8), *strică* (47^{r}/1), *strigă* (48^{v}/4). Pronunţarea sa dură se reflectă într-un cuvânt moştenit din latină – *lacrămi* (48^{v}/9) – şi, poate, într-unul de origine necunoscută – *radzimă* (45^{r}/18, 20), *razimi* (45^{v}/6) –. [r] final e moale în *ceri* (s.n., 47^{v}/18), *curvariu* (48^{v}/3), *vânătoriul* (45^{r}/8) şi dur în *vistiiar* (s.n., 48^{r}/7). [r] se conservă în prepoziţia *pre* (44^{v}/15), dar a dispărut prin disimilare regresivă la distanţă din prepoziţia *pentru* (< *prentru;* 44^{v}/10).

[s] e moale în cele mai multe cazuri: *iase* (47^{r}/15, 18), *lipsesc* (47^{v}/15), *pedepseşti* (48^{r}/5). În toate atestările scrise desfăşurat în rând ale pronumelui reflexiv cu formă neaccentuată de acuzativ, [s] însă e dur: *să* (44^{v}/17, 45^{v}/4 etc.). În cazul substantivului *sânge* există două grafii: una care reflectă rostirea normală etimologic – *sângele* (46^{v}/13) – şi alta care oglindeşte pronunţarea hipercorectă cu [s] moale – *singele* (46^{v}/12) –.

[t] se conservă în prepoziţia *supt* (47^{r}/12).

[ţ] e moale într-un număr covârşitor de cazuri: *înmulţesc* (47^{r}/19), *înţelept* (46^{r}/20), *morţi* (44^{v}/13), *viţelul* (45^{v}/12) etc. Totuşi într-un exemplu realizat în fonetică sintactică [ţ] se rosteşte dur: *ţ-au dat* (48^{r}/2–3).

[z] e pronunţat moale în toate apariţiile sale: în termeni de origine latină unde provine din fricatizarea africatei [dz] (< lat. [d] + iot) – *pierzi* (45^{r}/9), *ziua* (47^{v}/17) –, în împrumuturi din slavă – *păzeşti* (47^{r}/5), *zimbru* (45^{v}/20) – şi într-un cuvânt cu etimologia necunoscută – *razimi* (45^{v}/6) –.

Prepalatale

[ğ] (< lat. [d] + iot + [ó], [ú]) se conservă neevoluat la [j] în două cuvinte care înregistrează patru apariţii: *agiungă* (45^{r}/5), *agiunge* (46^{v}/9), *gios* (45^{v}/4, 48^{v}/13). În tot textul nu se consemnează nici un exemplu de trecere a lui [ğ] la [j].

[j] e pronunţat moale în *grije* (< bg. *griža;* 47^{r}/11).

[ş] în poziţie „moale" e în mod constant rostit moale: *înşeale* (45^{r}/1–2), *şeade* (47^{r}/16), *şearpe* (47^{r}/1). În poziţie „tare", [ş] e moale în *greşit-am* (48^{r}/18) şi dur în *înşală* (47^{v}/10). În adverbul *aşa,* folosit de 15 ori în text, [ş] e mereu moale: *aşea* (44^{v}/18).

Palatale

[ń] (< lat. [n] + iot) nu se mai păstrează, evoluând la [i̯]: *întâi* (44ᵛ/12). În pluralul *ani* (47ʳ/10), dentala [n] e refăcută analogic după forma de singular *an*.

*Laringala **[h]***

[h] etimologic se conservă în *prah* (48ʳ/6).

Grupuri de consoane

[sv] etimologic se păstrează cu [v] netrecut la [f] prin acomodare la dentala surdă [s]: *nesvârşiţ* (48ᵛ/20), *Svinţia* (48ᵛ/15), *Svinţiei* (46ᵛ/16).

MORFOLOGIA

Substantivul

Radicalul. Copac are la singular un radical terminat în africata [č], identic cu al pluralului, şi, desigur, mai apropiat de etimon: *copaci* (45ʳ/19). Nu se înregistrează varianta actuală, cu oclusiva [k] la finala radicalului formei de singular. *Unghie* (< lat. *ung(u)la*) are un radical monosilabic, normal etimologic, terminat în consoana palatală [g´]: *unghile* (47ʳ/15, 17).

Genul. Substantivul *veac* e de genul masculin ca în limba de origine (cf. v.sl. *věkŭ*): *„veacii* nesvârşiţ“ (48ᵛ/20).

Numărul. Gadină şi *lacrimă* au la plural desinenţa *-i*: *gadinile* (46ʳ/20), *gadinilor* (44ᵛ/11), *lacrămi* (48ᵛ/9). *Pasăre* are desinenţa de plural *-i* ca în limba de astăzi, dar în radical nu se produce alternanţa *á/ắ*: *pasărilor* (47ʳ/10). *Tinereţe* are la plural desinenţa *-e*: *tinereaţele* (47ᵛ/2–3). Desinenţa de plural pentru neutre, descendentă din lat. *-ora,* este *-uri*: *lucruri* (44ᵛ/12).

Cazul. Genitivul singular articulat al substantivului masculin *popă* şi al substantivelor feminine *ghionoaie* şi *privighetoare* se termină în *-ei*: *popei* (47ᵛ/3), respectiv *gheunoaiei* (47ᵛ/3), *preveghetoarei* (48ᵛ/11).

Genitivul analitic se construieşte cu ajutorul prepoziţiei *de* urmate de acuzativul substantivului care se declină. Exemplele care se consemnează în text sunt: „Caută capului şi obrazului *de om*“ (*de om* = „omului“; 45ʳ/12–13) şi poate „Pilda *de pil*“ (*de pil* = „pilului“; titlul unei istorioare, 45ʳ/17); pentru ultimul exemplu, cf. construcţiile echivalente gramatical: „Pilda *boului*“ (48ʳ/20), „Pida *gheunoaiei*“ (47ᵛ/3), „Pilda *preveghetoarei*“ (48ᵛ/11) etc.

Acuzativul cu funcţie sintactică de complement direct al substantivelor care desemnează persoane se construieşte la fel ca în limba de astăzi cu ajutorul prepoziţiei *pe,* care apare în text numai cu varianta învechită *pre:* „Va mânca *pre om*“ (45ʳ/10). De regulă, prepoziţia respectivă nu se foloseşte cu substantive care, având rol de complement direct, nu exprimă persoana: „Mănâncă *trupul*“ (45ʳ/11). Se constată însă următoarele excepţii: a) *pe* e întrebuinţat o dată cu un substantiv care denumeşte un animal: „Agiunge *pre căprioara* şi o loveaşte cu cornul“ (46ᵛ/9–10); b) *pe* s-a extins la substantivul *suflet* utilizat într-o structură formată prin coordonare cu pronumele personal în acuzativ care îndeplineşte funcţia sintactică de complement direct şi care e însoţit în mod normal de prepoziţia în cauză: „Te vor ucide dracii pre tine şi *pre sufletul* tău“ (45ᵛ/10–11), „Te va dobândi şi pre tine, şi *pre sufletul* tău“ (47ʳ/7–8).

Vocativul singular al masculinelor – unicul înregistrat în text – are, de obicei, desinenţa *-e*: *Doamne* (48ᵛ/5), *ome* (45ʳ/15, 45ᵛ/6 etc.). Totuşi uneori substantivul *om* apare şi cu forma mai nouă de vocativ terminată în *-le*: *omule* (44ᵛ/18, 45ʳ/5-6, 47ʳ/18).

Articolul

Articolul hotărât enclitic nu e exprimat într-un caz, anume când substantivul e precedat de adjectivul pronominal nehotărât *tot*: „toate *dzile*“ (47ᵛ/20); cf. însă şi un exemplu cu substantivul articulat determinat de acelaşi adjectiv: „toate *gadinile*“ (46ʳ/20).

Articolul posesiv (genitival) e atestat numai cu formele variabile: *al* leului (45ʳ/3), *ale* lui (44ᵛ/12), *ale* tale (48ʳ/5–6).

Articolul demonstrativ (adjectival) apare o dată în text cu forma de masculin singular: „voivodul *cel* mare“ (46ʳ/12).

Adjectivul

Mare e variabil în raport cu numărul: *mari* (44^{v}/12).

Pronumele

Pronumele personal. La formele neaccentuate de dativ şi de acuzativ singular ale masculinului persoanei a 3-a se constată proteza lui [î]: *îi* (45^{r}/14, 46^{v}/13), *îl* (45^{v}/14, 46^{v}/19).

Pronumele *îns, însă* apar numai în construcţii prepoziţionale cu *întru* şi nu au niciodată formă articulată: *într-îns* (47^{v}/10), *într-însă* (45^{v}/19). Compusul pronumelui *îns* cu prepoziţia *de* e, de asemenea, nearticulat şi nu e consemnat cu fonetismul actual [î] după [d]: *dins* (46^{r}/17).

Pronumele reflexiv apare în text numai cu formele neaccentuate care au aceeaşi distribuţie ca în limba de astăzi. Aceste forme sunt: a) pentru dativ: *îş,* cu proteza lui [î] (47^{v}/7), şi *-ş* (45^{r}/4); b) pentru acuzativ: *să,* cu [s] rostit dur (44^{v}/17, 45^{v}/4 etc.). Forma actuală de acuzativ *se* nu e atestată.

Pronumele şi adjectivul pronominal posesiv. Singurul pronume posesiv folosit în text este *ale tale* (48^{r}/5–6), care reprezintă o formă de nominativ.

Adjectivele pronominale posesive înregistrate în scrierea de care ne ocupăm sunt: a) pentru persoana 1: *nostru* (46^{v}/4,5); b) pentru persoana a 2-a: *tău* (45^{v}/11, 47^{r}/8, 48^{v}/9); c) pentru persoana a 3-a: *sa* (45^{v}/14), *său* (44^{v}/14). Adjectivele posesive de persoana a 3-a menţionate apar numai după substantive nearticulate care denumesc grade de rudenie, formând o unitate cu acestea: *mumă-sa* (45^{v}/14), *tată-său* (44^{v}/14).

Se observă deficitul de unităţi existent în ceea ce priveşte atât inventarul de pronume posesive, cât şi pe cel de adjective pronominale posesive. În aceste condiţii, exprimarea posesiei (în sens larg) în raport cu un subiect de persoana a 3-a se face prin utilizarea pronumelor personale la cazul genitiv: „Pilița... va să feate vițelul *ei*“ (45^{v}/11–12), „Mumă-sa îl ia cu râtul *ei*“ (45^{v}/14), „Are şi el 3 lucruri *ale lui* foarte mari“ (44^{v}/11–12), „Vine tată-său, leul, şi suflă pre puii *lui*“ (44^{v}/14–15).

Pronumele şi adjectivul pronominal demonstrativ. Pronumele demonstrativ de depărtare are formele: *aceaea* (f., sg.; 46^{v}/13), *acealea* (f., pl.; 46^{r}/10), *acela* (m., sg.; 48^{r}/7). Femininul *aceaea,* cu valoare neutră, formează, în combinaţie cu prepoziţia *pentru,* locuţiunea adverbială cu sens cauzal *pentru aceaea* (47^{v}/19). Forma de masculin singular fără *a* iniţial

intră, împreună cu pronumele relativ *ce,* în alcătuirea pronumelui relativ compus *cela ce* (46^{v}/1–2).

Pronumele demonstrativ de apropiere se întîlneşte o dată sub forma *acesta* (m., sg.; 48^{v}/5).

Adjectivul pronominal demonstrativ de depărtare e atestat cu formele *acea* (f., sg.; 48^{v}/18) şi *acel* (m., sg.; 45^{r}/20), iar cel de apropiere cu forma *această* (f., sg.; 45^{v}/18). Comună adjectivelor pronominale amintite e antepunerea lor faţă de regent: „*acea* pasăre“ (48^{v}/18), „*acel* copaci“ (45^{r}/20), respectiv „*această* lume“ (45^{v}/18).

Pronumele şi adjectivul interogativ-relativ. Pronumele interogativ nu se întâlneşte în text, dar se înregistrează o dată adjectivul pronominal interogativ: „*Ce* răspuns veri da...?“ (48^{r}/1).

Pronumele relativ cuprinde următorul inventar: *care* (m., sg.; 47^{v}/9), *carele* (m., sg.; 48^{r}/19), *ce* (45^{r}/20, 48^{r}/6) şi compusul *cela ce* (46^{v}/1–2). Se observă că relativul *care* figurează şi cu forma de masculin singular articulată enclitic *carele.* Adjectivul pronominal relativ nu e atestat.

Pronumele şi adjectivul pronominal nehotărât. Pronumele nehotărât e consemnat cu formele: *altul* (m., sg.; 44^{v}/17), *toate* (f.-n., pl.; 46^{v}/2), *toţ* (m., pl.; 46^{r}/17). Pronumele nehotărât *alta* (sg.; 44^{v}/15) are formă feminină şi sens neutru: „*Alta* easte rândul leului“ (44^{v}/15–16).

Deşi cunoaşte numeroase apariţii concrete în text, adjectivul pronominal nehotărât se reduce la trei unităţi cu următoarele forme: 1) *altă* (f., sg.; 46^{v}/20); 2) *toată* (f., sg.; 48^{r}/2, 48^{v}/17), *toate* (f., n., pl.; 46^{r}/20, 47^{v}/20, 48^{r}/6), *toţ* (m., pl.; 46^{r}/5, 16, 47^{v}/6), *tuturor* (f., pl.; 44^{v}/11, 47^{r}/9–10); 3) *un* (m., sg.; 44^{v}/16).

Pronumele şi adjectivul negativ. Nimic (47^{v}/15) pare a avea sensul adverbial „deloc, niciodată“ în exemplul: „Deaca face pui, nu-i lipsesc *nimic,* nici el nu lipseaşte din cuib nici un ceas“ (47^{v}/14–16).

Adjectivul pronominal negativ e reprezentat numai de *nici un* (n., sg.; 45^{r}/9, 47^{v}/16).

Numeralul

Numeralul cardinal adverbial e format ca în limba de astăzi din prepoziţia *de,* numeralul cardinal propiu-zis şi substantivul *oară* la plural: *de trei ori* (46^{v}/14), *de 3 ori* (46^{r}/15).

Numeralul ordinal e atestat cu formele: *întâi* (44ᵛ/12), care însă are sens adverbial („în primul rând"), şi *al treile* (45ʳ/2), care se întrebuinţează cu valoare adjectivală – *„al treile* lucru al leului" (45ʳ/2–3) – şi care se deosebeşte de forma corespunzătoare din limba literară actuală *(al treilea)* prin absenţa particulei finale *-a.*

Verbul

Locuţiuni verbale

În textul de care ne ocupăm există două locuţiuni verbale curente şi astăzi în limbă: *a aduce aminte* şi *a părea bine (adu... aminte,* 44ᵛ/19, *să...aduci aminte,* 48ᵛ/10, *pare bine,* 48ᵛ/14). Apar însă şi două locuţiuni verbale învechite: *a da laudă* „a (pro)slăvi, a lăuda" şi *a prinde veste* „a afla" *(să dai laudă,* 48ᵛ/17, *să nu... prinză veaste,* 45ʳ/8).

Verbe auxiliare

Auxiliarul *a avea* din structura perfectului compus are la pers. 3 sg. forma *au: au fost* (48ᵛ/5), *au murit* (48ᵛ/6). La pers. 3 sg. a modului condiţional-optativ auxiliarul în discuţie e atestat cu forma *are (are întoarce,* 47ʳ/6; exemplu unic), care e folosită, desigur, şi cu valoare predicativă la indicativ prezent pers. 3 sg. (cf. 44ᵛ/11). La viitor, formele auxiliarului *a vrea* înregistrate în text sunt: *veri* (pers. 2 sg., 45ᵛ/10), *va* (pers. 3 sg., 45ʳ/10), *vom* (pers. 1 pl., 46ᵛ/6), *vor* (pers. 3 pl., 46ʳ/10). Două dintre acestea sunt întrebuinţate şi cu valoare predicativă la indicativ prezent: *veri (nu veri să dai,* 48ʳ/4) şi *va (va el să să odihnească,* 45ʳ/18). În plus, la pers. 2 sg. a indicativului prezent se consemnează, o dată, şi forma *vei* utilizată cu funcţie predicativă: *vei să-i faci bine* (45ʳ/16).

Conjugări

Verbul *a învia* e atestat cu forme aparţinând conjugării I, ca în limba literară actuală: *înviadză* (44ᵛ/15). Nu se înregistrează varianta de conjugarea a III-a, învechită azi, *a învie* (< pref. *în-* + *vie* < lat. *vivere*).

Indicativ prezent

Radicalul. Verbul *a putrezi* conservă fonetismul originar apărând în forma *putredeâşte* (46ᵛ/11), fără alterarea fonetică a radicalului. În *a crede* s-a produs iotacizarea analogică, aşa încât textul consemnează forma *crez* (48ᵛ/5).Verbul *a ucide* e atestat cu radicalul analogic *ucig* (45ᵛ/5). *A bea* e înregistrat la pers. 2 sg. cu forma *beai* (44ᵛ/19), explicabilă prin tendinţa de regularizare a radicalului acestui verb.

Sufixele -ez *şi* -esc. Se constată preferinţa pentru formele verbale sufixate: *învăluiaşte* (46ʳ/5–6), *înviadză* (44ᵛ/15), *socoteşti* (48ᵛ/7), *străjuiaşte* (44ᵛ/17).

Desinenţele. Verbul *a acoperi* are la pers. 3 sg. desinenţa *-e,* normală din punct de vedere etimologic pentru un verb de conjugarea a IV-a: *acoapere* (45ʳ/4).

Indicativ perfect simplu

Verbul *a face* figurează în text cu forma nouă, analogică, *făcu* (46ᵛ/2).

Indicativ perfect compus

Postpunerea auxiliarului se înregistrează o dată, la pers. 1 sg.: *greşit-am* (48ʳ/18).

Indicativ viitor

Viitorul se exprimă prin construcţia alcătuită din auxiliarul *a vrea* şi infinitiv: *va tăia* (45ᵛ/9). Poate că tot o formă de viitor reprezintă construcţia formată din verbul *a vrea* şi conjunctiv: *va să feate* (45ᵛ/11–12); cf. *va făta* (45ᵛ/13).

Conjunctiv prezent

Verbul *a prinde* a suferit iotacizarea analogică: *să...prinză* (44ᵛ/18). De remarcat folosirea frecventă în textul *Fiziologului* a modului conjunctiv cu valoare de imperativ prohibitiv: *să nu te lauz* (45ʳ/7), *să nu te razimi* (45ᵛ/6) etc.

Imperativ

La imperativul pozitiv al verbelor reflexive forma neeacentuată de acuzativ a pronumelui personal de pers. 2 sg. utilizată cu valoare reflexivă precedă verbul: *te deşteaptă* (44ᵛ/20), *te radzimă* (45ᵛ/7–8) etc.; cf. construcţia cu pronumele personal aşezat după un verb la diateza activă: *iartă-mă* (48ʳ/18). Imperativul prohibitiv se exprimă la pers. 2 sg. cu ajutorul negaţiei *nu* şi al infinitivului scurt al verbului de conjugat: *nu te lăuda* (45ʳ/6).

Participiu

Verbul *a face* e consemnat cu forma analogică de participiu *făcut* (48ʳ/13), nu cu cea etimologică *fapt.*

Adverbul

Aşijderea (48ᵛ/16) şi *pururea* (48ʳ/16) conţin particula deictică *-a.*

Adverbele pronominale de loc şi de timp *acolo* (47ʳ/14) şi *acum* (48ᵛ/19) au aceeaşi formă ca în limba literară actuală. În schimb, adverbul prono-

minal de mod *aşa* e atestat numai în varianta cu [ş] moale: *aşea* (44ᵛ/18, 45ʳ/5 etc.).

Relativul *când,* repetat în propoziţie *(când..., când...;* 47ᵛ/16), pare a avea sensul negativ „nici" în exemplul: „Nici el nu lipseaşte din cuib nici un ceas, *când* bărbatul, *când* muiarea" (47ᵛ/15–16).

Relativul *cât* (44ᵛ/12) cu sensul „după ce" introduce o propoziţie circumstanţială de timp şi exprimă raportul de posterioritate: *„Cât* fată leoaia căţeii, iară ei sânt morţi 3 dzile" (44ᵛ/12–14).

Dar înregistrează o apariţie în tot textul, având forma *dară* (48ʳ/2) şi sensul interogativ „oare": *„Dară* nu vez că toată bunătatea ţ-au dat Dumnedzău?" (48ʳ/2–3).

Deci (46ᵛ/10) are sensul învechit „după aceea": „<Inorogul> agiunge pre căprioara şi o loveaşte cu cornul şi o împunge. *Deci* tot o poartă în corn 40 de dzile până putredeaşte" (46ᵛ/9–11).

Doar apare exclusiv în varianta *doară* (47ʳ/3) şi e întrebuinţat o dată cu o valoare apropiată de aceea a unei conjuncţii subordonatoare care introduce o propoziţie circumstanţială de scop: „Să te păzeşti de dracul că tot stă lângă tine, *doară* are întoarce omul să caute spre el" (47ʳ/5–7).

Iar, consemnat în forma *iară* (44ᵛ/13, 48ᵛ/4), are sensul „atunci" când e folosit drept corelativ al propoziţiei circumstanţiale de timp: „Când veade vânătorii, *iară* el fuge" (45ʳ/3), „Pilița, când va să feate viţelul ei, *iară* ea întră în apă mare până la pântecele ei şi va făta" (45ᵛ/11–13).

Prepoziţia

Către şi *sub* apar cu variantele învechite *cătră* (48ʳ/12) şi *supt* (47ʳ/12), dar *din* (47ᵛ/5) are aceeaşi formă ca în limba literară de astăzi.

De intră în construcţii cu valoare de genitiv: „Caută capului şi obrazului *de* om" *(de om* = „omului"; 45ʳ/12–13) şi poate „Pilda *de* pil" *(de pil* = „pilului"; titlul unei istorioare, 45ʳ/17). *De* cu sensul „decât" introduce complementul circumstanţial de mod comparativ: „Dumnedzău te-au făcut mai frumos *de* toate gadinile" (46ʳ/19–20).

Pe, înregistrat exclusiv cu varianta învechită *pre* (45ᵛ/15), introduce complementul direct care nu exprimă persoana în exemplele: „Agiunge *pre* căprioara şi o loveaşte cu cornul" (46ᵛ/9–10), „Te vor ucide dracii pre tine şi *pre* sufletul tău" (45ᵛ/10–11), „Te va dobândi şi pre tine, şi *pre* sufletul tău" (47ʳ/7–8). *Pre* are una dintre accepţiile „spre, peste" în contextul: „Vine

tată-său, leul, şi suflă *pre* puii lui şi atunci înviadză" (44ᵛ/14–15) şi unul dintre sensurile „spre, către" în exemplul: „Stratocamilul... când oauo oul îl lasă în apă şi-l cloceaşte cu ochii şi tot caută *pre* el" (46ᵛ/18–20); referitor la prima accepţie indicată pentru *pre* din ultimul citat, cf. „Să te păzeşti de dracul că tot stă lângă tine, doară are întoarce omul să caute *spre* el" (47ʳ/5–7).

Pentru are aceeaşi formă ca în limba literară actuală şi sensul „despre" atestat în construcţiile din titlurile unor istorioare: *„[P]entru* indrop" (46ʳ/11), *„Pentru* stratocamil spun" (46ᵛ/17) etc.

Conjuncţia

Căci şi *dacă* sunt consemnate cu variantele învechite *căce* (48ᵛ/7) şi *deaca* (45ʳ/7), dar *deci* (46ʳ/20) apare cu aceeaşi formă ca în limba literară de astăzi.

Ci, înregistrat numai cu varianta învechită *ce* (45ʳ/6), are o dată, poate, una dintre accepţiile „prin urmare, deci", exprimând raportul de coordonare conclusivă: „Şi să-ţi aduci aminte că şi tu veri muri, *ce* să măreşti pre Dumnedzău pururea" (48ᵛ/10–11).

Până (45ᵛ/6) cu sensul „cît timp" introduce o propoziţie circumstanţială de timp şi exprimă raportul de simultaneitate durativă: *„Până* eşti pre lume, să nu te razimi pre avuţie" (45ᵛ/6–7).

Să (48ʳ/20), atestat cu sensul etimologic „dacă", introduce o propoziţie circumstanţială condiţională, fiind precedat de adverbul restrictiv *numai,* care subliniază caracterul exclusiv al condiţiei exprimate de subordonata respectivă: „Dumnedzău iartă păcătosul carele easte cât de păcătos, numai *să* să roage lui Dumnedzău pururea" (48ʳ/18–20).

SINTAXA

Sintaxa propoziţiei

Coordonarea

Coordonarea prin juxtapunere se consemnează în următoarele trei exemple: „Te va dobândi şi *pre tine,* şi *pre sufletul* tău" (47ʳ/7–8), „Dumnedzău easte şi *în ceri,* şi *pre pământ"* (47ᵛ/18–19), „Nici el nu lipseaşte din cuib

nici un ceas, când *bărbatul,* când *muiarea"* (47^{v}/15–16). În citatele prezentate *şi* (repetat) e adverb, iar *când* (de asemenea repetat) pare a avea sensul adverbului *nici.*

Coordonarea copulativă se realizează numai cu ajutorul conjuncţiei *şi,* stabilindu-se: a) cel mai frecvent, între două părţi de propoziţie cu aceeaşi funcţie sintactică: „Porţi aur *şi* argint" (48^{r}/3–4; coordonare între complemente directe); b) în trei cazuri, între trei părţi de propoziţie cu aceeaşi funcţie sintactică: „Şi-i cade peanele *şi* piscul *şi* unghile" (47^{r}/15; coordonare între subiecte), „Şi-i cresc peanele *şi* piscul *şi* unghile" (47^{r}/17; coordonare tot între subiecte), „Să dobândeşti milă de la Domnul nostru, Iisus Hristos, acum *şi* pururea *şi* întru veacii nesvârşiţ" (48^{v}/18–20; coordonare între complemente circumstanţiale de timp).

Alte tipuri de coordonare la nivelul propoziţiei nu se înregistrează în textul de care ne ocupăm.

Subiectul

Se exprimă prin substantive şi prin pronume: *„Stratocamilul* easte pasăre mare" (46^{v}/18), „Iară *ei* sânt morţi" (44^{v}/13). În majoritatea covârşitoare a cazurilor, subiectul e simplu, ca în exemplele citate anterior, dar se întâlnesc, foarte rar, şi situaţii în care subiectul multiplu e format din doi sau din trei termeni coordonaţi: „Să ştie *Dumnedzău şi tu"* (45^{r}/7–8), respectiv „Şi-i cresc *peanele şi piscul şi unghile"* (47^{r}/17). Reluarea subiectului prin pronume personal se face atunci când între această parte de propoziţie exprimată prin substantive şi predicat e introdusă o propoziţie circumstanţială (de timp): *„Leul,* când va mânca pre om, iară *el* mănâncă trupul" (45^{r}/10–11), *„Piliţa,* când va să feate viţelul ei, iară *ea* întră în apă mare până la pântecele ei" (45^{v}/11–13).

Predicatul

Există predicate verbale exprimate prin: a) locuţiuni verbale: „Îi *pare bine"* (48^{v}/14); b) verbe la diatezele activă, pasivă şi reflexivă: „El *fuge"* (45^{r}/3), *„Vom fi osândiţi"* (46^{v}/6), „Apoi *te căieşti"* (45^{r}/16). Se consemnează predicate nominale cu nume predicativ: a) simplu: „Leul *easte împărat* tuturor gadinilor" (44^{v}/11); b) multiplu (numai cu doi termeni coordonaţi): „Stârcul... *easte lung* în picioare *şi scurt* în trup" (47^{v}/12–13).

Raportul dintre subiect şi predicat

De regulă, între subiect şi predicat se stabilesc relaţii de acord gramatical: *„Vânătorii merg* la acel copaci" (45^{r}/19–20). Rareori se constată şi abateri: a) acord prin atracţie: *„Să ştie Dumnedzău* şi tu" (45^{r}/7–8); b) lipsa acordului: „Şi-i cade peanele şi piscul şi unghile" (47^{r}/15); cf. însă construcţia similară acordată: „Şi-i *cresc peanele şi piscul şi unghile"* (47^{r}/17).

Atributul

Este de mai multe feluri: a) substantival: „Capul *omului* nu-l mănâncă" (45^{r}/11–12); b) adjectival: „Lupul easte gadină *rea şi stricătoare"* (48^{r}/8–9); c) pronominal: „Merg la împăratul *lor"* (46^{r}/16–17). Atragem atenţia îndeosebi asupra următoarelor tipuri: a) atribut substantival prepoziţional exprimat prin construcţii prepoziţionale cu valoare de genitiv realizate cu prepoziţia *de:* „Caută capului şi obrazului *de om" (de om* = „omului"; 45^{r}/12–13) şi poate „Pilda *de pil" (de pil* = „pilului"; titlul unei istorioare, 45^{r}/17); b) atribut substantival în dativ: „Leul easte împărat tuturor *gadinilor"* (44^{v}/11), „Vâlturul easte împărat tuturor *pasărilor"* (47^{r}/9–10); c) atribut substantival apoziţional acordat în caz: „Aşea şi tu, *ome,* nu uita pre Dumnedzău" (46^{v}/15–16); d) atribut substantival apoziţional neacordat în caz: „Să ne închinăm Împăratului nostru, *Iisus Hristos"* (46^{v}/3–4), „Să dobândeşti milă de la Domnul nostru, *Iisus Hristos"* (48^{v}/18–19), „Aşijderea şi ţie, *ome,* cade-ţi-să necontenit să dai laudă lui Dumnedzău" (48^{v}/16–17); e) atribut pronominal în dativ: „El fuge şi-*ş* acoapere urma cu coada" (45^{r}/3–4).

Complementul

Complementul direct exprimat prin substantive care desemnează persoane, aşezat după verb şi introdus de prepoziţia *pe* nu e anticipat prin forma neaccentuată de acuzativ a pronumelui personal: „Va mânca *pre om"* (45^{r}/10), „Nu petreci *pre vecinul* tău la moartea lui" (48^{v}/8–9). Antepus verbului, complementul direct exprimat prin substantive e reluat prin forma neaccentuată de acuzativ a pronumelui personal, indiferent dacă substantivele respective denumesc sau nu persoane: *„Pre săraci* să nu-*i* uităm şi *pre fratele* nostru şi *pre vecinul* nostru să nu-*l* urâm, nici să-*l* pedepsim" (46^{v}/4–6), *„Capul* omului nu-*l* mănâncă" (45^{r}/11–12). Reamintim cele trei exem-

ple în care prepoziția *pe* introduce complementul direct care nu exprimă persoana: „Agiunge *pre căprioara* şi o loveaşte cu cornul“ (46^{v}/9–10), „Te vor ucide dracii pre tine şi *pre sufletul* tău“ (45^{v}/10–11), „Te va dobândi şi pre tine, şi *pre sufletul* tău“ (47^{r}/7–8).

Complementul indirect exprimat prin substantive în cazul dativ şi aşezat după verb nu e anticipat prin forma neaccentuată de dativ a pronumelui personal: „Faci *omului* rău“ (45^{r}/15–16), „Nu veri să dai şi *săracului*“ (48^{r}/4–5). Antepus verbului, complementul indirect exprimat prin substantive în cazul amintit e reluat prin forma neaccentuată de dativ a pronumelui personal: „*Sufletului* nici un folos nu-*i* easte“ (45^{r}/9–10). De obicei, complementul indirect exprimat prin forma accentuată de dativ a pronumelui personal se mai exprimă o dată prin cea neaccentuată corespunzătoare: „*Ne* easte *noauo* împărat Dumnedzău“ (46^{v}/1), „*Ţi* să cade şi *ţie*“ (47^{v}/19). Se consemnează totuşi două exemple în care complementul indirect e exprimat numai prin forma accentuată de dativ a acestui pronume: „Iordanul easte *ţie* beseareca“ (47^{v}/1), „Soarele easte *ţie* rugăciunea“ (47^{v}/1–2).

Complementul circumstanţial de mod comparativ se construieşte cu prepoziția *de* cu sensul „decât“: „Dumnedzău te-au făcut mai frumos *de* toate *gadinile*“ (46^{r}/19–20).

Complementul circumstanţial de relaţie, subordonat adjectivului, se exprimă prin substantive precedate de prepoziția *în:* „Stârcul easte pasăre înaltă şi easte lung *în picioare* şi scurt *în trup*“ (47^{v}/12–13).

Elementul predicativ suplimentar

Se exprimă prin adjective propriu-zise şi de origine participială: „Dumnedzău te-au făcut *mai frumos* de toate gadinile şi *mai înţelept*“ (46^{r}/19–20), respectiv „Să nu-l afle *adurmit*“ (44^{v}/17–18).

Sintaxa frazei

Coordonarea

Coordonarea prin juxtapunere se stabileşte: a) între propoziții principale: „Nu-i lipsesc nimic, nici el nu lipseaşte din cuib“ (47^{v}/15–16; *nici* e adverb, nu conjuncție); b) între propoziții subordonate: „Să străjuiaşte de

vânători, ca să nu-l afle adurmit, să-l prinză“ (44^{v}/17–18; coordonare între propoziții circumstanțiale de scop).

Coordonarea copulativă se realizează cu ajutorul conjuncțiilor *iară, nici, şi,* stabilindu-se: a) între propoziții principale: „El să radzimă de un copaci *şi* stă într-un picior, *iară* vânătorii merg la acel copaci“ (45^{r}/18–20), „Pre vecinul nostru să nu-l urâm, *nici* să-l pedepsim“ (46^{v}/5–6; exemplu unic), „Beai *şi* mănânci *şi* te veseleşti“ (46^{r}/8); b) între propoziții subordonate: „Să te ispoveduieşti de păcate, că Iordanul easte ţie beseareca *şi* soarele easte ţie rugăciunea, *iară* înălţimea easte postul, *iară* tinereaţele easte învăţătura popei“ (47^{r}/20–47^{v}/3; coordonare între propoziții circumstanțiale de cauză), „Să te străjuieşti de diavolul, ca să nu te înşeale *şi* să te prinză fără veaste“ (45^{r}/1–2; coordonare între propoziții circumstanțiale de scop).

Coordonarea adversativă se realizează cu ajutorul conjuncțiilor *ce* şi *iară,* stabilindu-se: a) între propoziții principale: „Când dai milostenie, nu te lăuda, *ce* dă întru ascuns“ (45^{r}/6–7), „Când oauo oul, îl lasă în apă şi-l cloceaşte cu ochii şi tot caută pre el; *iară* de va căuta într-altă parte, ea strică oul“ (46^{v}/18–47^{r}/1); b) între propoziții subordonate: „Că leul, când va mânca pre om, iară el mănâncă trupul, *iară* capul omului nu-l mănâncă“ (45^{r}/10–12).

Coordonarea disjunctivă se stabileşte între propoziții principale legate prin conjuncția *sau:* „Să nu te razimi pre avuţie *sau* să te laudzi cu vitejiia“ (45^{v}/6–7).

Coordonarea conclusivă se stabileşte între propoziții principale legate prin conjuncțiile *deci* şi, poate, *ce:* „Să socoteşti că Dumnedzău te-au făcut mai frumos de toate gadinile şi mai înţelept, *deci* să socoteşti...“ (46^{r}/18–46^{v}/1), respectiv „Şi să-ţi aduci aminte că şi tu veri muri, *ce* să măreşti pre Dumnedzău pururea“ (48^{v}/10–11).

Subordonarea

Propoziția subiectivă se introduce prin pronumele relativ *ce* şi prin conjuncția *să:* „Numai *ce* dai săracului, acela easte vistiiar neputred“ (48^{r}/6–7), „Ţi să cade şi ţie *să* te rogi lui Dumnedzău“ (47^{v}/19–20). În primul exemplu, subordonata subiectivă e reluată în regentă prin corelativul pronominal *acela.*

Propoziția atributivă se introduce prin pronumele relative *carele, ce, cela ce* şi prin adverbul relativ *unde:* „Dumnedzău iartă păcătosul *carele*

easte cât de păcătos" (48r/18–19), „Iară vânătorii merg la acel copaci, *ce* să radzimă el, furiş" (45r/19–20), „Ne easte noauo împărat Dumnedzău, *cela ce* făcu toate" (46v/1–2), „Easte într-un loc un peaşte cu soldzii de aur, *unde* stă într-un loc" (46r/13–14). Se observă că invariabilul *ce* e folosit cu sensul pronumelui relativ *care* precedat de prepoziție: *de care. Unde* are, de asemenea, înțelesul pronumelui relativ *care,* dar neînsoțit de prepoziție, şi e utilizat abuziv pe lângă un substantiv nume de ființă *(peaşte),* cu care e incompatibil semantic.

Propoziția completivă directă se introduce prin pronumele relativ *care* şi prin conjuncțiile *că* şi *să: „Care* easte slab şi fără minte, îl înşală" (47v/9–10), „Să ştii *că* Dumnedzău easte şi în ceri, şi pre pământ" (47v/18–19), „Vei *să*-i faci bine" (45r/16). De remarcat în primul exemplu că subordonata în discuție e reluată în regentă prin forma neaccentuată de acuzativ *îl* a pronumelui personal şi că relativul *care* e folosit fără prepoziția *pe*.

Propoziția completivă indirectă se introduce prin conjuncția *că:* „Să-ți aduci aminte *că* şi tu veri muri" (48v/10).

Propoziția circumstanțială de loc se introduce prin adverbul relativ *unde:* „El mearge *unde* easte o răspântie" (48r/10).

Propoziția circumstanțială de timp a) de posterioritate: se introduce prin adverbul *cât* şi prin conjuncția *deaca: „Cât* fată leoaia căței, iară ei sânt morți 3 dzile" (44v/12–14), *„Deaca* faci omului rău, apoi te căieşti şi vei să-i faci bine" (45r/15–16); b) de simultaneitate: se introduce prin adverbele *când* şi *cum* şi prin conjuncțiile *deaca* şi *până: „Când* doarme leul, el cu un ochiu doarme şi cu altul să străjuiaşte de vânători" (44v/16–17), *„Când* veade vânătorii, iară el fuge şi-ş acoapere urma cu coada" (45r/3–4), *„Când* dai milostenie, nu te lăuda, ce dă întru ascuns... *Deaca* dai, să ştie Dumnedzău şi tu" (45r/6–8), *„Cum* va căuta spre <e>l stratocamilul, să strice oul" (47r/3–4), *„Până* eşti pre lume, să nu te razimi pre avuție" (45v/6–7); c) de anterioritate: se introduce prin conjuncția *până:* „Ei sânt morți 3 dzile *până* vine tată-său, leul, şi suflă pre puii lui şi atunci înviadză" (44v/13–15). Drept corelative ale subordonatei temporale se folosesc în regentă adverbele *apoi* şi *iară* „atunci" (pentru exemple vezi citatele prezentate).

Propoziția circumstanțială de cauză se introduce prin conjuncțiile *că* şi *căce* şi prin locuțiunea conjuncțională *pentru că:* „Te radzimă pre Dumnedzău dzua şi noaptea, *că* vine moartea ca vânătoriul şi-ț va tăia dzilele" (45v/7–9), „Aşea şi tu, ome, *căce* nu socoteşti că din pământ eşti şi iară în pământ veri mearge" (48v/6–8), „Pentru aceaea ți să cade şi ție să te rogi lui Dumnedzău, *pentru că* faci păcate în toate dzile" (47v/19–20). În ultimul exemplu, se constată prezența în regentă a locuțiunii adverbiale *pentru aceaea,* utilizate drept corelativ de insistență al subordonatei cauzale.

Propoziția circumstanțială de scop se introduce prin conjuncțiile *ca să* şi *să* şi prin adverbul *doară,* întrebuințat o dată cu o valoare apropiată de aceea a unei conjuncții subordonatoare: „Să străjuiaşte de vânători, *ca să* nu-l afle adurmit" (44v/17–18), „Să te duci la duhovnic *să* te ispoveduieşti de păcate" (47r/19–20), „Să te păzeşti de dracul că tot stă lângă tine, *doară* are întoarce omul să caute spre el" (47r/5–7).

Propoziția circumstanțială condițională se introduce prin conjuncțiile *de, deaca* şi *să,* ultima întărită de adverbul restrictiv *numai,* care subliniază caracterul exclusiv al condiției exprimate de subordonata respectivă: *„De* nu veri face aşea, apoi ce răspuns veri da înaintea lui Dumnedzău?" (48r/1–2), *„Deaca* va bea să va îmbăta ca şi de vin" (46r/2–3), „Dumnedzău iartă păcătosul carele easte cât de păcătos, numai *să* să roage lui Dumnedzău pururea" (48r/18–20). De remarcat în primul citat folosirea în regentă a adverbului *apoi* drept corelativ al subordonatei condiționale.

Propoziția predicativă suplimentară se introduce prin adverbul relativ *cum* şi prin conjuncția *să:* „Socoteaşte-ți viiața pre această lume *cumu*-ț va fi" (45v/18), „Tu ne-ai făcut şi ne-ai lăsat *să* nu paştem iarbă" (48r/12–13).

Topica părților de propoziție

Destul de frecvent, acțiunea exprimată de predicat e evidențiată prin plasarea acestuia înaintea subiectului, atât în propoziții principale – „Şi *să ascund vânătorii* şi *mearge pilul* la copaci" (45v/2–3), „Şi *aude Dumnedzău* ruga lor" (48r/14) etc. –, cât şi în subordonate – „Cât *fată leoaia* căței, iară ei sânt morți 3 dzile" (44v/12–14), „Când *doarme leul,* el cu un ochiu doarme şi cu altul să străjuiaşte de vânători" (44v/16–17), „Te radzimă pre Dumnedzău dzua şi noaptea, că *vine moartea* ca vânătoriul" (45v/7–9) etc. –.

Într-un caz, atributul adjectival e plasat nu lângă regentul său (substantivul *corn),* ci după un atribut substantival prepoziţional subordonat aceluiaşi termen: „Inorogul easte gadină mare şi cu un corn în frunte, *mare*" (46^{v}/7–8).

Uneori, complementul direct e aşezat, pentru reliefare, înaintea predicatului, deplasat la sfârşitul propoziţiei: „*Pre săraci* să nu-i uităm şi *pre fratele* nostru şi *pre vecinul* nostru să nu-l urâm" (46^{v}/4–6).

În alt exemplu, complementul circumstanţial de mod comparativ ar fi trebuit, poate, plasat după al doilea adjectiv, şi nu după primul, cum e în text: „Să socoteşti că Dumnedzău te-au făcut mai frumos *de* toate *gadinile* şi mai înţelept" (46^{r}/18–20).

Topica propoziţiilor

Subiectiva şi completiva directă introduse prin pronume relative – prima prin *ce* şi a doua prin *care* – sunt numai antepuse faţă de regentele lor: „Numai *ce* dai săracului, acela easte vistiiar neputred" (48^{r}/6–7), „*Care* easte slab şi fără minte, îl înşală" (47^{v}/9–10).

Subordonata atributivă introdusă prin *ce* e aşezată în regentă după substantivul determinat (*copaci*), provocând izolarea ultimului cuvânt al acesteia, adverbul *furiş:* „Iară vânătorii merg la acel copaci, *ce* să radzimă el, furiş" (45^{r}/19–20).

În două exemple, subordonata circumstanţială de timp introdusă prin adverbul relativ *când* e plasată în regentă, imediat după subiectul acesteia (exprimat prin substantivele *leul* şi *pilița*), separându-l de restul propoziţiei din care face parte şi provocând reluarea lui printr-un pronume personal (*el,* respectiv *ea*): „Că leul, *când* va mânca pre om, iară el mănâncă trupul" (45^{r}/10–11), „Iară pilița, *când* va să feate viţelul ei, iară ea întră în apă mare până la pântecele ei" (45^{v}/11–13).

Negaţia

În textul *Fiziologului* se înregistrează următoarele tipuri de negaţii: 1) *negaţia simplă* cu: a) *nu* cuvânt negativ (cele mai multe exemple): „*Nu* te lăuda" (45^{r}/6), „*Nu* are încheieturi" (45^{r}/17) etc.; b) *nici* cuvânt negativ (un caz): „*Nici* să-l pedepsim" (46^{v}/6); 2) *negaţia dublă* (două exemple): „Sufletului *nici un* folos *nu*-i easte" (45^{r}/9–10), „*Nu*-i lipsesc *nimic*" (47^{v}/15); 3) *negaţia triplă* (un caz): „*Nici* el *nu* lipseaşte din cuib *nici un* ceas, când bărbatul, când muiarea" (47^{v}/15–16). În ultimul exemplu, deşi *când* (repetat) pare a avea, contextual, sensul adverbului *nici,* el nu e totuşi cuvânt de negaţie. De remarcat că utilizarea lui *nici* ca negaţie suficientă e slab reflectată de text (cf. 1. b).

Vorbirea directă

În textul de care ne ocupăm folosirea vorbirii directe e consemnată în următoarele pasaje, însoţite de verbul de declaraţie *a zice:* „Şi *dzic* aşea: «Doamne, Tu ne-ai făcut şi ne-ai lăsat să nu paştem iarbă, ce ne-ai dat carne să mâncăm»" (48^{r}/12–14), „Şi *să dzici:* «Greşit-am, Doamne, iartă-mă!», că Dumnedzău iartă păcătosul carele easte cât de păcătos" (48^{r}/18–19), „Şi *dzice:* «Doamne, crez! Acesta încă au fost bou ca şi mine şi astăz au murit!»" (48^{v}/5–6). Se observă că în al doilea citat fragmentul care conţine vorbirea directă e introdus în comunicarea iniţială, de bază, pe câtă vreme în celelalte exemple, pasajele în discuţie apar, fiecare, după acest tip de comunicare.

Construcţii sintactice speciale

În textul *Fiziologului* se înregistrează câteva construcţii de tipul *sum pro habeo: „Să-ţ fie* ţie gândul la Dumnedzău" (44^{v}/20), „Sufletului nici un folos *nu*-i *easte*" (45^{r}/9–10), „Ne *easte* noauo împărat Dumnedzău" (46^{v}/1) etc.

LEXICUL

Cuvinte dispărute din limba actuală, învechite sau regionale

I. *Cuvinte de origine latină*

scura (< *excurare*) „a se curăţa, a se şterge": „Până o poartă <inorogul>, numai cu limba linge singele ei <al căprioarei> şi *scură* tot lingând sângele" (46^{v}/12–13).

II. *Cuvinte de origine slavă*

gadină (< bg. *gadină*) 1. „animal sălbatic": „Leul easte împărat tuturor *gadinilor"* (44ᵛ/11); 2. „animal (în general)": „Dumnedzău te-au făcut <pe tine, pe om> mai frumos de toate *gadinile"* (46ʳ/19–20).

indrop (< slavonul *inŭdropŭ)* „animal acvatic fabulos, socotit drept căpetenie a peştilor": *„Indropul* easte voivodul cel mare peştilor" (46ʳ/12).

inorog (< slavonul *inorogŭ)* „animal terestru fabulos, având un corn mare în frunte": *„Inorogul* easte gadină mare şi cu un corn în frunte, mare" (46ᵛ/7–8).

ispovedui (< slavonul *ispovědovati)* „a se spovedi": „Să te duci la duhovnic *să te ispoveduieşti* de păcate" (47ʳ/19–20).

stratocamil (< slavonul *stratokamilŭ)* „struţ": *„Stratocamilul* easte pasăre mare" (46ᵛ/18).

III. *Cuvinte de origine turcă*

pil (< tc. dialectal *pil*[135], tc. literar *fil*) „elefant": *„Pilul* nu are încheieturi la picioare" (45ʳ/17–18).

IV. *Formaţii pe teren românesc*

leoaie[136] (< *leu* + suf. *-oaie)* „leoaică": „Cât fată *leoaia* căţeii" (44ᵛ/12–13).

piliţă (< *pil* + suf. *-iţă)* „femela elefantului": *„Piliţa,* când va să feate viţelul ei, iară ea întră în apă" (45ᵛ/11–12).

Cuvinte cu sensuri dispărute din limba actuală, învechite sau regionale

I. *Cuvinte de origine latină*

apleca (< *applicare)* „a alăpta": „<Piliţa> iase cu el afară şi-l *apleacă"* (45ᵛ/17).

căţel (< *catellus)* „puiul leului": „Cât fată leoaia *căţeii"* (44ᵛ/12–13).

*căuta (< *cautare)* „a privi": „Când <stratocamilul> oauo oul, îl lasă în apă şi-l cloceaşte cu ochii şi tot *caută* pre el" (46ᵛ/18–20).

[135] Vezi I.-A. Candrea, Gh. Adamescu, *Dicţionarul enciclopedic ilustrat „Cartea Românească"*, Bucureşti, [1926–1931], p. 935, col. 2. În limba turcă, substantivul *pil* are origine persană (vezi Diran Kélékian, *Dictionnaire turc-français,* Constantinopol, 1911, p. 332, col. 2), iar *fil* arabă *(ibidem,* p. 916–917).

[136] După DA (s.v. *leu), leoaie* ar putea fi moştenit din lat. pop. **leonia.*

frundză (< frondia) „frunziş": „<Zimbrul> să ucide de toţ copacii până întră în *frundză"* (46ʳ/4–5).

ieşi (< exire) „a merge, a ajunge": „<Zimbrul> *iase* la pădure" (46ʳ/4).

întoarce (< intorquere) „a determina, a abate atenţia cuiva": „Să te păzeşti de dracul că tot stă lângă tine, doară *are întoarce* omul să caute spre el" (47ʳ/5–7).

ucide (< occidere) „a se lovi cu putere": „<Zimbrul> iase la pădure şi *să ucide* de toţ copacii" (46ʳ/4–5).

viţel (< vitellus) „puiul elefantului": „Iară piliţa, când va să feate *viţelul* ei, iară ea întră în apă" (45ᵛ/11–12).

II. *Cuvinte de origine slavă*

matcă (< bg., scr. *matka),* în sintagma *matca focului* „focul iadului": „<Dracul> îi ia <păcătosului> şi sufletul şi-l duce în *matca focului"* (47ᵛ/11).

milostenie (< slavonul mediobulgar *milostinja,* apropiat de cuvintele formate cu suf. *-enie)* „pomană": „Când dai *milostenie,* nu te lăuda" (45ʳ/6).

pădzi (< v.sl. *paziti)* „a merge, a frecventa": *„Pădzeaşte* la biserecă" (48ʳ/17).

pedepsi[137] (cf. v.sl. *pedepsati)* „a chinui, a face să sufere, a asupri, a năpăstui": „Pre vecinul nostru să nu-l urâm, nici *să*-l *pedepsim"* (46ᵛ/5–6).

prost (< v.sl. *prostŭ)* „simplu, naiv": „Boul easte în slujba omului şi easte *prost* şi tot gândeaşte bine omului" (48ᵛ/1–2).

rând (< v.sl. *rędŭ)* „obicei": „Alta easte *rândul* leului" (44ᵛ/15–16).

rât (< v.sl. *rŭtŭ)* „trompa elefantului": „Iară mumă-sa <piliţa> îl ia cu *râtul* ei" (45ᵛ/14).

veseli (< v.sl. *veseliti sę)* „a se distra, a petrece": „Beai şi mănânci şi *te veseleşti"* (46ʳ/8).

zgârci (< v.sl. *sŭgrŭčiti)* „a se îndoi, a se coroia": „Deaca îmbătrâneaşte, el orbeaşte şi i *să zgârceaşte* piscul supt barbă" (47ʳ/11–12).

[137] Pentru originea mai degrabă slavă decât grecească a verbului rom. *pedepsi* „a sancţiona, a reprima, a condamna", vezi H. Mihăescu, *Influenţa greacească asupra limbii române până în secolul al XV-lea,* p. 125, 127, 187; cf. şi Fr. Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum,* p. 559, col. 2, s.v. *pedepsati* „idem". Sensul cu care acest verb e folosit în text reprezintă o dezvoltare semantică ulterioară.

III. *Formaţii pe teren românesc*

învălui (< pref. *în-* + *val* + suf. *-ui)* „a se înveli, a se acoperi“: „<Zimbrul> *să învăluiaşte* cu frundză“ (46ʳ/5–6).

lucru (derivat regresiv de la vb. *lucra)* „calitate, însuşire, trăsătură caracteristică“ (foarte probabil calc semantic după slavonul дѣло „lucru“ şi „calitate, însuşire“[138]): „Leul easte împărat tuturor gadinilor şi are şi el 3 *lucruri* ale lui foarte mari“ (44ᵛ/11–12); cf. St. Novaković, *Physiologus,* în „Starine“, knjiga XI, Zagreb, 1879, p. 191/5: „**лъвъ кстъ вьсемъ звѣремъ царь; имать бо .г. дѣла велика о себѣ**“.

pedepsă (probabil derivat regresiv de la vb. *pedepsi* „a sancţiona, a reprima, a condamna“) „învăţătură, pildă“[139]: „Pentru *pedepsa* leului“ (44ᵛ/10; titlul primei istorioare din textul de care ne ocupăm).

[138] Cf. Fr. Miklosich, *op. cit.,* p. 187, col. 1, s.v. *dělo, dělese, děla;* vezi şi *Slovnik jazyka staroslověnského. Lexicon linguae palaeoslovenicae,* 10, Praga, 1965, p. 549–550, s.v. *dělo, dělese, děla.*

[139] Sensurile „învăţătură, educaţie, instrucţie“ ale substantivului rom. *pedeapsă,* atestate în scrieri începând cu a doua jumătate a secolului al XVII-lea, au apărut fie, probabil, prin calc după ngr. παίδευσις, παίδεψις „sancţiune, represiune, condamnare“ şi „educaţie, instrucţie“, fie, poate, sub influenţa verbului rom. *pedepsi* „a învăţa, a educa, a instrui“, ale cărui sensuri menţionate, întâlnite în texte începând, de asemenea, cu a doua jumătate a secolului amintit, sunt, foarte probabil, calchiate după ngr. παιδεύω (aorist ἐπαίδεψα) „a sancţiona, a reprima, a condamna“ şi „a educa, a instrui“; cf. DLR, tom. VIII, partea a 2-a, litera P, Bucureşti, 1974, p. 380–382, s.v. *pedeapsă, pedepsi;* George G. Murnu, *Studiu asupra elementului grec ante-fanariot în limba română,* Bucureşti, 1894, p. XII, XVII, 44; H. Mihăescu, *op. cit.,* p. 125–126. Pentru comparaţia cu neogreaca a cuvintelor rom. *pedeapsă, pedepsi* vezi şi A. de Cihac, *Dictionnaire d'étymologie daco-romane. Éléments slaves, magyars, turcs, grecs-moderne et albanais,* Francfort s.M., 1879, p. 685, s.v. *pedepsesc,* iar pentru unele utilizări ale lor cu sensuri referitoare la educaţie în textele româneşti vechi vezi, de asemenea, Lazăr Şaineanu, *Încercare asupra semasiologiei limbei române,* Bucureşti, 1887, p. 26–27.

În evoluţia semantică a verbului rom. *pedepsi,* H. Tiktin *(Rumänisch–deutsches Wörterbuch,* vol. III, Bucureşti, 1912–1925, p. 1142, col. 1, s.v.) vedea un posibil calc după slavonul *nakazati* „a învăţa, a educa, a instrui“ şi „a sancţiona, a reprima, a condamna“, ipoteză considerată inutilă de Alejandro Cioranescu *(Diccionario Etimológico Rumano,* fasc. 4, Biblioteca Filológica, Universidad de La Laguna, 1960, p. 613, col. 2, s.v. *pedepsi),* care apreciază că evoluţia e normală şi propune pentru exemplificare comparaţia cu verbul *disciplina* şi cu cel v.fr. *chastiier* „a învăţa, a instrui“ (raportarea la termenul franţuzesc menţionat a fost realizată mai întâi de H. Tiktin). Din păcate, nici una dintre aceste explicaţii etimologice nu ţine seama de atestările sensurilor verbului rom. *pedepsi* în textele vremii. După cum am precizat deja, cele mai vechi întrebuinţări ale acestui verb cu sensurile „a învăţa, a educa, a instrui“ se înregistrează în scrieri din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, adică atunci când începe să se facă simţită la noi influenţa neogreacă. De aceea calcul semantic după neogreacă ni se pare foarte probabil în cazul verbului românesc amintit.

IV. *Cuvinte cu etimologia controversată*

vistiiar[140] „avuţie, bogăţie, comoară“: „Ale tale toate sânt prah şi pulbere; numai ce dai săracului, acela easte *vistiiar* neputred“ (48ʳ/5–7).

V. *Termeni de origine obscură*

pisc „plisc, cioc“: „<Gheunoaia> bate cu *piscul* toţ copacii“ (47ᵛ/5–6).

Sinonimia

Deşi textul *Fiziologului* din ms. rom. BAR 1436 este redus ca întindere, se înregistrează totuşi destule cazuri de sinonimie. În cele ce urmează, exemplele extrase sunt dispuse în ordine alfabetică atât pe verticală, cât şi pe orizontală, în cadrul aceleiaşi serii sinonimice. Când un termen al unei astfel de serii este format din două cuvinte, el a fost aşezat la locul care i se cuvine,

[140] Iată câteva dintre explicaţiile etimologice privitoare la acest cuvânt. H. Tiktin *(op. cit.,* p. 1758, col. 2, s.v. *vistier*[2]*)* afirmă că termenul în discuţie provine indirect din lat. *vestiarium* „dulap de haine“, lat. medieval „vistierie, comoară“. I.-A. Candrea *(Dicţionarul enciclopedic ilustrat „Cartea Românească“.* p. 1428, col. 2, s.v. *vistier*[2]*)* se exprimă mai categoric, apreciind că acesta e un cuvânt de origine cărturărească din lat. medieval *vestiarium* (altfel formulat, un împrumut direct din latina medievală). În *Dicţionarul limbii române moderne* ([Bucureşti], 1958, p. 933, col. 1, s.v. *vistier*[1] „vistierie“) se consideră că în cazul de faţă avem a face tot cu un împrumut direct, dar din lat. lit. *vestiarius.*

O. Densusianu (HLR, II, p. 548) e însă de părere că substantivul în cauză nu provine din latină, ci din gr. bizantin βιστιάριον.

Alejandro Cioranescu *(op. cit.,* fasc. 6, 1961, p. 899, s.v. *vistier)* susţine că termenul respectiv descinde din lat. *vestiarium* prin intermediul mediogr. βεστιάρις şi propune totodată comparaţia cu sl. *vistiarija.*

August Scriban *(Dicţionaru limbii româneşti,* Iaşi, 1939, p. 1410. col. 2, s.v. *2. vistiar)* consideră că acest cuvânt îşi are originea în lat. *vestiarium* „dulap de haine“ trecut prin greaca medie sau prin vechea slavă, dar el nu indică şi etimoanele directe ale termenului românesc.

Cu toată prudenţa necesară, menţionăm că substantivul de care ne ocupăm ar putea fi raportat şi la slavonul *vistijarĭ,* pe care Fr. Miklosich, în dicţionarul său *(op. cit.,* p. 64, col. 2), îl compară, foarte probabil chiar pentru sensurile care interesează discuţia de faţă, cu alt cuvânt slavonesc, *rizĭnica* „vistierie, comoară“ *(ibidem,* p. 799, col. 1).

În sfârşit, având în vedere această diversitate de opinii, s-ar putea avansa, ca în atâtea alte cazuri, şi pentru substantivul rom. *vistier* „vistierie; avuţie, bogăţie, comoară“ ipoteza unei origini multiple: latină medievală, greacă bizantină şi, eventual, slavonă.

pe baza criteriului alfabetic, primului cuvânt din structura sa. De remarcat că unii termeni intră în două serii sinonimice, evident, cu alte sensuri şi cu alte trăsături gramaticale: *duce (se ~) – merge – păzi, păzi (se ~) – străjui (se ~).* Forma-titlu a cuvintelor este, în majoritatea cazurilor, cea literară actuală.

apoi (48r/1) – *iară* (47r/19)
aşa (44v/18 etc.) – *aşijderea* (48v/16)
avuţie (45r/9, 45v/7) – *vistier* (48r/7)
cuib (47v/7) – *sălaş* (47v/7)
duce (se ~) (47r/13) – *merge* (46r/16, 46v/3) – *păzi* (48r/17)
iad (47r/8) – *matca focului* (47v/11)
mări (48v/11) – *slăvi* (48v/15)
păzi (se ~) (47r/5) – *străjui (se ~)* (45r/1)
praf (48r/6) – *pulbere* (48r/6)
pre (46v/20) – *spre* (47r/3)
sta (47r/5) – *şedea* (47r/16)
umbla (47v/8) – *zbura* (47v/5)

Formarea cuvintelor

Derivarea

I. *Cu prefixe*

ne-: adjective: *necontenit* (48v/16; folosit în text cu valoare de adverb), *neputred* (48r/7), *nesvârşiţ* (48v/20).

II. *Cu sufixe*

-ariu: substantive: *curvariu* (48v/3; cuvântul ar putea fi şi un împrumut din v.sl. *kurŭvarĭ* – cf. DA, s.v. –, cu [u] final apărut analogic în limba română).

-el: adjective: *puţinel* (45v/1).

-i: verbe: *putredeaşte* (46v/11). Tot aici se încadrează, poate, şi *ţepeni* – în text: *ţepenesc* (45v/16) –, dacă nu cumva acest cuvânt trebuie considerat drept o formaţie parasintetică deprefixată *(< înţepeni).*

-ie: substantive: *avuţie* (45v/7), *avuţiia* (45r/9), *beţiia* (46r/9), *nebuniia* (46r/9), *Svinţia* (48v/15), *Svinţiei* (46v/16), *vitejiia* (45v/7).

-ime: substantive: *înălţimea* (47v/2).

-iş: adverbe: *furiş* (45r/20).

-iţă: substantive: *piliţa* (45v/11).

-oaie: substantive: *leoaia* (44v/13; cuvântul ar putea fi însă moştenit din lat. pop. **leonia,* pentru care vezi DA, s. v. *leu).* Tot aici se grupează şi formele *gheunoaia* (47v/4), *gheunoaiei* (47v/3), care aparţin unui derivat moţional de la baza rom. com. **ghion*[141] (cf. alb. *gjon* „otus scops").

-os: adjective: *păcătos* (48r/19).

-toare: substantive: *preveghetoarea* (48v/12), *preveghetoarei* (48v/11).

-tor: substantive: *vânători* (44v/17), *vânătorii* (45r/3, 5 etc.), *vânătoriul* (45r/8, 45v/9); adjective: *stricătoare* (48r/9).

-ui: verbe: *străjuiaşte* (44v/17), *străjuieşti* (45r/1).

-ură: substantive: *încheieturi* (45r/17), *învăţătura* (47v/3).

III. *Formaţii parasintetice*

Exemplele cuprind numai verbe:

pref. *în-* + bază + suf. *-a: înviadză* (44v/15, derivat, poate, de la adjectivul *viu,* în caz că verbul rom. *învia* nu e moştenit din lat. pop. **invivo, -are,* format de la adjectivul lat. *vivus,-a,-um* „viu"; pentru ultima ipoteză, vezi DA, s.v. *învia*).

pref. *în-* + bază + suf. *-i: îmbătrâneaşte* (47r/11, derivat de la adjectivul *bătrân), înmulţesc* (47r/19, derivat de la adjectivul *mult*).

pref. *în-* + bază + suf. *-ui: învăluiaşte* (46r/5–6, derivat de la substantivul *val);* cf. şi adjectivul de origine participială *învăluit* (46r/10).

IV. *Formaţii regresive*

Câteva substantive provin de la verbe, prin derivare regresivă: *lucru* (< *lucra;* 45r/3), *rugă* (< *ruga;* 48r/11); cf., de asemenea, *laudă* (48v/17), probabil postverbal de la *lăuda* (în DA, s.v. *laudă,* se afirmă că acest substantiv ar putea fi şi moştenit din lat. *laus, -dis,* acuzativ *laudem,* cu metaplasmă), şi *pedeapsă* (în text: *pedepsa,* 44v/10), probabil postverbal de la *pedepsi.*

[141] Vezi Gr. Brâncuş, *Vocabularul autohton al limbii române,* Bucureşti, 1983, p. 80.

Compunerea

Sunt puține fapte de semnalat în ceea ce privește compunerea și acestea nu au caracter deosebit.

În cazul pronumelor, se observă prezența relativului *cela ce* (46ᵛ/1–2), compus prin alăturare din demonstrativul de depărtare *cela* și pronumele relativ *ce*.

Se remarcă totodată existența a două verbe compuse parasintetice: *încuiba* (< *în cuib* + suf. *-a;* în text: *încuibadză,* 47ᵛ/10) și *îngropa* (< *în groapă* + suf. *-a;* în text: *îngroapă,* 45ʳ/14).

O mențiune specială merită adverbul *aminte* (44ᵛ/19, 48ᵛ/10), format, foarte probabil, prin sudare din prepoziția *a* și substantivul *minte,* privitor la care nu avem însă deplina siguranță că în acea epocă era cu adevărat compus, fiind posibil ca părțile lui alcătuitoare să mai fi păstrat o relativă independență și deci ca întreaga grupare să fi funcționat ca o locuțiune adverbială.

Schimbarea valorii gramaticale

Este un procedeu destul de frecvent întâlnit în textul de care ne ocupăm, dar transformările sunt la fel de obișnuite și azi: substantive articulate enclitic devenite adverbe de timp *(dzua,* 45ᵛ/8, 46ᵛ/2 etc., *noaptea,* 46ᵛ/17, 47ᵛ/17 etc.), adjective trecute în clasa adverbelor de mod („adoarme *greu*", 46ʳ/6, „strigă *tare*", 48ᵛ/4–5 etc.), verbe la participiu utilizate ca adjective („să nu-l afle *adurmit*", 44ᵛ/17–18) și, respectiv, la supin folosite ca substantive *(răsărit,* 46ᵛ/15) etc.

Reținem totuși un fenomen mai deosebit: e vorba de întrebuințarea adverbului *doară* cu o valoare apropiată de aceea a unei conjuncții subordonatoare care introduce o propoziție circumstanțială de scop: „Să te păzești de dracul că tot stă lângă tine, *doară* are întoarce omul să caute spre el" (47ʳ/5–7).

NOTA EDITORULUI

I. Ediția de față urmărește să pună la dispoziția cititorilor interesați cea mai veche versiune în limba română, cunoscută până în prezent, a *Fiziologului.* Textul, copiat de Costea Dascălul în anul 1693, se conservă între filele 44ᵛ și 48ᵛ ale ms. rom. BAR 1436 și a mai fost publicat o dată – fiind însoțit de un scurt studiu introductiv – de Margareta D. Mociorniță[1], o elevă a lui N. Cartojan. Necesitatea actualei ediții se impunea nu numai pentru că la prima publicare textul a fost transcris cu unele greșeli, ci și fiindcă vechea ediție, apărută în urmă cu peste 60 de ani într-un periodic cu o difuzare limitată, nu se mai găsește astăzi decât în câteva mari biblioteci publice din țară, fiind uneori greu accesibilă chiar și specialiștilor.

II. În prezenta ediție, textul *Fiziologului* din ms. rom. BAR 1436 a fost reprodus în transcriere (fonetică) interpretativă moderată. Am menținut în transcriere fonetismele, formele flexionare și construcțiile sintactice cu caracter arhaic, regional sau popular, respectând, pe cât posibil, și normele ortografice actuale. Înfățișăm în continuare câteva aspecte mai importante privitoare la modul de transcriere a textului aflat în discuție.

1. Ca regulă generală, cuvintele ale căror consoane finale suprascrise ar putea fi urmate de *i* sau de *u* (după caz) au fost transcrise notând în rând consoana respectivă și subliniind-o: **астъ** (48ᵛ/6) = astăz, **къ** (44ᵛ/16) = când, **то** (46ʳ/5, 47ᵛ/6) = to*t*, **вечинѳ** (46ᵛ/5, 48ᵛ/9)= vecinu*l* etc.; cf. și transcrierea termenilor românești redați cu caractere cursive și având slove finale suprascrise interpretabile fonetic: **лѳ** (48ʳ/8) = *lup*, **пи** (45ʳ/17) = *pil* etc.

2. Slova **є** aflată la inițială de cuvânt sau de silabă a fost echivalată, de obicei, prin *ie:* **сѳ̀є** (47ʳ/18) = suie, **тає** (45ᵛ/1) = taie etc. Totuși, în cazul

[1] Vezi Margareta D. Mociorniță, *Traduceri românești din* ***Fiziolog*** *(cel mai vechi text),* în „Cercetări literare", I, București, 1934, p. 83–88 (studiul), 89–92 (textul în transcriere), 93–101 (reproducerea în facsimile).

formelor pronumelui personal şi ale verbului *a fi*, slova respectivă a fost transcrisă *e*, conformându-ne astfel normelor ortografice actuale: ѣ (48ʳ/11) = ei, є (44ᵛ/12) = e*l*, єци (45ᵛ/6, 48ᵛ/8)= eşti etc.

3. Slovele ѣ şi ѧ situate după consoană, în poziţie moale, în cuvinte în care astăzi în limba literară se rosteşte *e*, au fost echivalate prin *ea:* лисѧщє (47ᵛ/15–16) = lipseaşte, вѣдє (45ʳ/3)= veade etc.

4. Slovele ѧ şi ꙗ aflate la iniţială de cuvânt sau de silabă, în poziţie moale, au fost, de regulă, redate în transcriere prin *ia:* ѧсє (45ᵛ/17) = iase, тръѧщє (47ʳ/10) = trăiaşte etc. În cazul verbului *a fi* la indicativ prezent pers. 3 sg., slovele amintite au fost echivalate însă prin *ea*, pentru a se realiza apropierea grafică de forma *este* din limba literară de astăзi: ꙗтє (45ʳ/10), ѧтє (46ʳ/12) = easte. Slova ѧ a mai fost transcrisă *ea* (nu *ia)* în cazul formei feminine de singular nominativ-acuzativ a pronumelui demonstrativ de depărtare şi a pronumelui personal de pers. 3: ѧчѣѧ (46ʳ/13, 47ᵛ/19) = aceaea, ѧ (45ᵛ/12, 47ʳ/1) = ea.

5. Slova ъ a fost echivalată, în general, în transcriere prin *ă* sau prin *â*, în funcţie de realitatea fonetică din limba literară actuală: къцеии (44ᵛ/13) = căţeii, дъ (45ʳ/6) = dă, гѫдѫ (44ᵛ/20) = gându*l*, плѫцє (45ʳ/13) = plânge etc. Această slovă a fost transcrisă *â* şi în cazul formei de indicativ prezent pers. 3 pl. a verbului *a fi:* сѫ (44ᵛ/13, 48ʳ/6) = sân*t*. La sfârşitul cuvintelor sau în corpul lor, slova în discuţie nu a fost echivalată prin nici un semn grafic dacă în rostirea literară de astăzi nu-i corespunde nici un sunet: ѧкѫдъ (45ᵛ/2) = ascund, кѫнъ (46ᵛ/8) = corn etc.; cf. şi инъдропѫ (46ʳ/12) = indropu*l*. Referitor la redarea ierului mare în grupurile лъ şi ръ, precum şi la transcrierea acestei slove la finala conjuncţiei *iar,* vezi mai jos precizările făcute sub **10** şi, respectiv, sub **13.**

6. Slova ж a fost transcrisă în mod diferit, ca *ă* sau ca *â*, orientându-ne după realitatea fonetică din exprimarea literară actuală: фжрж (45ʳ/2) = fără, мънжкъ (45ʳ/11) = mănâncă, ржсжри (46ᵛ/15) = răsări*t*, сѫфлж (44ᵛ/14) = suflă etc.

7. Slova ѧ a fost, de asemenea, echivalată diferit în transcriere, în funcţie de context, prin *î, îm* şi *în:* ѧ (45ᵛ/14)= îl, ѧпъра (46ᵛ/1) = împărat, ѧтоачє (47ʳ/6) = întoarce etc.

8. Slova ѡ, corespunzând, singură, silabei finale a unui cuvânt, a fost transcrisă *uo* în următoarele două exemple: ноаѡ (46ᵛ/1) = noauo, ѡаѡ (46ᵛ/19) = oauo.

9. Succesiunea de slove їѧ a fost redată în transcriere prin secvenţa *iia:* авѫцїѧ (45ʳ/9) = avuţiia, вїѧца (45ᵛ/18) = viiaţa, вистїѧръ (48ʳ/7) = vistiiar etc.

10. Grupurile de slove лъ şi ръ, a căror scriere e modelată după ortografia slavonă, au fost transcrise *âl* şi, respectiv, *âr:* стръкѫ (47ᵛ/12) = stârcu*l*, стръвѫ (48ᵛ/4) = stârvu*l*, влътѫрѫ (47ʳ/9) = vâlturu*l* etc.

11. Dintre semnele grafice speciale, numai chendima (ѷ) a fost redată în transcriere, fiind echivalată prin *i*, atunci când a fost interpretată ca având valoare fonetică: фѷ (45ᵛ/18) = fi, ѧѷ (46ᵛ/13) = îi, маѷ (46ʳ/20) = mai etc.

12. Forma neaccentuată de acuzativ a pronumelui reflexiv, notată abreviat prin с suprascris în două cazuri, a fost redată prin *să* – сѣ ѡдинѣскж (45ʳ/18) = să să odihnească, ший весєлєкъ (46ʳ/17–18)= şi să veselesc –, deoarece în rând nu apar decât grafii ce atestă prezenţa lui *ă* la finală: съ (44ᵛ/17, 45ʳ/13 etc.), сж (45ᵛ/4, 47ʳ/19).

13. Cuvântul ꙗ (adverb, 45ʳ/10, şi conjuncţie, 45ᵛ/3), notat cu р final suprascris numai în cele două apariţii menţionate, a fost redat în transcriere prin *iară,* orientându-ne după grafia majoritară ꙗрж (adverb, 44ᵛ/13, 46ʳ/18 etc., conjuncţie, 45ʳ/11, 45ᵛ/11 etc.), în care prezenţa lui *ă* după *r* e indiscutabilă. Pe baza aceleiaşi grafii, şi notaţia ꙗръ (conjuncţie, 45ʳ/19), unică în text, a fost transcrisă tot *iară,* apreciind că, în acest caz, ierul mare are, în poziţia respectivă, exclusiv valoarea *ă.*

III. În ediţia de faţă, cuvintele româneşti abreviate au fost întregite în mod tacit (vezi mai jos lista abrevierilor utilizate de copist), slovele cu

valoare numerică au fost redate prin cifre arabe, iar punctuația textului a fost stabilită de noi în conformitate cu normele actuale.

Numerele de ordine ale capitolelor, scrise marginal de copist, au fost integrate în text, înaintea titlului fiecărei pilde. În manuscris, titlurile respective sunt notate cu cerneală roșie, în rând, în continuarea textului.

Însemnarea finală scrisă de Costea Dascălul în slavonă a fost transliterată în alfabet latin conform normelor uzuale și a fost subliniată, reproducându-se cu caractere cursive. În aparatul critic s-a indicat traducerea ei în limba română. Slovele suprascrise din cuvintele slavonești au fost coborâte în rând, fiind marcate între paranteze rotunde. Cuvintele slavonești abreviate n-au fost întregite, ci s-a reprodus abrevierea în conformitate cu precizările deja făcute. Deasupra literelor care corespund slovelor suprascrise și a abrevierilor reproduse am menținut titla.

Intervențiile noastre în text pentru a completa omisiunile sunt marcate între paranteze unghiulare: < >. Existența în manuscris a unei slove ilizibile, reconstituite de noi, a fost semnalată notând litera corespunzătoare între paranteze drepte: [ ].

În aparatul critic am dat o explicație cu privire la numerotarea capitolelor în manuscris, am semnalat notațiile interliniare, grafiile greșite supuse emendării, substituțiile de slove datorate copistului, am indicat alte lecțiuni posibile în cazul câtorva cuvinte românești și am menționat traducerea în limba română a însemnării finale scrise în slavonă amintite anterior. De asemenea, tot în note, am efectuat comparația cu alte texte care au fost utilizate în vederea completării lacunelor.

IV. Pentru a facilita cititorilor moderni înțelegerea textului, prezenta ediție este însoțită de un glosar în care sunt explicate sensurile unor cuvinte necunoscute sau mai puțin cunoscute astăzi. Termenii sunt înregistrați în acest glosar cu o formă-tip dedusă din text și diferită uneori de cea din limba literară actuală.

Lista abrevierilor utilizate de copist

АS̃ъ, АS̃ъ	=	Dumnedzău	мл҃теніе	=	milostenie
АХ̃ов҆ни	=	duhovnic	сві҃ціа	=	Svinția
і҃с х҃с	=	Iisus Hristos	сві҃ціє	=	Svinției
мл҃ъ	=	milă			

<FIZIOLOGUL>

40[1]. *Pentru pedepsa leului.* Leu*l* easte împărat tuturor gadinilor și are și e*l* 3 lucruri ale lui foarte mari. Întâi, cât fată leoaia cățeii, iară ei sân*t* morți 3 dzile până vine tată-său, leu*l*, și suflă pre puii lui și atunci înviadză. Alta easte rându*l* leului: când doarme leu*l*, e*l* cu un ochiu doarme și cu altu*l* să străjuiaște de vânători, ca să nu-*l* afle adurmit, să-*l* prinză. 44ᵛ/10

Așea și tu, omule, când beai și mănânci și când <dormi[2]>, adu-*ț* aminte și te deșteaptă[3] și să-*ț* fie ție gându*l* la Dumnedzău // și să te străjuiești de diavolu*l*, ca să nu te înșeale și să te prinză fără veaste. 45ʳ

A*l* treile lucru a*l* leului: când veade vânătorii, iară e*l* fuge și-*ș* acoapere urma cu coada, să nu mai cunoască urma vânătorii, să-*l* agiungă.

Așea și tu, omule, când dai milostenie, nu te lăuda, ce dă întru ascuns. Să nu te lauz, ce, deaca dai, să știe Dumnedzău și tu; să nu-*ț* prinză veaste vânătoriu*l*, dracu*l*, că nu numai ce pierzi avuțiia și sufletului nici un folo*s* nu-i easte, că leu*l*, când va mânca pre o*m*, iară e*l* mănâncă trupu*l*, iară capu*l* omului nu-*l* mănâncă; ce apoi caută capului și

[1] Primele 39 de capitole conțin *Floarea darurilor.*

[2] Vezi St. Novaković, *Physiologus,* în „Starine", knjiga XI, Zagreb, 1879, p. 191/12: спиши (= „dormi", indicativ prezent pers. 2 sg.). Cf. și ms. rom. BAR 2513 (f. 256ʳ/6), 2516 (f. 276ʳ/2), 2100 (f. 246ʳ/14), 3275 (f. 7ᵛ/13), 3590 (f. 109ʳ/7), 938 (f. 354ʳ/13), 2158 (f. 21ᵛ/8–9): *dormind.*

[3] Scris inițial: дещ҃тнтъ; ulterior, copistul a notat ж peste ultimul т.

obrazului de o*m* şi plânge mult şi să căiaşte mult şi va să-i facă apoi bine şi îi îngroapă capu*l* în pământ*.*

Aşea şi tu, ome[4], deaca faci omului rău, apoi te căieşti şi vei să-i faci bine.

41. *Pilda de pil.* Pilu*l* nu are încheieturi la picioare, ce, când va e*l* să să odihnească, e*l* să radzimă de u*n* copaci şi stă într-u*n* picio*r,* iară vânătorii merg la ace*l* copaci, ce să
45[v] radzimă e*l,* furiş*,* / şi-*l* taie cu hirăstrău*l* şi să ţine în puţine*l*; şi să ascund vânătorii şi mearge pilu*l* la copaci şi să radzimă de copaci, iară copaciu*l* cade gio*s* şi pilu*l* încă cade şi nu să poate scula şi-*l* ucig vânătorii.

Aşea şi tu, ome[5], până eşti pre lume, să nu te razimi pre avuţie sau să te laudzi cu vitejiia, ce te radzimă pre Dumnedzău dzua şi noaptea, că vine moartea ca vânătoriu*l* şi-*ţ* va tăia dzilele şi veri cădea şi te vo*r* ucide dracii pre tine şi pre sufletu*l* tău.

Iară pilița, când va să feate viţelu*l* ei, iară ea întră în apă mare până la pântecele ei şi va făta şi cade în apă; iară mumă-sa îl ia cu râtu*l* ei pre sup*t* pântece şi-*l* poartă pre râ*t* 10 dzile to*t* pre apă, până i să ţepenesc picioarele, şi iase cu e*l* afară şi-*l* apleacă.

Aşea şi tu, ome[4], socoteaşte-ţi viiaţa pre această lume cumu-*ţ* va fi, că înoţi într-însă, ca să nu te îneci în păcate.

<42>. *Cuvânt de zimbru.* Zimbru*l* <lăcuieşte[6]> în pustie
46[r] şi nu bea // apă 60 de dzile şi mearge să bea apă şi-i caută şi plânge mul*t,* că ştie că deaca va[7] bea să va îmbăta ca şi

[4] Scris: ѡмє; altă lecţiune: *oame.*

[5] Scris: оме; altă lecţiune: *oame.*

[6] Vezi ms. rom. BAR 3275 (f. 8[r]/2), 938 (f. 354[r]/20), 2158 (f. 21[v]/16): *lăcuieşte.* Cf. şi ms. rom. BAR 2513 (f. 256[r]/15), 2516 (f. 276[r]/11), 2100 (f. 246[r]/22), 3590 (f. 109[r]/15): *petreace.*

[7] Scris iniţial: вѣ; ulterior, copistul a notat а peste ѣ.

de vi*n.* Şi, deaca bea apă, e*l* să îmbată şi iase la pădure şi să ucide de to*ţ* copacii până întră în frundză şi să învăluiaşte cu frundză şi adoarme greu; şi-*l* află vânătorii şi-*l* ucig, ba*t.*

Aşea şi tu, ome[4], beai şi mănânci şi te veseleşti până te îmbeţi cu beţiia şi cu nebuniia şi te află moartea învălui*t* întru acealea şi te vo*r* ucide dracii, vânătorii.

43. *[P]entru indrop.* Indropu*l* easte voivodu*l* ce*l* mare peştilo*r* şi pre spinare sa*r* peştii. Şi easte într-u*n* loc u*n* peaşte cu soldzii de au*r,* unde stă într-u*n* loc. Iară indropu*l* voivo*d* să scoală de 3 ori într-u*n* a*n* şi cu to*ţ* peştii din mare şi merg la împăratu*l* lo*r* şi să închină la dins to*ţ* şi să veselesc şi iară să risipăsc în mare.

Să socoteşti că[8] Dumnedzău te-au făcu*t* mai frumo*s* de toate gadinile şi mai înţelept, deci / să socoteşti că ne easte 46[v]
noauo împăra*t* Dumnedzău, cela ce făcu toate. Să ne închinăm lui Dumnedzău dzua şi noaptea şi să meargem la beseareca şi să ne închinăm Împăratului[9] nostru, Iisus Hristos. Şi pre săraci să nu-i uităm şi pre fratele nostru şi pre vecinu*l* nostru să nu-*l* urâm*,* nici să-*l* pedepsim*,* că vom fi osândiţi.

44. *Pentru inorogu*l. Inorogu*l* easte gadină mare şi cu u*n* corn în frunte, mare. Şi easte age*r* şi agiunge pre căprioara şi o loveaşte cu cornu*l* şi o împunge. Deci to*t* o poartă în corn 40 de dzile până putredeaşte şi cade din corn. Şi, până o poartă, numai cu limba linge singele ei şi scură to*t* lingând sângele. Aceaea îi easte hrana foarte cu nevoie şi încă dzua de trei ori spre răsări*t* şi să roagă lui Dumnedzău.

Aşea şi tu, ome[4], nu uita pre Dumnedzău, ce te roagă Svinţiei Sale dziua[10] şi noaptea.

[8] Cuvânt scris interliniar.

[9] Scris: ѧпъраѡ҃ѵ҃ѧ҃.

[10] Scris: ꙁ҃їѡ; altă lecţiune: *dzioa.*

45. *Pentru stratocamil spun*[11]. Stratocamilu*l* easte pasăre mare şi când oauo ou*l*, îl lasă în apă şi-*l* clocească cu ochii
47r şi to*t* caută pre e*l*; iară de va căuta într-altă // parte, ea strică ou*l*. Şi easte u*n* şearpe lung de 50 de coţi şi mearge la stratocami*l* şi stă şi e*l* lângă pasăre, doară cu*m* va căuta spre <e>*l* stratocamilu*l*, să strice ou*l*.

Aşea şi tu, ome[4], să te păzeşti de dracu*l* că to*t* stă lângă tine, doară are întoarce omu*l* să caute spre e*l* şi spre năravu*l* lui, până te va dobândi şi pre tine, şi pre sufletu*l* tău, ca să-*l* ducă în ia*d*[12].

46. *Pilda vâlturului.* Vâlturu*l* easte împăra*t* tuturo*r* pasărilo*r* şi trăiaşte 100 de ani fără grije. Şi[13], deaca îmbătrâneaşte, e*l* orbeaşte şi i să zgârceaşte piscu*l* supt barbă şi nu să poate hrăni şi să suie foarte su*s* şi să duce la Iorda*n* şi cade acolo; şi să spală în Iorda*n* şi-i cade peanele şi piscu*l* şi unghile şi[14] iase afară şi şeade pre o piatră 40 de dzile şi-i cresc peanele şi piscu*l* şi unghile şi iară să suie în su*s* şi iase la lume.

Aşea şi tu, omule, deaca ţi să înmulţesc păcatele, iară tu
47v să te duci la duhovni*c* să te ispoveduieşti de păcate, / că Iordanu*l* easte ţie beseareca şi soarele easte ţie rugăciunea, iară înălţimea easte postu*l*, iară tinereaţele easte învăţătura popei.

47. *Pilda gheunoaiei.* Gheunoaia easte pasăre frumoasă şi pestriţă şi zboară din copaci în copaci şi bate cu piscu*l* to*ţ* copacii; şi unde easte mai sla*b*, ea îl scobeaşte cu piscu*l* până îş face sălaş şi cui*b* într-în*s*.

[11] Scris: спⷭ; altă lecţiune: *spune.* Cf. Luisa Valmarin, *Un castor între Esopie şi Fiziolog,* în volumul autoarei, *Studii de literatură română modernă şi comparată,* Bucureşti, 1987, p. 118: „Fiziologul *spune*".

[12] Scris: а.

[13] ш scris de copist prin transformarea unui м notat iniţial.

[14] ш scris de copist prin transformarea unui и notat iniţial.

Aşea să ştii şi tu, ome[4], că îmblă şi dracu*l* din o*m* în o*m* şi cearcă: care easte sla*b* şi fără minte, îl înşală şi să încuibadză într-îns până îi ia şi sufletu*l* şi-*l* duce în matca focului.

48. *Pilda stârcului.* Stârcu*l* easte pasăre înaltă şi easte lung[15] în picioare şi scurt[16] în trup şi-*ş* face cuibu*l* pre casele oamenilo*r*. Şi, deaca face pui, nu-i lipsesc nimi*c*[17], nici e*l* nu lipseaşte din cui*b* nici u*n* cea*s*, când bărbatu*l*, când muiarea; şi să roagă lui Dumnedzău ziua[18] şi noaptea de 3 ori.

Aşea şi tu, ome[4], să ştii că Dumnedzău easte şi în ceri, şi pre pământ. Pentru aceaea ţi să cade şi ţie să te rogi lui Dumnedzău, pentru[19] că faci păcate în toate dzile, // că, de 48r
nu veri face aşea, apoi ce răspun*s* veri da înaintea lui Dumnedzău? Dară nu vez că toată bunătatea ţ-au dat Dumnedzău? Şi beai, şi mănânci, şi porţi au*r* şi argin*t*, şi pentru Dumnedzău nu veri să dai şi săracului, ce-*l* pedepseşti, şi nu ştii că ale tale toate sân*t* pra*h* şi pulbere; numai ce dai săracului, acela easte vistiiar neputred.

49. *Cuvânt de lup.* Lupu*l* easte gadină rea şi stricătoare şi fură. Şi, deaca nu află hrană, e*l* mearge unde easte o răspântie şi urlă acolo şi stri<gă> mul*t*. Şi fa*c* şi ei rugă către Dumnedzău şi dzi*c* aşea: „Doamne, Tu ne-ai făcu*t* şi ne-ai lăsa*t* să nu paşte*m* iarbă, ce ne-ai da*t* carne să mâncă*m*". Şi aude Dumnedzău ruga lo*r* şi le trimite hrană.

Aşea şi tu, ome[4], roagă pre Dumnedzău pururea şi te va păzi Dumnedzău şi-*ţ* va da hrană; şi pădzeaşte la biserecă şi să dzici: „Greşit-a*m*, Doamne, iartă-mă!", că Dumnedzău

[15] Scris: длгъ; altă lecţiune: *lungă.*

[16] Scris: скⷪпъ; altă lecţiune: *scurtă.*

[17] Scris: нимⷤ; alte lecţiuni: *nimica, nimică.*

[18] Scris: зїѡа; altă lecţiune: *zioa.*

[19] ⷪ scris interliniar.

iartă păcătosu*l* carele easte câ*t* de păcăto*s*, numai să să roage lui Dumnedzău pururea.

48ᵛ **50.** *Pilda boului.* / Bou*l* easte în slujba omului şi easte pros*t* şi to*t* gândeaşte bine omului. Şi are şi e*l* pizmă la inima lui şi easte şi curvariu. Şi cân*d* va afla stârvu*l* boului, iară e*l* plânge şi strigă tare şi dzice: „Doamne, crez! Acesta încă au fost bou ca şi mine şi astăz au murit!".

Aşea şi tu, ome[4], căce nu socoteşti că din pământ eşti şi iară în pământ veri mearge, că nu petreci pre vecinu*l* tău la moartea lui cu lacrămi plângân*d*. Şi să-ţi aduci aminte că şi tu veri muri, ce să măreşti pre Dumnedzău pururea.

51. *Pilda preveghetoarei.* Preveghetoarea easte pasăre mică şi cu glas mare şi frumos; şi-ş face cuibu*l* gios şi face pui şi îi pare bine şi să roagă lui Dumnedzău dzua de 12 ori şi slăveaşte pre Svinţia Sa.

Aşijderea şi ţie, ome[4], cade-ţi-să necontenit să dai laudă lui Dumnedzău în toată vreamea ca şi acea pasăre mică, ca să dobândeşti milă de la Domnu*l* nostru, Iisus Hristos, acum[20] şi pururea şi întru veacii nesvârşiţ. Amin.

Kone(c̃) Darovanię. Pi(s̃) mc̃ av(st) 16 dñ 1693[21].

[20] Scris: ακν̃; altă lecţiune: *acuma.*

[21] Sl.; în traducere: *Sfârşitul <Florii> darurilor. <Am> scris, luna august, 16 zile, 1693.*

GLOSAR

apleca vb. „a alăpta" 45ᵛ/17.

cățel s.m. „puiul leului" 44ᵛ/13.
căuta vb. **1.** „a privi" 45ʳ/12, 46ʳ/1–2, 46ᵛ/20, 47ʳ/3; **2.** „a-şi îndrepta atenţia" 47ʳ/6.
cuvânt s.n. „pildă, istorioară" 45ᵛ/20, 48ʳ/8.

dins pron. pers. „dânsul" 46ʳ/17.

frundză s.f. „frunziş" 46ʳ/5,6.

gadină s.f. **1.** „animal sălbatic" 44ᵛ/11, 46ᵛ/7, 48ʳ/8; **2.** „animal (în general)" 46ʳ/20.

hirăstrău s.n. „ferăstrău" 45ᵛ/1.

indrop s.m. „animal acvatic fabulos, socotit drept căpetenie a peştilor" 46ʳ/11,12,15.
inorog s.m. „animal terestru fabulos, având un corn mare în frunte" 46ᵛ/7,7.
ispovedui vb. refl. „a se spovedi" 47ʳ/20.

întoarce vb. „a determina, a abate atenţia cuiva" 47ʳ/6.
învălui vb. refl. „a se înveli, a se acoperi" 46ʳ/5–6.
învăluit adj. „înfăşurat, cufundat" 46ʳ/10.

leoaie s.f. „leoaică“ 44^{v}/13.
lucru s.n. „calitate, însuşire, trăsătură caracteristică“ 44^{v}/12, 45^{r}/3.

matcă s.f., în sintagma *matca focului* „focul iadului“ 47^{v}/11.
milostenie s.f. „pomană“ 45^{r}/6.

pădzi vb. „a merge, a frecventa“ 48^{r}/17.
pedepsă s.f. „învăţătură, pildă“ 44^{v}/10.
pedepsi vb. „a chinui, a face să sufere, a asupri, a năpăstui“ 46^{v}/6, 48^{r}/5.
pil s.m. „elefant“ 45^{r}/17,17, 45^{v}/2,4.
piliţă s.f. „femela elefantului“ 45^{v}/11.
pisc s.n. „plisc, cioc“ 47^{r}/12,15,17, 47^{v}/5,7.
pre prep. **1.** „spre, peste“ 44^{v}/15; **2.** „spre, către“ 46^{v}/20.
prost adj. „simplu, naiv“ 48^{v}/1.

rând s.n. „obicei“ 44^{v}/15–16.
rât s.n. „trompa elefantului“ 45^{v}/14,15.

scura vb. „a se curăţa, a se şterge“ 46^{v}/13.
stratocamil s.m. „struţ“ 46^{v}/17,18, 47^{r}/2,4.

ucide vb. refl. „a se lovi cu putere“ 46^{r}/4.

veseli vb. refl. „a se distra, a petrece“ 46^{r}/8,17–18.
vistiiar s.n. „avuţie, bogăţie, comoară“ 48^{r}/7.
viţel s.m. „puiul elefantului“ 45^{v}/12.

zgârci vb. refl. „a se îndoi, a se coroia“ 47^{r}/12.

ARCHIRIE ŞI ANADAN

Studiu filologic, studiu lingvistic
şi ediţie de
MAGDALENA GEORGESCU

STUDIU FILOLOGIC

CONSIDERAȚII GENERALE

Archirie și Anadan este o carte populară, care a cunoscut o largă răspândire la românii din toate provinciile. În marile biblioteci din țară au fost identificate circa 60 de manuscrise datorate unor copiști originari din aproape toate zonele țării. Dintre manuscrisele cunoscute până în prezent, 20 provin din Transilvania, 19 din Moldova, 16 din Țara Românească, iar alte două au fost copiate în afara granițelor țării, în Banatul sârbesc, mai exact la Vârșeț. Cartea are un profund caracter moral-didactic și este formată din două părți: prima parte cuprinde o seamă de povețe, pe care înțeleptul Archirie, sfetnic al împăratului Sinagrip (Sinagript, Sanagrip, Sănagrip, Sanagrid), le adresează nepotului său, Anadan; a doua parte este o povestire menită să pună în lumină urmările nefaste ale nerespectării principiilor morale de viață și comportament.

Originea acestei cărți populare trebuie căutată în Orientul apropiat, fără a se putea stabili cu precizie dacă ea a fost alcătuită în Siria, Persia sau Babilonia. Cert este faptul că ea pătrunsese în lumea ebraică încă din secolul al II-lea, căci fragmente din carte pot fi identificate în *Vechiul Testament,* mai exact în *Cartea lui Tobit*[1], unde apare numele împăratului Sanherib (Sanagrip, în manuscrisele românești) și al lui Ahikar (= Archirie), înalt slujitor al regelui Asahardon din Ninive. Numele lui Ahikar ca personaj cu existență reală este consemnat și de unii autori antici greci[2]. *Archirie și Anadan* are elemente comune cu *Viața lui Esop,* care conține prelucrări ale legendei solomonice despre ridicarea în aer cu ajutorul unei racle[3].

---

[1] Karl Krumbacher, *Geschichte der Byzantinischen Literatur,* ediția a II-a, München, 1897, p. 879.

[2] *Ibidem.*

[3] *Ibidem.*

În stabilirea originilor acestei povestiri, un rol hotărâtor a avut descoperirea papirusului de la Elefantina, scris în aramaică şi datând din secolul al V-lea înainte de Hristos. El a infirmat definitiv originea grecească a sentinţelor lui Ahikar şi a confirmat presupunerile privind originea babiloniană a povestirii *Archirie şi Anadan*[4].

Povestirea s-a bucurat de o intensă circulaţie la popoarele din Orient, la popoarele slave şi la români. Ea a atras atenţia cercetătorilor şi a fost publicată pentru prima dată în limba franceză în anul 1788 de către Dom Denis Chavis şi M. Cazotte[5]. După prelucrarea lui Chavis-Cazotte s-a făcut în anul 1795 prima traducere rusă, publicată în *Prodolženie tysjači odnoj noči. Arabskie skazki*[6]. În 1800, este semnalată existenţa unei vechi versiuni ruseşti într-un manuscris care conţinea şi celebrul *Cuvânt despre oastea lui Igor*[7]. Acest manuscris a fost editat în 1861 de F. Buslaev[8]. În traducere germană, povestirea este publicată în 1825 de către Max Habicht[9], iar în româneşte vede lumina tiparului în anul 1849 într-o prelucrare datorată lui Anton Pann[10].

Revenind asupra cercetărilor străine în domeniu, amintim că în 1892 V. Jagić publică în traducere germană o versiune veche slavă a povestirii *Archirie şi Anadan,* însoţită de câteva referiri bibliografice şi opinii privind originea textului, răspândirea şi diversitatea redacţiilor cunoscute în vremea sa[11]. În studiul său, V. Jagić se ocupă cu precădere de versiunile ruseşti ale povestirii, care în mod obligatoriu trebuie să aibă un model sud-slav, identificat cu cel descoperit în 1886 de E. V. Barsov la Biblioteca de Stat din Moscova[12]. După părerea acestui cercetător, originalul modelului sud-slav trebuie să fie unul bizantin. Singurul argument adus în susţinerea tezei sale se referă la strânsele legături culturale dintre sârbi şi greci.

[4] J. Halévy, *Les nouveax papyrus d'Éléphantine: Achiakar,* în „Revue sémitique d'épigraphie et d'histoire ancienne", XIX, 1911, p. 71–83, XX, p. 31–75, XXI, p. 153–163.

[5] M. Gaster, *Literatura populară română,* Bucureşti, 1883, p.104.

[6] Apud Al. Dm. Grigoriev, *Povest ob Akire premudrom,* Moscova, 1913, p. 3.

[7] *Ibidem.*

[8] F. Buslaev, *Istoričeskaja hristomatija cerkovno-slavjanskago i drevne-russkago jazykov,* Moscova, 1861.

[9] Apud M. Gaster, *op. cit.,* p. 104.

[10] *Ibidem;* cf. şi *Înţeleptul Arghir cu nepotul său Anadan.* Tipărit întâia oară de Anton Pann, Bucureşti, [1850].

[11] V. Jagić, *Der weise Akyrios,* în ByZ I, 1892, p. 107–126.

[12] V. E. Barsov, *Akir premudryj vo vnov otkrytom serbskom spiske XVI v,* în „Čtenija v Imperatorskom Obščestve istorii i drevnostej rossijskih pri Moskovskom Universitete", 1886, nr. 3, iulie-septembrie, p. 1–11.

În acelaşi an, 1892, Ernst Kuhn susţine originea siriană a povestirii şi face un inventar al manuscriselor cunoscute şi editate până la acea dată, cu precădere de către unii cercetători germani ai domeniului, menţionând însă şi versiunea românească semnalată de M. Gaster în lucrarea sa din 1883 consacrată literaturii populare române[13].

Pentru domeniul sud-slav, în speţă, bulgar, ar mai fi de amintit, pe lângă studiile semnalate de N. Cartojan[14], şi alte lucrări, în special culegeri care prezintă versiuni, din păcate, prescurtate ale textului[15].

Primul studiu comparativ al textelor povestirii *Archirie şi Anadan* apare în 1898[16]. Ulterior, studii cu caracter monografic şi comparativ publică, la începutul secolului, Fr. Nau[17] şi Al. Dm. Grigoriev[18], iar mai aproape de noi C. Ciuchindel[19].

Volumul publicat la Londra în 1898 nu ne-a fost accesibil. În schimb, putem supune atenţiei cititorului cercetarea întreprinsă în 1909 de Fr. Nau. Autorul face istoricul cercetărilor asupra acestui text[20], începând cu Assemani[21], G. Hoffmann[22], G. Bicke[23] şi continuând cu V. Jagić[24], E. V. Barsov[25], M. M. Lidzibarski[26], M. E. Cosquin[27], M. Th. Reinach[28] şi M. J.

[13] *Ibidem,* p. 106–109.

[14] Cartojan, *Cărţile populare,* I, p. 261.

[15] B. Anghelov şi M. Ghenov, *Istorija na bălgarskata literatura,* vol. II, Sofia, 1922, p. 313–320; Iordan Ivanov, *Starobălgarski razkazi,* Sofia, 1935, p. 95–102, 237–245; P. Dinenkov, K. Kuev, D. Petkanova, *Hristomatija po starobălgarska literatura,* Sofia, 1961, p. 183, 203–207.

[16] C. F. Conybeare, J. Rendel Harris, Agnes Smith-Lewis, *The Story of Ahikar from the Syriac, Arabic, Armenian, Ethiopic, Greek and Slavonic Versions,* London, 1898.

[17] Fr. Nau, *Histoire et sagesse d'Ahikar l'Assyrien,* Paris, 1909.

[18] Al. Dm. Grigoriev, *op. cit.*

[19] Ciuchindel, AA.

[20] Fr. Nau, *op. cit.,* p. 3–73.

[21] În „Biblioteca Orientalis", t. III, p. 286, cf. t. II, p. 508; apud Fr. Nau, *op. cit.,* p. 16.

[22] În „Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes", t. VII, p. 3; cf. şi „Auszüge aus syrischen Akten persicher Märtyren", Leipzig, 1880, p. 182–182; apud Fr. Nau, *loc. cit.*

[23] În „Athenaeum", t. II, 1890, p. 170; apud Fr. Nau, *op. cit.,* p. 17 .

[24] Fr. Nau, *op. cit.,* p. 17.

[25] *Ibidem.*

[26] În „Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft", t. XLVIII, 1894, nr. 4, p. 671–675.

[27] În „Revue biblique", t. VIII, 1899, p. 50.

[28] În „Revue des études juives", t. XXXVIII, 1899, ianuarie–martie, p. 1–13; apud Fr. Nau, *op. cit.,* p. 22.

Halévy[29]. În final, autorul face trimitere la bibliografia întocmită de Victor Chauvin[30]. Fr. Nau constată că originalul povestirii s-a pierdut şi emite părerea că numai compararea versiunilor cunoscute va permite formularea unor ipoteze referitoare la geneza, conţinutul, forma şi limba originalului[31]. În continuare, autorul trece în revistă versiunile siriacă veche, neo-siriacă, arabă, etiopiană, armeană, slavă, greacă (despre a cărei existenţă nu se îndoieşte, susţinând chiar că aceasta ar avea două redacţii, ceea ce s-a dovedit ulterior total eronat) şi română[32]. În legătură cu versiunea românească, autorul nu face decât să rezume informaţiile oferite de M. Gaster în lucrarea sa, *Literatura populară română,* apărută în 1883[33].

Monografia monumentală a lui Al. Dm. Grigoriev prezintă stadiul cercetărilor până în momentul publicării ei, în anul 1913[34]. După ce rezumă concluziile la care ajunsese Fr. Nau în 1909, autorul îşi expune propriile opinii cu privire la originea povestirii[35] şi la diversele ei versiuni[36]. Grigoriev consacră un capitol legăturilor dintre *Archirie şi Anadan* şi literatura greacă, referindu-se cu precădere la asemănările dintre această carte populară şi *Viaţa lui Esop*[37].

OPINII ASUPRA TEXTULUI ROMÂNESC

În literatura română de specialitate, Timotei Cipariu[38] este primul care atrage atenţia asupra existenţei unui manuscris transilvănean din secolul al XVII-lea ce conţine un fragment din *Istoria lui Archirie*[39]. Acest manuscris nu a fost, deocamdată, identificat.

[29] În „Revue sémitique d'épigraphie et d'histoire ancienne", VIII, 1900, ianuarie, p. 23.
[30] Victor Chauvin, *Bibliographie des ouvrages arabes,* Liège, 1907, t. VIII.
[31] Fr. Nau, *op. cit.,* p. 74.
[32] *Ibidem,* p. 78–109.
[33] *Ibidem,* p. 106–109.
[34] Al. Dm. Grigoriev, *op. cit.,* p. 1–42.
[35] *Ibidem,* p. 38–42.
[36] *Ibidem,* p. 149–314, 355–562.
[37] *Ibidem,* p. 314–354.
[38] Din enumerarea noastră lipseşte Anton Pann, deoarece el nu a editat un manuscris anume, ci a publicat diverse prelucrări ale povestirii *Archirie şi Anadan,* începând cu anul 1850. De remarcat este faptul că în ediţiile sale succesive, textul povestirii este mereu altul.
[39] Timotei Cipariu, *Principia de limba şi de scriptura,* ed. a II-a, Blaj, 1866, p. 116, *Zz.*

Într-un important studiu consacrat literaturii populare române, M. Gaster abordează probleme privind originea, conţinutul şi circulaţia cărţii populare cunoscute sub titlul *Archirie şi Anadan*[40]. Astfel, el observă că povestirea lipseşte din *Halima,* dar se regăseşte în *1001 de nopţi*[41], şi emite părerea că această carte orientală a pătruns în literatura română indirect, printr-un intermediar slav, după ce în prealabil fusese cunoscută în Bizanţ, unde influenţase scrierea despre *Viaţa lui Esop,* atribuită lui Planudis. Totodată, el atrage atenţia asupra faptului că prelucrarea bizantină nu a fost descoperită şi că traducerea cărţii din slavă în română a avut loc în secolul al XVII-lea[42]. În continuare, M. Gaster publică un fragment dintr-un manuscris personal, datat în anul 1784[43]. În legătură cu acest fragment, este de semnalat faptul că, deşi pune textul între ghilimele şi indică filele 100–108, unde este scris acesta, Gaster nu respectă întocmai litera manuscrisului, ci prezintă doar un rezumat din care lipsesc porţiuni mari de text sau, dimpotrivă, sunt incluse pasaje care nu se regăsesc în textul originar. Exemplificăm doar cu primul alineat:

Textul tipărit de Gaster	Ms. rom. BAR 1155, f. 95[r]
Fost-au în zilele vechi un împărat ce stăpânea Ţara Dorului, numele lui era Sanagrid, şi avea lângă dânsul un sfetnic isteţ, numele lui era Archir şi era foarte învăţat. ***Şi era bogat foarte.*** *Şi, neavând copii de trupul lui, a luat pe un nepot al lui ca fecior de suflet, numele lui: Anadani. El îl învăţă cu toată înţelepciunea lui şi îl crescu mare.*	*Fost-au în zilele vechi un împărat ci stăpâne Ţara Doriului. Numele lui era Sanagrid şi ave lângă dânsul un sfetnic* ***purtătoriu de grijă la toate pe un boieriu mari. Şi neavând ficiori din*** *trupul lui* ***au*** *luat pe un* ***copil mic şi era*** *ficior de suflet;* ***fiind nepot de soru, îl ţine şi-l hrănea întocma ca pe un ficioru a lor pără l-au făcut mari.***

În 1900, M. Gaster publică[44] în traducere engleză o versiune românească a povestirii *Archirie şi Anadan* după un manuscris personal[45]. Întrucât nu am

[40] M. Gaster, *op. cit.,* p. 104–114.
[41] *Ibidem,* p. 104. Pentru explicarea distincţiei între *Halima* şi *1001 de nopţi,* la care se adaugă şi *Aravikon mythologhikon,* a se vedea lucrarea lui M. Gaster, *Geschichte der rumänischen Literatur,* în „Grundriss der romanischen Philologie" (von Gustav Gröber), II Band, Strassburg, 1896 (pe foaia de titlu este indicat anul 1901), p. 386.
[42] M. Gaster, *Literatura populară română,* Bucureşti, 1883, p. 104–105.
[43] *Ibidem,* p. 106–107. Precizăm că este vorba despre ms. rom. BAR 1155 (fost ms. Gaster 94).
[44] În „Journal of the Royal Asiatic Society", 1900, p. 301–319.
[45] Apud M. Gaster, *Contributions to the History of Ahikar and Nadan,* în „Studies and Texts in Folklore", vol. I, Londra, 1925–1928, p. 239–257. Detalii despre această traducere vezi în articolul nostru ***Archirie şi Anadan*** *în versiune engleză,* în LR, XLIII, 1994, nr. 1–2, p. 51–56.

avut acces la această sursă bibliografică, vom reveni asupra ei atunci când ne vom referi la varianta sa republicată de M. Gaster 25 de ani mai târziu[46].

În 1901, M. Gaster revine asupra povestirii *Archirie şi Anadan*[47]. Pe lângă ideile exprimate anterior, M. Gaster susţine că această naraţiune este un „apocrif" cunoscut de pe vremea autorului *Cărţii lui Tobit*[48]. După părerea sa, cel mai vechi manuscris românesc a aparţinut lui Timotei Cipariu[49], iar următorul în ordinea vechimii este textul din *Codicele Voileanu* copiat în 1768 şi „publicat recent de un urmaş", numit tot Voileanu[50]. O copie după acest manuscris a executat în 1809 unul dintre descendenţii familiei Voileanu. Tot aici, Gaster mărturiseşte că şi el deţine o copie după acest manuscris, şi anume ms. Gaster 186[51]. Pe lângă aceste manuscrise, M. Gaster mai deţinea şi actualele ms. rom. BAR 1151 (fost ms. Gaster 90) din anul 1777, 1155 (fost ms. Gaster 91) din anul 1784 şi 1089 (fost ms. Gaster 28) din perioada 1840-1850[52]. Toate aceste manuscrise miscelanee conţin, între altele, şi povestirea *Archirie şi Anadan.*

În continuare, M. Gaster insistă asupra ideii că în secolele trecute această povestire a fost cunoscută în toate provinciile locuite de români şi condamnă libertăţile pe care şi le-a luat Anton Pann în ediţiile succesive realizate de el, în care dă publicităţii nu textul unui anumit manuscris, ci prelucrări personale ale naraţiunii. Totodată, el constată că sentinţele care însoţesc istorioara propriu-zisă au pătruns în popor, îmbogăţind paremiologia românească. Spre deosebire de afirmaţiile făcute în cercetările anterioare, M. Gaster susţine aici că nu există nici o legătură între *Viaţa lui Esop,* scrisă de Planudis şi *Archirie şi Anadan*[53].

[46] În „Studies and Texts in Folklore", vol. I, Londra, 1925–1928, p. 239–251.

[47] M. Gaster, *Geschichte der rumänischen Literatur,* p. 386–387.

[48] *Ibidem,* p. 386.

[49] *Ibidem,* p. 387.

[50] *Ibidem;* cf. şi Matei Voileanu, *Codicele Matei Voileanu. Scrieri din prima jumătate a veacului trecut,* Sibiu, 1891, p. 57–66. Nu am putut identifica manuscrisul care a stat la baza ediţiei publicate în volumul sus-menţionat.

[51] M. Gaster, *op. cit.,* p. 387. Nici acest manuscris nu a putut fi identificat în colecţia Bibliotécii din Bucureşti a Academiei Române.

[52] Pentru corespondenţa cotelor, vezi Florica Moisil, Elena Stoianovici, G, Ştrempel, *Catalogul manuscriselor româneşti,* vol. IV, Bucureşti, 1967, p. 82–84 (pentru ms. rom. 1089), 201–207 (pentru ms. rom. 1151), 215–221 (pentru ms. rom. 1155); cf. şi Ştrempel, *Catalogul,* [I], p. 223 (unde ms. rom. BAR 1089 este datat în anul 1863), 239–240, 241–242.

[53] M. Gaster, *op. cit.,* p. 387.

În 1913, versiunile româneşti ale textului sunt examinate de Al. Dm. Grigoriev în studiul menţionat mai sus (p. 3). Ca şi Fr. Nau, Al. Dm. Grigoriev abordează cercetarea textelor româneşti pornind de la studiile lui M. Gaster[54] şi de la manuscrisele româneşti publicate de acesta[55]. Al. Dm. Grigoriev constată că cele două texte româneşti publicate de M. Gaster – denumite de el G_1 şi G_2 (= actualele manuscrise 1151, respectiv 1155) – prezintă, pe de o parte, omisiuni şi, pe de altă parte, adaosuri faţă de alte versiuni străine cercetate de el. După ce face inventarul acestor omisiuni şi adaosuri, autorul constată că cele două texte româneşti prezintă în comun o serie de elemente identice, care le diferenţiază de alte versiuni[56]. Din observarea acestor fapte, Grigoriev trage concluzia că actualele manuscrise 1151 şi 1155 provin dintr-un original românesc comun[57].

Analizând forma unor nume proprii din versiunile româneşti, adaosurile şi omisiunile comune cu versiunile slave, autorul conchide că versiunile româneşti provin dintr-o versiune slavă[58]. Totodată, Al. Dm. Grigoriev constată că, în unele cazuri, versiunea românească se abate de la versiunea slavă şi pare să se apropie de versiunile siriană, arabă şi armeană, fără a se identifica întocmai cu acestea[59]. La capătul analizei sale, autorul afirmă că originalul versiunii româneşti provine dintr-o versiune slavă de redacţie sudică şi că el era foarte apropiat de redacţia sârbă, asemănările cu redacţia rusă fiind mai puţin numeroase[60].

În finalul examenului întreprins asupra textelor G_1 şi G_2, adică asupra ms. rom. 1151 din 1777 şi ms. rom. 1155 din 1784, Al. Dm. Grigoriev conchide:

– cele două texte nu provin unul din altul, ci amândouă derivă indirect din prototipul versiunii româneşti;

– G_1 este mai apropiat de prototipul versiunii româneşti, în timp ce G_2 este mai depărtat de acesta;

[54] M. Gaster, *Literatura populară română,* Bucureşti, 1883, p. 106–109.

[55] În „Journal of the Royal Asiatic Society", Londra, 1900, p. 309–319.

[56] Al. Dm. Grigoriev, *op. cit.,* p. 545–548.

[57] *Ibidem,* p. 548.

[58] *Ibidem,* p. 550, 556.

[59] *Ibidem,* p. 557; cf. p. 555–556.

[60] *Ibidem,* p. 560.

– G_2 se particularizează prin concizia sa; el omite pasaje întregi, atât din povestire, cât şi din sentinţe[61].

Fără a produce probe, Al. Dm. Grigoriev afirmă că versiunea românească a apărut înainte de secolul al XVI-lea sau, în caz extrem, în prima jumătate a acestui secol, dar nu exclude nici posibilitatea ca ea să dateze din secolul al XVII-lea[62].

În 1922, N. Drăganu semnalează existenţa unui manuscris miscelaneu de 318 file, care conţine, între altele, şi *Archirie şi Anadan*[63]. Manuscrisul a fost copiat în anul 1754, după cum rezultă din însemnarea de la f. 259r. În prezent, el se păstrează la Institutul de Lingvistică din Cluj-Napoca sub cota ms. 34[64].

La rubrica „Cărţi nouă", ziarul „Unirea poporului din Blaj, nr. 47, din 19 noiembrie 1922, p. 4, anunţă apariţia cărţii *Povestea lui Archirie* „scoasă din hârtii bătrâne" de Alexandru Lupeanu, profesor din Blaj. În această notiţă se mai spune că tipăritura reproduce un manuscris din 1773, rămas de la canonicul Ioan Micu-Moldovan şi păstrat la Biblioteca Arhidiecezană din Blaj. Tot aici se mai menţionează: „Aşa cum o tipărim noi, povestea e păstrată precum am găsit-o, fără schimbări şi fără adaosuri". Nu am avut posibilitatea de a consulta ediţia sus-menţionată şi de a o compara cu manuscrisul pe care îl reproduce; în schimb, am putut urmări textul publicat în ziarul amintit[65]. Manuscrisul după care s-a efectuat tipăritura se păstrează în prezent la BAR Filiala Cluj-Napoca sub cota 88 (92)[66]. Manuscrisul a fost descris de N. Comşa[67].

În 1925, M. Gaster revine asupra cercetărilor sale privitoare la *Archirie şi Anadan*[68]. Cu acest prilej, el se referă la studiile şi ediţiile de text pe care

[61] *Ibidem.*

[62] *Ibidem,* p. 651.

[63] N. Drăganu, *Pagini de literatură veche (O colecţie de cărţi populare într-un manuscris din a doua jumătate a sec. XVIII),* în DR, III, 1923, p. 238–251.

[64] Al. Mareş, [Recenzie la] C. Ciuchindel, *Povestea lui Archirie filosoful...,* Bucureşti, 1976, în LR, XXVI, 1977, nr. 2, p. 214.

[65] „Unirea poporului", Blaj, III, 1921, nr. 31 (31 iulie), p. 2–3 şi nr. 32 (7 august), p. 2–4.

[66] Moraru-Velculescu, *Bibliografia,* vol. I, partea I, p. 126.

[67] N. Comşa, *Manuscrisele româneşti din Biblioteca Centrală de la Blaj,* Blaj, 1944, p. 100, nr. 92.

[68] M. Gaster, *Contributions to the Story of Ahikar and Nadan,* în „Studies and Texts in Folklore", vol. I, Londra, 1925–1928, p. 239–257.

nu le menţionase în ultima sa lucrare consacrată acestei probleme. Totodată, folosindu-se de manuscrisele personale şi, în special, de ms. Gaster 90 (în prezent, ms. rom. BAR 1151), el publică în engleză o versiune românească reconstitutită[69]. Comentând versiunea românească, M. Gaster observă că redacţia din ms. rom. BAR 1151 se deosebeşte de toate celelalte. După părerea sa, originalul acestui text este, probabil, slav, dar, în acest caz, nu se pot explica diferenţele extrem de mari dintre această versiune şi versiunea slavonă publicată de V. Jagić în traducere germană[70]. Aceste constatări îl fac pe Gaster să considere că textul românesc al povestirii reflectă o formă mai apropiată de arhetip[71].

Într-o lucrare consacrată cărţilor populare, mai exact de înţelepciune, N. Iorga, referindu-se la *Archirie şi Anadan,* susţine că aceasta ar fi o povestire egipteană, că cele mai vechi traduceri datează din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea şi că cel mai vechi manuscris, publicat de M. Gaster, a fost copiat la 1784[72]. Pentru conţinutul acestui manuscris, N. Iorga trimite la lucrarea lui M. Gaster din 1883[73].

În 1934–1935, V. Literat semnalează descoperirea în satul Mândra de lângă Făgăraş a unui manuscris de 111 file, datând din prima jumătate a secolului al XVIII-lea şi conţinând, între filele 50 şi 56, povestirea *Archirie şi Anadan*[74]. La fila 68r, copistul consemnează anul scrierii: „7252 (= 1744). Pomeneaşte-mă, Doamne, acuma pre robul tău Matei ... că am isprăvit". În prezent, acest manuscris se păstrează la BCU Cluj-Napoca sub cota 4348[75].

Continuând seria cercetătorilor care s-au aplecat asupra originii şi răspândirii cărţii populare *Archirie şi Anadan,* N. Cartojan este de părere că ea a fost tradusă de bulgari în perioada de început a creştinării lor[76]. După

[69] Vezi articolul nostru citat în nota 45.

[70] În ByZ, I, 1892, p. 111–126.

[71] M. Gaster, *op. cit.,* p. 248.

[72] N. Iorga, *Livres populaires dans le sud-est de l'Europe et surtout chez les Roumains,* III, *Livres de sagesse,* în „Bulletin de la Section Historique de l'Académie Roumaine", Tome, XIV, 1928, p. 34.

[73] M. Gaster, *Literatura populară română,* Bucureşti, 1883, p. 104–113, 185–186.

[74] V. Literat, *Un manuscris din jumătatea întâia a secolului al XVIII-lea,* în DR, VIII, 1934–1935, p. 189–196.

[75] Mircea Popa, *Un studiu de literatură veche,* în „Viaţa românească", XXIX, 1976, nr. 9, p. 62.

[76] Cartojan, *Cărţile populare,* I, p. 2–3.

părerea sa, în slavă, textul nu a ajuns direct din greacă, ci prin intermediar armenesc. Traducerea slavă s-a păstrat în două manuscrise: unul glagolitic, din 1468, şi altul chirilic, din 1520, care, prin copieri succesive, s-au răspândit la toţi slavii din Balcani. Tot după o versiune slavă a fost efectuată prin secolul al XVII-lea şi traducerea românească[77]. Cartojan atrage atenţia asupra ms. rom. 1867 din 1717 (considerat a fi cel mai vechi) şi arată că ms. rom. 4104 (tipărit din greşeală 1401 – n.n.), căruia îi lipseşte începutul, a păstrat din prototipul slav câteva trăsături care s-au pierdut în celelalte manuscrise româneşti[78].

În 1963, I. C. Chiţimia reia într-o formă sintetică prezentarea stadiului atins în cercetarea problemei[79], arătând că *Archirie şi Anadan* s-a tradus în româneşte din slavonă în secolul al XVII-lea sau XVIII-lea şi că s-a transmis în circa 30 de copii manuscrise păstrate în Biblioteca Academiei Române[80]. În acelaşi an, într-o lucrare elaborată în colaborare cu Dan Simonescu, I. C. Chiţimia afirmă că cel mai vechi text românesc se găseşte în ms. rom. BAR 1867 care datează din anul 1717[81].

Într-o cercetare ulterioară, I. C. Chiţimia se ocupă de elementele comune povestirii *Archirie şi Anadan* şi folclorului unor popoare europene, constatând că unele învăţături (sentinţe izolate) se regăsesc în folclorul francez şi polonez, deci la popoare la care povestirea nu a ajuns să fie tradusă[82]. Dacă *Archirie şi Anadan* ar fi pătruns în literaturile franceză şi poloneză, s-ar fi putut trage concluzia că romanul a lăsat urme în folclor, dar, în situaţia în care romanul nu este cunoscut în aceste literaturi, trebuie să acceptăm ideea că respectivele motive epice s-au difuzat în folclor independent de circulaţia romanului în întregul său.

[77] *Ibidem*, p. 258–259.

[78] *Ibidem*, p. 259

[79] I. C. Chiţimia, *Romanul popular* ***Povestea lui Archirie filozoful*** *în literaturile slavă şi română şi raporturile cu folclorul*, în SCILF, XII, 1963, nr. 3–4, p. 559–609; cf. acelaşi, ***L'Histoire du sage Ahikar*** *dans les littératures slaves et la littérature roumaine et ses rapports avec le folklore*, în RS, IX, 1963, p. 413–426.

[80] Idem, *Romanul popular* ***Povestea lui Archirie filozoful*** *în literaturile slavă şi română şi raporturile cu folclorul*, în SCILF, XII, 1963, nr. 3–4, p. 601.

[81] Chiţimia-Simonescu, *Cărţile populare*, vol. I, p. 307.

[82] I. C. Chiţimia, *Les livres populaires dans les littératures slaves et la littérature roumaine, leur fonction littéraire nationale et l'importance en plan universel*, în RS, XVI, 1968, p. 257–271; cf. acelaşi, *Cărţile populare româneşti în perspectivă europeană*, în LL, II, 1972, p. 460–470.

Examinând comparativ versiunile românească şi slavonă, I. C. Chiţimia constată existenţa unor deosebiri, care îl determină să susţină că în transpunerea românească unele formulări şi nuanţări se datorează contactului cu formele folclorice ale unor proverbe (sentinţe etc.). Deci, după părerea lui I. C. Chiţimia, traducerea românească este o prelucrare a celei slavone, conţinând elemente folclorice autohtone. Prezenţa acestor din urmă elemente poate fi sesizată şi în numele proprii, care sunt adaptate în spiritul onomasticii româneşti. Astfel, *Akir* din slavă devine în versiunea românească *Archir(ie)*, prin analogie cu *Arghir(ie)*[83].

În studiul său intitulat *Cărţile populare – încercare de definire structurală*, M. Moraru[84] face câteva consideraţii interesante din perspectiva literaturii comparate şi prezintă o listă a manuscriselor conţinând naraţiunea *Archirie şi Anadan*, pe care N. Cartojan nu le cunoscuse[85].

Studiind trăsăturile lingvistice ale povestirii *Archirie şi Anadan* din ms. rom. BAR 577, Ion Gheţie constată prezenţa unor particularităţi fonetice de tip sudic[86], fapt care îl face să conchidă că unele dintre textele copiate în acest manuscris (între care se include şi *Archirie şi Anadan)* au o proveniență munteană sau sud-ardeleană[87].

Într-o cercetare amplă, publicată în 1975, Mircea Anghelescu vorbeşte despre originea babiloniană sau ebraică a *Istoriei lui Archirie şi Anadan*, subliniind că elementele constitutive ale cărţii au fost găsite în istoria reală a Asiriei din secolul al VI-lea înainte de Hristos[88].

Catalogul întocmit în 1976 de Mihai Moraru şi Cătălina Velculescu prezintă circa 40 de manuscrise existente în bibliotecile din ţară[89], enumeră ediţiile mai importante consacrate acestei naraţiuni apărute în perioada 1850-1963[90] şi oferă o seamă de repere bibliografice[91].

[83] Idem, *Problemele de bază ale literaturii române vechi*, Bucureşti, 1972, p. 403–416.

[84] Vezi postafaţa la ediţia N. Cartojan, *Cărţile populare în literatura română*, vol. II, Bucureşti, 1974, p. 481–519.

[85] *Ibidem*, p. 510.

[86] Gheţie, BD, p. 366.

[87] Gheţie, BD, p. 369.

[88] Mircea Anghelescu, *Literatura română şi Orientul*, Bucureşti, 1975, p. 41; cf. şi p. 50.

[89] Moraru-Velculescu, *Bibliografia*, vol. I, partea I, p. 121–164.

[90] *Ibidem*, p. 162–164.

[91] *Ibidem*, p. 27–54.

În 1976, C. Ciuchindel întreprinde o cercetare monografică asupra cărții populare românești *Archirie și Anadan.* După ce face o amănunțită trecere în revistă a principalelor opinii exprimate în legătură cu originea cărții[92], autorul se ocupă de redacția românească a povestirii, arătând că în manuscrisele cunoscute se pot identifica trei familii, toate derivate din slavonă și anume din două surse: una, sârbocroată, ulterioară celor două publicate de V. Jagić, dar înrudită cu acestea, și alta, rusească, mult mai concisă decât prototipul sud-slavon și vechi rus[93]. Conform părerii autorului, pentru familia A sunt reprezentative ms. rom. BAR 577, 4104, 1735 și 476, pentru familia B – ms. 2088 și 44, iar pentru familia C – ms. 3391 și 1155[94]. După ce face unele considerații privind titlul cărții[95], toponimele și antroponimele[96], C. Ciuchindel se referă în continuare la datarea și localizarea cărții. Concluziile sale sunt următoarele: cea mai veche versiune românească s-a realizat în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, iar traducerea s-a efectuat aproape simultan în diferite locuri din țară și după izvoare deosebite. În sprijinul acestei afirmații autorul invocă ms. 577, 2088 și 1151, fiecare reprezentând câte una din cele trei familii stabilite anterior[97]. După părerea acestui cercetător, izvorul familiei A trebuie căutat într-o versiune sârbocroată care reprezintă o sinteză a manuscrisului glagolitic din 1468 cu manuscrisul chirilic din 1520[98]. Familia B derivă din cea de-a treia redacție rusă, cristalizată în secolele al XVII-lea – al XVIII-lea[99]. Familia C, formată din patru manuscrise – 1151, 1155, 3391 și 5387 (fost 6007) – , merge cu familia A în sentințe și cu familia B în porțiunea narativă propriu-zisă. Atât în sentințe, cât și în narațiune, copiștii manuscriselor din familia C introduc elemente noi, neîntâlnite nici în familia A, nici în familia B[100].

Comparând cele 45 de manuscrise românești pe care le-a avut la dispoziție, C. Ciuchindel constată că nu există nici măcar două texte

[92] Ciuchindel, AA, p. 9–29.
[93] *Ibidem*, p. 32 ș. u.
[94] *Ibidem*, p. 90–91.
[95] *Ibidem*, p. 92–96.
[96] *Ibidem*, p. 96–103.
[97] *Ibidem*, p. 107.
[98] *Ibidem*, p. 109.
[99] *Ibidem*, p. 126.
[100] *Ibidem*, p. 91–92; cf și schema de filiație de la p. 33, din care rezultă că familia C este o combinație de elemente ale familiilor A și B.

asemănătoare[101]. În continuare, autorul se oprește asupra limbii textelor românești[102], compară *Archirie și Anadan* cu *Sindipa*[103], evocă ecourile acestei cărți populare în literatura cultă[104] și prezintă lista manuscriselor românești, ordonate mai întâi cronologic[105], apoi repartizate pe provincii (Transilvania – 13, Țara Românească – 15 și Moldova – 17)[106] și pe familii (A – 32, B – 9 și C – 4)[107].

După ce face unele comentarii în legătură cu toponimele și antroponimele din texte[108], C. Ciuchindel încheie prin a constata imposibilitatea stabilirii exacte a datei și locului primei traduceri românești[109] și insistă asupra ideii că versiunea românească nu este o simplă traducere, ci reprezintă o adaptare și o remaniere a redacției originare[110].

În recenzia pe care o consacră lucrării lui C. Ciuchindel, Mircea Popa[111] aderă la ideea, exprimată și de autor, că traducerea românească datează din secolul al XVII-lea: „Ipoteza sa (a lui C. Ciuchindel – n. n.) ni se pare plauzibilă, de vreme ce BCU Cluj-Napoca posedă un asemenea text din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, ms. rom. 3202, pe care, în mod surprinzător, autorul nu-l cunoaște și nu-l pune la contribuție în sprijinul argumentației sale. E vorba de așa-zisul codice de la Unguraș, copiat de dascălul Toader cel bătrân, un manuscris de tipul A, după clasificarea autorului"[112]. Tot aici, Mircea Popa se întreabă dacă nu cumva ms. rom. 3202 de la BCU Cluj-Napoca nu este manuscrisul cercetat de Timotei Cipariu și semnalează existența a încă trei manuscrise care conțin povestea lui *Archirie și Anadan:* unul, descoperit de N. Drăganu[113] și păstrat acum la

[101] *Ibidem*, p. 133.
[102] *Ibidem*, p. 192–194.
[103] *Ibidem*, p. 195 ș. u.
[104] *Ibidem*, p. 199 ș. u.
[105] *Ibidem*, p. 207–208.
[106] *Ibidem*, p. 220.
[107] *Ibidem*, p. 221–222.
[108] *Ibidem*, p. 223–224.
[109] *Ibidem*, p. 224.
[110] *Ibidem*, p. 226.
[111] În „Viața românească", XXIX, 1976, nr. 9, p. 60–62.
[112] *Ibidem*, p. 61.
[113] N. Drăganu, *loc. cit.*

biblioteca Institutului de Lingvistică din Cluj-Napoca, iar altele două păstrate la B. C. U Cluj-Napoca sub cotele 4348 şi 4390[114].

Afirmaţiile făcute de Mircea Popa în legătură cu vechimea manuscrisului 3202 şi cu posibilitatea ca el să fi aparţinut lui Timotei Cipariu sunt combătute cu argumente convingătoare de Al. Mareş[115], care formulează observaţii critice şi la adresa cercetării întreprinse de C. Ciuchindel[116]; în recenzia sa, Al. Mareş critică orientarea metodologică a lucrării[117], subliniind că nu toate manuscrisele atribuite familiei A aparţin unei singure versiuni, împrejurare care îl duce pe autor la concluzii eronate[118] privind localizarea, datarea şi stabilirea izvoarelor străine. Dintre observaţiile de detaliu făcute de Al. Mareş mai amintim: 1. ms. 60 de la Biblioteca Naţională din Sofia şi manuscrisul de la Biblioteca de Stat din Plovdiv aparţin redacţiei ample, nu celei prescurtate, a textului[119] şi 2. afirmaţia, conform căreia nu există două texte asemănătoare, nu corespunde realităţii, întrucât textul din ms. rom. BAR 6040 (devenit ulterior 5319) reprezintă o copie după cel din ms. 6036 (devenit ulterior 5321)[120].

La capătul examinării principalelor studii consacrate cărţii populare *Archirie şi Anadan,* trebuie să conchidem că în stadiul actual al cercetărilor nu dispunem de informaţii suficiciente pentru a soluţiona în mod convingător problemele privind atât data, locul şi circulaţia primei traduceri româneşti, cât şi pe cele referitoare la izvoarele străine ale textului românesc. Stabilirea schemei de filiaţie este, de asemenea, o întreprindere riscantă, căci, lăsând la o parte câteva excepţii – între care amintim ms. rom. 5319 (fost 6040) şi 5321 (fost 6036), despre al căror raport de filiaţie a vorbit Al. Mareş[121], textele prezintă diferenţe mari de la un manuscris la altul, explicabile, probabil, prin transmiterea orală a naraţiunii, fapt despre care există mărturii datând de la începutul secolului al XIX-lea[122].

[114] Mircea Popa, *loc. cit.*, p 62; cf. şi Al. Mareş, *loc. cit.*

[115] Al. Mareş, *loc. cit.*, p. 216.

[116] *Ibidem,* p. 213–216.

[117] *Ibidem,* p. 215.

[118] *Ibidem,* p. 214.

[119] *Ibidem,* p. 215

[120] *Ibidem,* p. 216.

[121] *Ibidem.*

[122] I. C. Chiţimia, *Problema raportului dintre cărţile populare şi folclor,* în AUB, Seria Ştiinţe sociale, Filologie, X, 1961, nr. 23, p. 57–69; cf. şi D. Simonescu, *Romanul popular în literatura medievală,* Bucureşti, 1965, p. 17.

DESCRIEREA MANUSCRISULUI

Manuscrisul miscelaneu în care se conservă versiunea povestirii *Archirie şi Anadan* luată ca text de bază pentru ediţia de faţă se păstrează la Biblioteca Academiei Române sub cota ms. rom. 577. Textul se găseşte între filele 61[r] şi 69[r]. El a fost descris succint atât în catalogul întocmit de Ioan Bianu şi R. Caracaş[123], cât şi în cel realizat mai recent de G. Ştrempel[124]. Manuscrisul este menţionat şi de autorii *Bibliografiei analitice a literaturii române vechi*[125].

În cele ce urmează, ne propunem să prezentăm o descriere mai detaliată decât cele oferite de lucrările amintite. Ms. rom. BAR 577 este un miscelaneu care a aparţinut lui Vasile Verzariu, econom în satul Budacul Românesc (astăzi comuna Budac din judeţul Bistriţa-Năsăud). Manuscrisul a fost dăruit Academiei Române de către sublocotenentul Vasile Mărgineanu cu rugămintea de a se oferi fostului posesor o biblie veche, scrisă cu chirilice. Donaţia a fost anunţată în şedinţa din 7/19 august 1896 de dr. Gr. Crăiniceanu[126]. În legătură cu data şedinţei în care s-a anunţat donaţia, precizăm că AAR nu menţionează pentru şedinţele din august 1896 decât zilele de 23 şi 30[127]. Nici unul dintre protocoalele întocmite pentru aceste şedinţe nu consemnează comunicarea doctorului Gr. Crăiniceanu. În legătură cu persoana celui care a anunţat în şedinţa Academiei Române donaţia

[123] Ioan Bianu şi R. Caracaş, *Catalogul manuscriptelor româneşti,* tomul II, Bucureşti – Leipzig – Viena, 1913, p. 333–334.

[124] Ştrempel, *Catalogul,* [I], p. 147.

[125] Moraru-Velculescu, *Bibliografia,* vol. I, partea I, p. 122.

[126] Deţinem aceste informaţii din însemnările făcute pe cele două file liminare adăugate în legătura modernă a manuscrisului, una dintre ele purtând antetul Academiei Române. Conţinutul primei file este următorul: „7/19 august 1896. La şedinţă, d-l dr. Gr. Crăiniceanu prezintă un dar din partea d-lui Vasile Mărgineanu, un volum manuscript, cu rugare de a se da o biblie veche cu chirilice spre a fi înmânată fostului posesor al manuscriptului". Cea de-a doua însemnare, de pe fila a doua, sună astfel: „S-a aflat în comuna grăniţărească Budacul-Român, comitatu<l> Bistriţa-Năsăud, Ardeal, de sublocotenentu<l> Vasile Mărginean, tot din acea comună. În titulatură se vede de cine e scrisă şi cui e donată. Anul, de asemenea, e vizibil, dar aproape nedescifrabil cu ochiul liber. Cartea a fost a locuitorului Vasile Verzariu, econom în Budacu<l> Român". Pe spaţiul rămas alb în partea de jos a filei, o altă mână a adăugat cu creionul cuvântul *Biblia.*

[127] AAR, Seria II, tomul XIX, 1897. Partea administrativă şi dezbaterile, p. 17–18.

făcută de sublocotenentul Vasile Mărgineanu trebuie făcută o precizare. *Indicele alfabetic* al numelor de persoane menționate în AAR[128] consemnează două persoane al căror nume de familie este Crăiniceanu. Una dintre aceste persoane era medic și avea prenumele George sau Gheorghe, judecând după inițialele care îi însoțesc numele de familie. Un dr. Gheorghe Crăiniceanu dăruiește Academiei Române, la 23 aprilie 1920, – deci cu 24 de ani mai târziu decât donația sublocotenentului Mărgineanu – un manuscris păstrat azi sub cota ms. rom. 4654[129]. Nu putem preciza dacă dr. Gheorghe Crăiniceanu, donatorul din anul 1920 al manuscrisului 4654, este una și aceeași persoană cu cel care apare în *Indicele alfabetic* menționat mai sus sau dacă nu cumva este vorba despre un descendent al celui de la 1896. Celălalt Crăiniceanu a fost militar de carieră și avea prenumele Grigorie. Însemnarea de pe fila liminară a ms. rom. 577 face confuzie între cele două persoane. Din însemnare rezultă că cel care a comunicat donația a fost „d-l dr. Gr. Crăiniceanu", or AAR ne arată că, dacă este vorba despre Grigore Crăiniceanu, acesta nu era doctor, ci căpitan, colonel și mai apoi general, deci ofițer de carieră, care a urcat aproape toate treptele ierarhiei militare.

Manuscrisul are o legătură modernă, care datează, probabil, din anul 1896 (anul donației) sau din anii imediat următori. Legătura este din carton presat de culoare maro închis. Peste legătura nouă s-au aplicat resturi aparținând, probabil, vechilor coperte. Ele sunt din piele de culoare maro închis, iar pe suprafața lor se mai pot observa urmele ștanțate ale unor ornamente geometrice și florale. În noua legătură, între foaia de gardă și manuscrisul propriu-zis sunt introduse două file de format mic purtând antetul Academiei Române și data de 7/19 august 1896. Despre aceste două file liminare, vezi mai sus (p. 117, n. 126).

Manuscrisul are formatul in –4^0, cu dimensiunile 210 × 165 mm; este acefal și conține 163 de file numerotate cu mașina. Anterior numerotării mecanice nu a existat altă numerotare, nici a filelor, nici a caietelor. Miscelaneul este scris de patru sau chiar cinci copiști[130], dintre care primii trei sunt necunoscuți, după cum urmează: filele 1^r–17^v sunt scrise de copistul A, filele 18^r–23^r aparțin copiștilor B și C, fila 24^r o datorăm copistului D,

[128] AAR, *Indicele alfabetic,* vol. I-IV (1878–1920), București, 1890–1923.

[129] Ștrempel, *Catalogul,* [I], p. 81.

[130] A se vedea articolul nostru *Copiștii manuscrisului BAR 577,* în LR, XLV, 1996, nr. 4–6.

filele 25^r–163^v sunt scrise în Budacul Românesc de către ieromonahul Vartolomei, originar din Maramureș, după cum rezultă din însemnarea ografă în limba slavonă de la f. 25^r [131].

Filele 1^r–17^v și 24^r sunt scrise cu cerneală neagră. Restul manuscrisului este copiat cu cerneală cafenie de diverse nuanțe. Filele 23^v și 24^v sunt nescrise. În porțiunea copiată de ieromonahul Vartolomei (f. 25^r–163^v) scrierea este semiuncială mică imitând tiparul. Uneori, slova de la începutul frazelor poate avea dimensiuni mai mari decât restul slovelor (cf. f. 63^r/4, 8, 11, 14).

Primele 24 de file, scrise de cei trei copiști necunoscuți, au fost adăugate manuscrisului copiat de ieromonahul Vartolomei; adăugarea acestora s-a făcut la o dată necunoscută, iar textul cuprins în această porțiune prezintă discontinuități între filele 1^v–2^r, 3^v–4^r, 6^v–7^r, 14^v–15^r, 17^v–18^r, 21^v–22^r. Nici textul datorat copistului cunoscut nu ni s-a transmis integral. Astfel, între actualele file 33^r și 34^r se vede clar absența a două file tăiate cu un obiect ascuțit, resturile rămânând în legătura manuscrisului. Textul prezintă discontinuități între filele 30^v–31^r, 59^v–60^r, 156^r–157^r, 157^v–158^r, 161^v–162^r.

Textul propriu-zis este scris cu cerneală neagră sau cafenie, iar titlurile, slovele inițiale și unele indicații tipiconale sunt scrise cu chinovar. La f. 25^r, într-un dreptunghi plasat în centrul unui chenar împodobit cu diverse ornamente florale și geometrice diferit colorate, se află o însemnare în limba slavă: **сїи wсмогласникъ со катавасїаром іерем андреѧ, на тои часъ бꙋлъ во веси бꙋдакꙋ попа, списа(л) іеромона(χ) варѳоломе[ї] w(т) марамориw[а] [в] рокꙋ бжїѧ ,аѱи**[132] **м(с)ца маѧ дня кѕ в селѣ боꙋдакꙋ рꙋминѣскь.** În traducere: *Acest osmoglasnic cu catavasier, al iereului Andrei, fost preot în acel timp în satul Budacu<l>, l-a copiat ieromonahul Vartolomei din Maramureș în anul Domnului 1708, luna mai, zile 26, în satul Budacu<l> Românesc.* Patrulaterul care încadrează dreptunghiul ce conține însemnarea de mai sus are laturile de 153 × 125 mm. Pe verso-ul filei 25, într-un dreptunghi cu latura de 150 × 130 mm este desenată o mână care ține o floare. În partea de jos se distinge semnătura

[131] Cf. și Ioan Bianu și R. Caracaș, *op. cit.,* p. 333: „E un miscelaneu care se deosebește în două părți după felul scrisorii", afirmație care ar putea fi interpretată în două feluri: 1. manuscrisul este scris de doi copiști sau 2. o parte a manuscrisului este scrisă de un copist, iar cealaltă de un număr neprecizat de copiști; Ștrempel, *Catalogul,* [I], p. 145, unde se precizează că manuscrisul a fost copiat de doi scribi.

[132] În continuare – urmele unei slove ce nu poate fi reconstituită.

ieromonahului Vartolomei. Viniete, semne de final şi titluri frumos împodobite se găsesc la f. 26r, 30v, 32v, 34v, 39r, 41r, 45v, 57v, 61r, 71r, 78v, 95r, 122v, 129r, 138r-v.

Cuprinsul miscelaneului este următorul:

1. F. 1r–3v: *[Rugăciunile] dimineţii.* Incipit: *... mieu eşti tu, iar credinţa în loc de lucruri să mi se socotească, Dumnezeul mieu.* Desinit: *Mântuieşte-mă, că Dumnezeul şi ziditoriu...*

2. F. 4r–6v: *[Rugăciunile de] sara.* Incipit: *... sau m-am mărit, sau m-am trufit, sau m-am mâniiat, sau am stătut la rugăciune şi mintea mea s-au lunecat spre înşelăciunea aceştii lumi.*

3. F. 7r: Rugăciune neidentificată, probabil continuarea rugăciunilor de seară. Incipit: *...orea voirea a mea carea şi dobitoacele ceale fără cuvântare nu o fac.* Desinit: *Şi împărăţiei lui Dumnezeu mă fă părtaş cu toţ svinţii totdauna d-acum şi pururea şi în veacii veacilor. Amin.*

4. F. 7v: *Rugăciune către prea Svânta Născătoare de Dumnezeu.*

5. F. 7v–8v: *Catavasii Preasfintei Bci*[133].

6. F. 9r: *În sfânta şi marea Duminecă a Paştilor, la utrănie.*

7. F. 9v–17v: <Continuarea textului de la f. 9r; în colontitlu apare> *Canon Paştilor.*

8. F. 18r: *Molitva de marhă.*

9. F. 18v–23r: *Molitva de boală de marhă.*

10. F. 23r: În partea de jos, despărţit printr-o linie orizontală de molitvele anterioare, este scris următorul text: † *Ţărâle pământului, cântaţi lui Dumnezeu, cântaţi Domnului cela ce şade spre ceriurile ceriurilor de d[e]mult iartă. Deade glasul Lui, glas putearnic. Daţ slavă lui Dumnezău. Mărirea Lui spre Israil şi tăriia Lui spre nori. Minunat eşti, Doamne, în sfinţiile Tale, Dumnezăul lui Israil. El dă puteare şi tărie oamenilor săi. Blagoslovitu-i Dumnezău.*

11. F. 24r: *Zece porunci.*

12. F. 25r: *<Însemnarea copistului Vartolomei>*[134].

13. F. 25v: *<Vinietă şi semnătura ieromonahului Vartolomei>.*

14. F. 26r–41r: *<Octoih în limba slavă>.*

15. F. 41r–60v: *<Catavasier în limba slavă>.*

[133] Sl.; în trad.: *Născătoare de Dumnezeu.*

[134] Vezi mai sus, p. 119.

16. F. 61r–69r: *Învăţătura lui Archirie cum învăţe pre nepotu-să, pre Anadan, de toate învăţăturile.*

17. F. 69v–70v: *Zeace porunci ale lui Dumnedzău, care sânt scrisă la Ieşire în 20 de capete şi la A Doua Leage, cap. 5.*

18. F. 71r–78v: *Rânduiala ispovedaniei.*

19. F. 78v–79v: *Molitva la naşterea lui Hristos fiilor de duhovnicie.*

20. F. 79v–80v: *Molitva la înviiarea lui Hristos.*

21. F. 80v–81r: *Molitva la zua Sfântului Petru.*

22. F. 81r–81v: *Iarăş molitva. A doua.*

23. F. 82v: *Molitva de toate spurcăciunile.*

24. F. 82v–83r: *Molitva pre scurt a sfinţi apa.*

25. F. 82v–83r: *Molitva babei.*

26. F. 83r–84r: *Rânduiala când să va tâmpla cu grabă a priceştui bolnavul.*

27. F. 84r–85v: *Rugăciunea a treia.* <Pentru priceştuirea bolnavului>.

28. F. 85r–86v: *Rugăciunea carea să citeaşte de la arhiereu sau de la preot la tot blestemul şi afurisanie.*

29. F. 87r–94v: *Poveastea Sfintei Preacistei şi cu a lui arhanghel Mihail.*

30. F. 95r–98v: *Propoveadanie la pogrebanie morţilor oamenii.1.*

31. F. 98v–101v: *Propovedanie 2 la îngroparea omului mort.*

32. F. 102r–106v: *Cazanie 3 la îngroparea mortului.*

33. F. 106v–111v: *Propovedanie 4 de iertăciunea.*

34. F. 111v–113r: *Propovedanie 5 morţilor.*

35. F. 113v–115v: *Cazanie 6 morţilor.*

36. F. 115v–117v: *Propoveadanie 7 sufletului celui derept.*

37. F. 118r–121r: *Propoveadanie 8 sufletului celui păcătos.*

38. F. 121r–122v: *Cazanie la îngropare morţilor.*

39. F. 122v–128v: *Luna lui octovrie 14 de zile. Viiaţa precuvioasei Paraschevii ce să zice Petca sau Vineri.*

40. F. 129r–131v: *Rânduiala în zioa dintâi, deaca naşte muiarea pruncul.*

41. F. 132r–133r: *Rugăciune la însemnarea pruncului.*

42. F. 133v–134v: *Rugăciunea ce să ceteaşte după patruzeci de zile muierii ce au născut.*

43. F. 134v–135r: *Rugăciunea spre muma pruncului.*

44. F. 135r–137r: *Alte rugăciunea la prunc, spre carele preotul, însemnându-l, adecă blagoslovindu-l, să roagă.*

45. F. 137^{r}–138^{r}: *Rugăciunea când piiarde muierea, adecă când să sterpeaşte de leapădă pruncul.*

46. F. 138^{r}–144^{r}: *Rugăciunea la facerea oglaşenicului, adecă la cel chemat spre botez..*

47. F. 144^{v}–155^{v}: *Rânduiala sfântului botez.*

48. F. 156^{r}–163^{v}: *Rânduiala pogrebaniei pruncilor celor mici.*

În continuare, prezentăm o descriere mai amănunţită a porţiunii de text cuprinse între filele 61^{r}–69^{r}, unde este inserată povestirea *Archirie şi Anadan.* Pe lângă cele spuse anterior în legătură cu particularităţile scrierii, ar mai fi de adăugat că în această porţiune filele conţin câte 21 de rânduri pe fiecare parte, excepţie făcând fila 61^{r}, unde începe textul, care conţine doar 19 rânduri. Faţă de marginile filelor, textul este plasat la distanţe variind între 25 şi 33 de mm. Faţă de legătura cărţii, distanţa până la punctul din care începe a fi scris textul este în mod constant de circa 15 mm în partea de sus a paginii şi de 12 mm în partea de jos. Slovele de rând au o înălţime de circa 3 mm. Înălţimea iniţialelor variază între 5 şi 20 mm. Lungimea rândurilor variază între 120 şi 140 mm. Distanţa dintre rânduri variază între 4 şi 6 mm.

Textul conţine numeroase intervenţii ulterioare, marginale şi interliniare, executate cu o peniţă subţire şi cerneală de culoare cafenie. Se pare că, în intenţia autorului lor, aceste intervenţii urmăreau să „îmbunătăţească" textul originar. Pe lângă acest adnotator, pe care îl vom numi M_1, în text au mai intervenit şi alţi doi copişti necunoscuţi (M_2 şi M_3). Astfel, copistul M_2 scrie deasupra frontispiciului de pe f. 61^{r}: **аркирїє.** Copistul M_3 face câteva intervenţii marginale la filele 65^{r} – **пл**, 66^{r} (sus) – **дпи**, 66^{r} (jos) – **вѳ**, 67^{r} – **дкеі** şi 68^{r} – **рѣє** (sau **ѕѣр**).

Porţiunea în care se păstrează *Archirie şi Anadan* este cel mai prost conservată din întregul manuscris: legătura este ruptă între filele 62 şi 63, filele, mai ales cele de început, poartă urmele unei îndelungi folosiri, sunt murdare (f. 61, 62) şi au marginile rupte (f. 64, 65, 66). Încercările de restaurare s-au făcut cu materiale şi procedee neadecvate.

O caracteristică a acestei porţiuni de text constă în aceea că rânduri întregi sau, uneori, doar un cuvânt ori numai o slovă sunt pur şi simplu decupate după conturul fiecărei slove în parte. În pofida acestui „decupaj", datorat acţiunii corosive a cernelii, textul rămâne în multe cazuri lizibil. Iată un exemplu de acest fel de la f. 67^{r}/16: *...şoimărie. Şi-i deadere tot ce cerşu.* Nu acelaşi lucru se poate spune despre porţiunile de text cuprinse pe rândul 16 de la f. 65^{r-v} şi, respectiv, pe rândul 16 de la f. 66^{r-v}, unde nu se mai poate distinge nimic.

De obicei, între cuvinte se lasă spaţiu alb, adică nu avem a face cu o *scriptio continua,* totuşi cuvintele de legătură în frază şi cuvintele atone sunt alipite cuvântului următor. Iată câteva exemple: *oboală grea* (62^{r}/18), *sălăcuiască cumuiarea* (62^{r}/19), *şi preun ram* (68^{r}/15).

Hârtia este groasă, mată, de culoare gălbuie. Distanţa dintre căluşuri este de aproximativ 25 mm, iar cea dintre vărgături este de 1 mm. În porţiunea în care este inserat textul nostru, am identificat prezenţa unui filigran reprezentând o coroană surmontată de crini. Filigranul este plasat foarte aproape de legătura manuscrisului, în partea medială a filei. De altminteri, el nici nu putea avea alt plasament, dat fiind formatul in –4^{0} al manuscrisului. Filigranul nu apare în integralitatea sa pe nici o filă. Fragmente de filigran se observă pe filele 63, 66, 67, 68 şi 69. De regulă, el este slab imprimat în compoziţia hârtiei, iar slaba lui vizibilitate este accentuată de prezenţa scrierii. Fiind slab imprimat şi parţial acoperit de cerneala cu care a fost scris textul, filigranul poate fi cu greu copiat prin folosirea mijloacelor obişnuite de suprapunere a hârtiei de calc peste fila manuscrisului. Un fragment ceva mai mare, caracterizat printr-o vizibilitate relativ bună, se găseşte pe fila 69. Datorită deteriorării legăturii, în porţiunea de text care constituie obiectul ediţiei de faţă nu se poate identifica începutul şi sfârşitul caietelor. Ele nu au fost numerotate de copist, iar examinarea modului în care se succed filele purtătoare de (fragmente de) filigran nu poate contribui la restabilirea numărului şi conţinutului caietelor.

COPIE SAU ORIGINAL?

Cercetătorii care s-au ocupat de versiunea românească a cărţii populare *Archirie şi Anadan* nu au avut în vedere în mod expres textul din ms. rom. BAR 577, dar nici unul dintre ei nu a afirmat că manuscrisele ajunse până la noi păstrează traducerea originară. Toţi, fără excepţie, indiferent de manuscrisul studiat, au considerat că acesta este o copie. Afirmaţia este

valabilă şi pentru ms. rom. 577. În sprijinul ei nu vom invoca argumente de tipul: 1) înlocuiri de slove *(armaţi* în loc de *argaţi,* 68ʳ/7), 2) omisiuni de slove în interiorul cuvintelor *(miciuna* în loc de *minciuna,* 62ᵛ/15) sau 3) omisiuni de slove la iniţiala cuvintelor *(rtuşag* în loc de *furtuşag,* 61ᵛ/21), care, în principiu, ar putea fi datorate şi unui traducător mai puţin atent, ci vom invoca în primul rând omisiunile de cuvinte: *Domnu i-au dat feciori* în loc de *Domnul* ***nu*** *i-au dat feciori* (61ʳ/8), *Să asculţi ce va învăţa* în loc de *Să asculţi de* ***te*** *va învăţa* (62ʳ/5), *Nu-l poţi agiunge nice calul* în loc de *Nu-l poţi agiunge nice* ***cu*** *calul* (62ᵛ/5).

În al doilea rând, în sprijinul ipotezei că versiunea din ms. rom. 577 este o copie, vom menţiona încă trei omisiuni, comparând porţiunile de text în care acestea au fost semnalate cu pasajele corespunzătoare din alte patru manuscrise:

1. Ms. rom. 577, f. 62ʳ/8–9: *Să socoteşti foarte bine întâie cum va cădea apoi.*

Ms. rom. 1739, f. 5ʳ/1–2: *[...să] socoteşti, fătul mieu,* ***să nu greşeşti, ci să cauţi*** *cum va căde pre urmă.*

Ms. rom. 1867, f. 222ᵛ/11–13: *Să socoteşti foarte bine întâi,* ***să nu te grăbeşti, ci să cauţi*** *apoi cum va cădea.*

Ms. rom. 3391, f. 356ᵛ/3–4: *Să socoteşti foarte bine întâiu cum va căde şi apoi să faci,* ***să nu te grăbeşti.***

Ms. rom. 3518, f. 22ᵛ/11–14: *Să te socoteşti foarte bine întâi,* ***să nu greşeşti, ci să cauţi*** *cum va cădea pre urmă.*

2. Ms. rom. 577, f. 63ʳ/15–17: *Poamele în sânul altuia să zdrobăscu şi putredescu* ***şi hie cea.***

Ms. rom. 1739, f. 5ᵛ/18–19: *Perele în sânul altuia putrezescu şi să zdrobescu.* ***Aşa şi merinde ta la altul să nu o laşi.***

Ms. rom. 1867, f. 224ᵛ/13–15: *Poamele în sânul altuia putrezescu şi să zdrobescu şi* ***merindea ta la soţii să nu o dai.***

Ms. rom. 3391, f. 356ᵛ/3–4: *Că poamele putredescu în sânul altuia şi să zdrobăsc,* ***fătul mieu, şi cu fieştece soţie în cale să nu mergi.***

Ms. rom. 3518, f. 24ᵛ/15–25ʳ/3: *Poamele în sânul altuia putredesc şi să zdrobescu,* ***aşa şi merindea ta la soţie să nu o dai.***

3. Ms. rom. 577, f. 68ᵛ/8–9: *Iară Archirie cerşu pre nepotu-său Anadan pre mâna lui Archirie, unchiu-său.*

Ms. rom. 1739, f. 13ʳ/17–19: *Deci, atunce, ceru Archirie pre nepotul său Anadan* ***la împăratul şi-l deade împăratul legat*** *la mâna lui Archirie.*

Ms. rom. 1867, f. 235ʳ/4–7: *Archirie cerşu* ***la împăratul*** *pre nepotu-său Anadan* ***şi i-l deade împăratul*** *pre Anadam legat.*

Ms. rom. 3391, f. 360ᵛ/20–22: *Şi Archirie* ***mearsă la împăratul şi-i zisă: „Împărate, să-m dai pe nepotu-meu Anadan să-l învăţu înţelepciune şi filosofie me toată, căci că, cât l-am învăţat, nu ştie nemică". Şi i-l dede.***

Ms. rom. 3518, f.39ᵛ/4–8: *Atunci cerşu Archirie pre nepotul său Anadan* ***la împăratul şi i-l deade împăratul*** *pre Anadan la mâna lui Archirie.*

În sfârşit, cea mai convingătoare dovadă a faptului că ms. rom. 577 nu este originalul traducerii, se află la fila 68ʳ, unde copistul interverteşte unele porţiuni din textul care reproduce scena cu copilul din racla ridicată în aer de vulturi, în care este introdus un pasaj din convorbirea care are loc între Archirie şi faraon, după ce acesta îl recunoaşte şi află că nu a fost omorât.

DATAREA

La prima vedere, versiunea povestirii *Archirie şi Anadan* din ms. rom. BAR 577 nu pune probleme de datare, întrucât la fila 25ʳ copistul, în persoana ieromonahului Vartolomei din Maramureş, consemnează data exactă a efectuării copiei: 26 mai 1708[135]. În realitate, însemnarea se referă la *Octoihul* şi *Catavasierul* cuprinse între filele 26ʳ–60ᵛ. Naraţiunea noastră începe la f. 61ʳ. Judecând după culoarea cernelii, după caracteristicile ductului, după calitatea hârtiei şi nu în ultimul rând după filigran, care este identic cu cel din filele 26–60, este de presupus că porţiunea cuprinsă între filele 61 şi 69, unde este inserată povestirea despre *Archirie şi Anadan,* este copiată imediat după încheierea copierii textelor cuprinse între filele 25ʳ şi 60ᵛ. Prin urmare, copierea s-a făcut la o dată imediat posterioară datei de 26 mai 1708. Întrucât însemnarea nu precizează dacă data înscrisă se referă la începerea sau la terminarea copierii textelor menţionate, nu putem aproxima luna în care a fost copiată povestirea *Archirie şi Anadan,* dar putem afirma că operaţiunea s-a produs în cursul anului 1708.

[135] Vezi mai sus, p. 119.

LOCALIZAREA

Tot din însemnarea copistului se ştie că locul scrierii este Budacul Românesc, o localitate din actualul judeţ Bistriţa-Năsăud. Copistul nu era originar din acest loc, ci, după cum precizează el însuşi, din Maramureş. Prin urmare, este de presupus că în limba textului nostru se împletesc elemente lingvistice proprii graiului maramureşean vorbit de copist cu elemente din zona Bistriţa-Năsăud, asemănătoare, de altminteri, cu primele, cărora li s-ar putea, eventual, adăuga elemente din izvodul după care a fost făcută copia. Această ultimă posibilitate trebuie luată în calcul în măsura în care originalul provine din altă zonă lingvistică decât cele două amintite mai sus.

Pentru localizarea graiului în care este scris textul am cercetat răspândirea teritorială a fenomenelor lingvistice prezente în text, raportându-ne, de regulă, la epoca în care acesta a fost copiat.

1. [ă] proton a trecut la [a] în *barbatu* (62^{r}/3). Fenomenul se întâlneşte fără întrerupere în Moldova, începând din secolul al XVI-lea şi până astăzi[136]. Pentru Maramureş, trecerea lui [ă] proton la [a] a fost consemnată pentru prima dată în jurul anului 1620[137] şi s-a menţinut până în zilele noastre[138]. Fenomenul a mai fost notat în Crişana, după 1700, şi în Banat–Hunedoara, la începutul secolului al XIX-lea. În secolele al XVII-lea – al XVIII-lea, fonetismul se regăseşte şi în Oltenia de nord şi nord-est[139].

Repartiţie: Moldova, Maramureş, Crişana, nordul şi nord-estul Olteniei.

2. Prezenţa lui [e] în locul lui [ă] în *nedejduieşti* (63^{r}/15) şi *nedejduinţa* (64^{r}/4) este semnalată în Moldova încă din secolul al XVI-lea[140]. În secolele următoare, această inovaţie a graiurilor nordice este notată în textele provenind din nordul Bucovinei, nordul Transilvaniei, Bistriţa-Năsăud şi Maramureş[141].

Repartiţie: nordul Moldovei, Bucovina, Bistriţa-Năsăud şi Maramureş.

[136] Gheţie, BD, p. 97.

[137] N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. XVII, Bucureşti, 1910, p. 60; apud Gheţie, BD, p. 97.

[138] I. Gheţie, *Note asupra trecerii lui ă proton la a în Maramureş*, în SCL, XXII, 1971, nr. 3, p.297–299.

[139] Gheţie, BD, p. 97.

[140] Cf. Gheţie-Mareş, GD, p. 78 (unde se dau atestări pentru *nede(a)jde, nedejdui, nedejduit[ori]*) şi 76 (pentru *nedejde)*.

[141] Gheţie, BD, p. 100.

3. Păstrarea lui [ă] în *năsip* caracterizează cu deosebire zonele nordice ale Dacoromaniei. Trecerea lui [ă] la [i] în *nisip* este o inovaţie a graiurilor muntenești[142]. În celelalte regiuni a fost consemnat fonetismul etimologic *năsip*, care apare şi în ms. rom. BAR 577 (f. 67^{v}/9). În textele literare, atestările pentru *năsip* provin din CV şi din diverse tipărituri apărute la Braşov în 1563, la Orăştie în 1582, la Govora în 1640, la Bălgrad în 1648, la Bucureşti în 1678, la Viena în 1785[143], la Iaşi în 1795[144]. Cea mai veche atestare a fonetismului *nisip* provine din *Cheia înţelesului*, text tipărit la Bucureşti, în 1678[145]. Zece ani mai târziu, el va fi notat şi în *Biblia de la Bucureşti*[146]. În secolul al XIX-lea, atestările fonetismului *nisip* se înmulţesc la scriitorii munteni[147], în timp ce sursele din zonele nordice consemnează constant fonetismul *năsip*.

Repartiţie: Banat, Transilvania, Moldova şi, izolat, Oltenia şi Muntenia.

4. Anticiparea elementului palatal în *pâine* (61^{r}/10, 63^{r}/2, 3) este o inovaţie a graiurilor muntenești[148]. După părera unor cercetători, [îi̯] ar fi cunoscut odinioară o răspândire mai largă, astăzi, aria sa fiind în regres[149]. Atestările nordice ale lui [îi̯] în *câine, pâine* nu sunt anterioare secolului al XVIII-lea, cu excepţia Moldovei, unde fenomenul este înregistrat în prima jumătate a secolului al XVII-lea[150].

Repartiţie: Muntenia, Oltenia, Moldova.

5. [î] a trecut la [u] în *curund* (61^{v}/5, 19, 64^{r}/7), fenomenul fiind specific textelor nordice. În zilele noastre el a fost atestat numai în Bistriţa-Năsăud, dar în trecut a cunoscut o arie mai largă, constituind o inovaţie a graiurilor vorbite în Banat, în cea mai mare parte a Transilvaniei şi în Moldova[151].

[142] *Ibidem.*

[143] Este vorba despre *Economia stupilor* de I. Molnar.

[144] Toate trimiterile sunt luate, în ordine, din Gheţie, BD, p. 222, 233, 248, 280, 300, 335, 476, 457.

[145] *Ibidem*, p. 335.

[146] *Ibidem*, p. 335.

[147] DLR, s. v. *nisip*.

[148] Gheţie, BD, p. 111.

[149] S. Puşcariu, în DA, s. v. *câne*.

[150] Gheţie, BD, p. 112.

[151] *Ibidem*, p. 114.

Repartiție: Banat și cea mai mare parte a Moldovei și a Transilvaniei, inclusiv Bistrița-Năsăud.

6. [o] proton închis la [u] în *purcariu* (69r/8) se regăsește astăzi cu precădere în Transilvania, Banat, Oltenia. În secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, fonetismul se întâlnește în Oltenia, în vestul Munteniei și în Moldova, mai ales în nord; în Banat și în Transilvania el a fost notat după 1700, dar nu încape nici o îndoială că fenomenul a avut curs aici și în veacurile precedente[152].

Repartiție: Moldova, Banat, Transilvania, Oltenia, vestul Munteniei.

7. Inserția lui [u] a fost notată în *cuiubul* (66r/18). Epenteza lui [u] în imediata vecinătate a semivocalei [i], explicabilă fie printr-o anticipare a vocalei labiale (în *să aiiubu)*, fie prin propagarea primului [u] (în *cuiuva)*, este un fenomen care a circulat în a doua jumătate a secolului al XVI-lea mai ales în texte moldovenești[153], iar în secolul următor este atestat atât în surse moldovenești, cât și muntenești și oltenești[154]. El a fost notat în unele texte rotacizante *(cuiubul, (în)cuiubără-se)*, în *Glosele Bogdan (cuiuva)*, în *Cazania (să aiubu)* și *Leastvița (coiuf)* datorate lui Varlaam și în *Biblia de la București (cuiuburi)*[155], unde se explică printr-o remaniere moldovenească.

Repartiție: Moldova, Muntenia, Oltenia.

8. Reducerea diftongului [e̯á] la [é] a fost notată în *vei pute* (61v/20) și *vei vede* (61v/14–15). Pe lângă aceste exemple, am notat și altele, în care diftongul se conservă: *veri cădea* (65r/6), *va părea* (61v/20), *veri vrea* (62r/7), *ai bea* (63r/18). Fenomenul reducerii acestui diftong a fost consemnat, în special după 1600, în Moldova, Transilvania, Banat-Hunedoara, nord-vestul Olteniei, Bihor, Maramureș și Bistrița-Năsăud[156].

Repartiție: Moldova, Transilvania, Banat-Hunedoara, nord-vestul Olteniei, Maramureș, Bistrița-Năsăud.

[152] *Ibidem*, p. 115.

[153] DA, s. v. *cuib;* cf. și Ion Gheție, *Un vechi fonetism românesc: epenteza lui [u] în* ***să aiub, coiuf, cuiub, cuiuva,*** în LR, XXIX, nr. 3, p. 211–212.

[154] Al. Mareș, *Trei note de dialectologie istorică (secolul al XVII-lea). I. Epenteza lui [u] (să aiiubu, să aiubă, Roiubul) în documente emise în Țara Românească,* în LR, XLIV, 1995, nr. 5–6, p. 183–185.

[155] I. Gheție, *loc. cit.*

[156] Gheție, BD, p. 119–120.

9. Sporadic, [i̯a] trece la [i̯e] în *ți-i tăie* (= îți vei tăia, 69r/21). În secolele al XVII-lea și al XVIII-lea fenomenul a fost notat și în Moldova și în Maramureș[157].

Repartiție: Moldova și Maramureș.

10. În epoca în care a fost copiat textul, rostirea dură a labialei [m] în *tocmală* (62r/7–8) este un fenomen specific zonelor nordice ale țării, din care nu lipsesc Moldova, Maramureșul și Năsăudul[158]. Sporadic, el apare și în aria sudică[159].

Repartiție: Moldova, Maramureș, Bistrița-Năsăud și, izolat, în sud.

11. Durificarea lui [p] în *pă* (62r/10, 67v/3) este consemnată în documentele muntenești, oltenești și transilvănene încă din secolul al XVII-lea. Atestările maramureșene ale fenomenului sunt frecvente în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea[160].

Repartiție: Muntenia, Oltenia, Transilvania, Maramureș.

12. Rostirea moale a lui [d] în *destul* (69r/19) a fost adeseori înlocuită cu durificarea dentalei în Muntenia, Oltenia și sud-estul Transilvaniei, începând cu secolul al XVI-lea și continuând până în zilele noastre. Sporadic, ea a fost consemnată în Bihor, dar abia după 1723[161]. Atestările cunoscute ne îndreptățesc să credem că rostirea moale era proprie zonelor nordice ale țării, în care se includ și Maramureșul, Moldova și Năsăudul.

Repartiție: zonele nordice ale Dacoromaniei.

13. Lat. [d] + [e], [i] a dat în limba română veche africata [dz], care ulterior a evoluat la [z]. În textul nostru, [z] este majoritar: *auzi* (66r/6), *frunza* (62v/16), *zile* (61v/13), *zilele* (61r/5). [dz] apare exclusiv în cuvântul *Dumnedzău* (61r/19), 62v/8, 11, 63r/5). [dz], cvasigeneral în secolul al XVI-lea, cu excepția Munteniei și a Transilvaniei de sud-est, și-a restrâns ulterior aria către nord, cedând terenul în favoarea lui [z]. În Maramureș, Năsăud, Banat și în nord-vestul Olteniei [dz] s-a menținut până în zilele noastre[162].

[157] *Ibidem*, p. 120–121.

[158] *Ibidem*, p. 127–128.

[159] *Ibidem*, p. 125.

[160] *Ibidem*, p. 128–129.

[161] *Ibidem*, p. 132–133.

[162] *Ibidem*, p. 146–148.

Repartiție: nordul Transilvaniei, cu deosebire în Maramureș și Bistrița-Năsăud, nordul Moldovei, Banat și nord-vestul Olteniei.

14. În textul pe care îl cercetăm caracterul moale al dentalelor [s], [z], [ț] alternează cu cel dur. Rostirea moale a acestor consoane a fost notată în *casele* (63^{v},7, 8, 20, 65^{v}/6), *înțelept* (62^{r}/4), *zise* (64^{v}/8, 65^{r}/21). Durificarea consoanelor [s], [z], [ț] a fost consemnată în *apoi-ț va părea rău* (61^{r}/19–20), *să dusă* (64^{v}/10, 65^{r}/11), *sămănă* (65^{v}/20), *țapa* (68^{r}/2, 10), *ț-au fost* (69^{r}/19), *ține-ț* (imper., 2 sg., 61^{v}/21), *vrusăș* (65^{r}/6, *zua* (67^{r}/17, 68^{v}/1). După cum s-a putut observa, [dz] este întotdeauna dur în *Dumnedzău* (61^{r}/19, 62^{v}/8, 11, 63^{r}/5).

Începând cu secolul al XVI-lea, rostirea dură a acestor consoane a fost notată constant în zonele de nord ale țării și, nu foarte frecvent, în Oltenia[163]. Pentru secolul al XVII-lea, atestări ale durificării consoanelor amintite nu lipsesc din zonele care interesează în mod special textul nostru: Maramureș și Bistrița-Năsăud[164].

Repartiție: a) nordul Transilvaniei și al Moldovei, Maramureș, Bistrița-Năsăud, izolat în Oltenia (pentru rostirea dură);

b) zonele de sud ale țării (pentru rostirea moale).

15. În cazul în care nu constituie o greșeală de copist, grafia *rrea* (62^{r}/19) trădează existența unui [r̄] (lung sau apical-vibrant). Aflat în declin încă din secolul al XVI-lea, fonetismul acesta s-a conservat, totuși, până în zilele noastre în puncte izolate din graiurile de tip nordic, printre care și nord-estul Transilvaniei[165]. Înainte de 1700, [r̄] (lung) este înregistrat în câteva texte moldovenești, dar după această dată fenomenul dispare din scrisul literar românesc[166]. Alături de [r̄] (lung), textul prezintă și sunetul [r]: *răul* (62^{v}/121).

Repartiție: nord-estul Transilvaniei și nordul Moldovei.

16. Prezența africatei [ğ] (în locul în locul fricativei [j] din limba literară actuală) a fost notată în *agiunge* (62^{v}/5), *agiutoriu* (64^{r}/12), *gios* (68^{r}/10) etc. Începând cu secolul al XVI-lea și continuând cu cele următoare,

[163] *Ibidem*, p. 137–140.
[164] *Ibidem*, p. 138.
[165] *Ibidem*, p. 155–156.
[166] *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532–1780)*, Coordonator: Ion Gheție, București, 1997, p. 313.

fenomenul caracterizează zonele de nord ale țării[167], în care, după 1700, se produce și un proces de extindere de la sud către nord a rostirilor cu [j][168]. În cuvinte de acest tip, textul nostru prezintă doar două atestări ale lui [j]: *jiudecat* (65^{r}/14) și *jiudecă* (65^{r}/12).

Repartiție: a) Moldova și Transilvania (fără partea de sud-est);

b) Muntenia și sud-estul Transilvaniei.

17. Forma de indicativ prezent, 3 sg. *nu ști* (62^{r}/12), care circulă astăzi în întreaga Transilvanie de la nord de Mureș, a fost notată în secolul al XVII-lea în Transilvania și Moldova[169].

Repartiție: Transilvania (fără partea sud-estică) și Moldova.

18. Adverbul *acmu* (f. 66^{v} /13,17, 68^{v}/20) este specific graiurilor de tip nordic, începând cu secolul al XVI-lea[170]. În secolele următoare *acmu* este frecvent notat în Moldova și în Transilvania, cu precădere în Maramureș și Năsăud, în timp ce forma *acum* cunoaște primele atestări nordice în Crișana) abia în prima jumătate a secolului al XVIII-lea[171].

Repartiție: Moldova, Transilvania, Maramureș, Năsăud.

19. *Aslam* (62^{r}/13, 14) este considerat un regionalism literar care a circulat exclusiv în texte de origine moldovenească[172].

Repartiție: Moldova.

20. *Feredeu* (67^{r}/6) este un maghiarism atestat în Moldova încă din secolul al XVI-lea[173]. Începând cu secolul al XVII-lea, cuvântul este frecvent consemnat în texte literare din Banat și Transilvania[174].

Repartiție: Moldova, Bucovina, Banat și Transilvania.

21. *Păcurariu* (69^{r}/1) este răspândit în zilele noastre numai în teritoriile de peste munți, unde circula și în trecut. Documentele îl consemnează în Banat-Hunedoara, în Maramureș și, izolat, în Muntenia[175], spre deosebire

[167] Gheție, BD, p. 149.
[168] I. Gheție, *Evoluția africatelor č și ğ la fricative în Transilvania după 1700*, în FD, VI, 1969, p. 43–48.
[169] Gheție, BD, p. 169–170.
[170] *Ibidem*, p. 175.
[171] *Ibidem*, p. 175.
[172] DLRTR, s. v. *aslam*.
[173] Gheție, BD, p. 186; cf. și DA, s. v. *feredeu*.
[174] DLRTR, s. v. *feredeu*.
[175] Gheție, BD, p. 191.

de textele literare, care l-au făcut să circule în toate provinciile româneşti. Toponimul *Păcurarul,* atestat în judeţul Iaşi, ne face să credem că în trecut termenul a circulat şi în Moldova[176]. Astfel, pe lângă atestările din DLR, s.v. *păcurar,* cuvântul mai prezintă atestări şi în celelalte manuscrise ale povestirii *Archirie şi Anadan,* repartizate pe provincii, după cum urmează: ms. rom. BAR 86 (f. 118^{v}) şi ms. 1702 (f. 126^{r}) – pentru Moldova; ms. rom. BAR 1151 (f. 156^{r}), 1867 (f. 235^{v}), 3518 (f. 40^{r}), ms. 53 (f. 20^{v}) de la Muzeul Olteniei din Craiova – pentru Ţara Românească; ms. rom. BAR 1739 (f. 13^{v}), 3202 (f. 21^{r-v}), ms. 3399 (f. 185^{v}), ms. CM 23 (f. 2^{v}) de la Biblioteca „Astra" din Sibiu, ms. rom. BAR Filiala Cluj-Napoca 88 (f. 135^{r}) – pentru Transilvania.

Repartiţie: Banat-Hunedoara, Transilvania (fără partea sudică) şi, izolat, în Moldova şi Muntenia.

22. *Pomnu* pentru „pom" (69^{r}/9) este o variantă care a fost notată în zilele noastre în nordul Moldovei, mai exact în localitatea Vama din jud. Suceava[177]. Pentru epocile mai vechi nu deţinem atestări, dar se poate presupune că lexemul a putut circula şi atunci în aria în care a fost identificat astăzi.

Repartiţie: nordul Moldovei.

23. Pentru *vorovitoriu* (61^{v}/11), format pe teren românesc pornind de la un element de origine ucraineană, nu deţinem atestări care să ne permită stabilirea zonei în care a avut curs. Judecând însă după etimologie şi după aria de circulaţie a unor cuvinte din aceeaşi familie – *voroavă* şi *vorovi* – , este normal ca el să fi fost răspândit în nordul Transilvaniei şi al Moldovei[178].

Repartiţie: nordul Transilvaniei şi al Moldovei.

Analiza fonetismelor, formelor şi cuvintelor apte să ofere informaţii referitoare la limba textului arată că aceasta coincide cu graiul vorbit în partea de nord a Transilvaniei. În cadrul acestei zone, ariile cele mai vizate sunt Maramureşul, de unde era originar copistul, şi Năsăudul, unde se executa copia. Dintre cele 23 de fenomene examinate, nouă se circumscriu Transilvaniei de nord (nr. 3, 5, 6, 12, 15, 17, 20, 21 şi 23), opt se regăsesc

[176] Iorgu Iordan, *Toponimia românească,* Bucureşti. 1963, p. 526; Gheţie, BD, p. 191.

[177] Cf. ALR II/I, Material necartografiat, p. 86, întrebarea 2713, punctul 228; apud DLR, s. v. *pom.*

[178] Gheţie, BD, p. 196.

în atestări provenite din Maramureş şi/sau Năsăud (nr. 1, 2, 8, 9, 10, 11, 14, 18), în timp ce doar şase aparţin (şi) zonelor extracarpatice; dintre aceste particularităţi, două circulă în Moldova, Muntenia şi Oltenia (nr. 4 şi 7), două au fost consemnate exclusiv în Moldova (nr. 19 şi 22), una are curs în Muntenia şi sud-estul Transilvaniei (16); în sfârşit, ultima (nr.13) este proprie ariei nordice, căreia, din punct de vedere lingvistic, i se alătură şi nord-vestul Olteniei. Cele mai multe dintre fenomenele examinate pot fi localizate – explicit sau implicit – în Maramureş şi/sau în Bistriţa-Năsăud, adică în cel puţin una din cele două zone legate de numele copistului: una din care el era originar şi cealaltă în care executa copia. Totodată, repartiţia dialectală a unora dintre fenomenele lingvistice menţinute în text (*aslam, cuiub, pâine, pomnu)* sugerează posibilitatea existenţei unui original moldovenesc după care s-a efectuat copia conservată în ms. rom. BAR 577.

PERSOANA COPISTULUI

Din însemnarea de la f. 25^{r} deţinem informaţii despre persoana copistului. Acesta se numea Vartolomei şi era originar din Maramureş, dintr-o localitate neprecizată. Era ieromonah şi a copiat texte religioase (*Octoihul* şi *Catavasierul)* în limba slavonă pentru preotul Andrei din satul Budacul Românesc (astăzi, Budac) din actualul judeţ Bistriţa-Năsăud. Tot el este copistul textelor cuprinse între filele 61^{r} şi 163^{v}. Unele particularităţi ale limbii în care este scrisă însemnarea ne furnizează indirect informaţii suplimentare despre persoana copistului. După cum am arătat mai sus, însemnarea este scrisă în slavă. Limba însemnării prezintă particularităţi ale slavonei de redacţie răsăriteană. Astfel, **ъ** > **о** în **со** pentru **съ**, **во** pentru **въ**, **тои** pentru **тъи**; **ь** > **є** în **вєси** pentru **вьси**, iar **ѫ** (**ъ**) > **ѹ** în **бѹлъ** pentru **бѫлъ** – **бълъ**. Totodată, scriind **рѹминѣскь** pentru *românesc,* copistul dovedeşte a avea dificultăţi în pronunţarea lui [î], pe care îl redă în scris prin **и** şi face confuzie între **є** şi **ѣ**, fapt specific textelor slavone de redacţie răsăriteană şi celor sârbeşti.

Greşelile de scriere a textului românesc ne fac să credem că scribul era un străin. Astfel, în textul românesc apar grafii neromâneşti: *cuvintul* (62^{v}/4), *fântină* (63^{r}/19); cf. *cuvânte* (62^{v}/13), datorat unei false analogii după singular, şi *întâmpănă* (68^{v}/17). Sunt relativ numeroase situaţiile în care copistul dovedeşte că are dificultăţi în pronunţarea lui [ă], pe care, din această cauză,

îl redă în scris prin є: *cealalate (față)* (62ᵛ/21), *(mândră) frumoase* (66ᵛ/11–12), *învăţe* (= învăță, 61ʳ/2), *lăse* (= lăsă, 67ʳ/11), *mase* (= masă, 62ᵛ/18–19), *(carte) minciunoase* (63ᵛ/21), *pase* (= pasă, 67ʳ/5); cf. şi *pasă* (65ᵛ/3).

Corecturile făcute de cel care a scris textul sunt încă un indiciu că acesta nu era român. Grafia **смь** (65ʳ/6) pentru *să-m* este „corectată" de scrib prin suprascrierea unui **є**, nu a unui **ъ** sau **ѫ**, cum ar fi fost normal din partea unui scriitor român. Grafiile de tipul *capr***ѣ***le* (69ʳ/6) şi *înţel***ѣ***pt* (61ʳ/6–7) reprezintă notaţii posibil de atribuit unui copist ucrainean, căci în slavona de redacţie răsăriteană **ѣ** = *e*. De altminteri, toate particularităţile grafice neromâneşti converg către aceeaşi concluzie, şi anume că scribul era ucrainean de origine.

Alte greşeli de scriere consemnate în text pot fi foarte bine atribuite şi unui copist român. Printre acestea se numără nenotarea articolului hotărât enclitic *-l* (care în limbajul colocvial sau într-un ritm mai rapid al vorbirii nici nu este pronunţat), prezenţa dezacordului dintre subiect şi predicat, grafiile explicabile prin anticiparea unor sunete din corpul cuvintelor (*cupul* pentru *capul,* 65ʳ/6 şi *lăgă* pentru *legă,* 65ʳ/18), ca şi grafia hipercorectă (*întoarci* pentru *întorci*, 62ᵛ/20).

Tot legat de persoana copistului, o discuţie aparte impun grafiile de tipul *bin***ѧ** (65ʳ/1), *învaţă-m***ѧ** (69ʳ/5), *ş***ѧ***dea* (63ᵛ/12) şi *Archiri***ѧ** (67ʳ/1, 21, 67ᵛ/4). Dacă în primul exemplu **ѧ** poate fi explicat printr-o anticipare grafică (**бинѧ ѧстѧ**), în celelalte este vorba fie de o confuzie a iusurilor, fie de o particularitate specifică manierei grafice a acestui copist de a-l nota pe [e] prin **ѧ**[179]. În cazul grafiei *Archiri***ѧ**, cuvântul se află de cele mai multe ori în cazul genitiv; faptul acesta ar putea explica prezenţa lui **ѧ** în locul lui **є** ca un reflex al terminaţiei cazuale din limba originalului. În sprijinul acestei supoziţii vine şi grafia **аркириа** (67ʳ/21) cu *a* la finală.

ADNOTATORUL MANUSCRISULUI

Textul povestirii *Archirie şi Anadan* a fost supus unei revizuiri de către o persoană rămasă necunoscută. Aceasta îşi propune să îmbunătăţească textul, aducându-i clarificări şi îndreptând porţiunile pe care le consideră greşite sau nesatisfăcătoare din punctul de vedere al preciziei şi corectitudinii în exprimare.

[179] Vezi şi *Psaltirea Hurmuzaki,* unde notarea lui [e] prin **ѧ** este regulă pentru anumite cuvinte.

Intervenţiile persoanei necunoscute care adnotează textul sunt scrise cu chirilice. Judecând după particularităţile grafice şi după starea de conservare a înscrisurilor, care sunt, pe de o parte, foarte decolorate şi, pe de altă parte, murdărite, purtând patina unei îndelungate şi repetate lecturi, se poate presupune că glosele au o vechime mare şi că ele pot fi atribuite secolului al XVIII-lea. În general, glosele sunt plasate interliniar. Excepţie fac cele două adnotări de la filele 61ʳ şi 63ʳ. Prima dintre ele este foarte ştearsă şi nu se mai pot descifra decât câteva slove, dar nici în privinţa identificării acestora nu ne putem pronunţa cu certitudine. Cea de-a doua este foarte vizibilă; aici, adnotatorul introduce cuvântul *prea* în propoziţia *Nu şedea mult* (63ʳ/8–9), care, după părerea sa, ar trebui să devină *Nu şedea **prea** mult.*

Intervenţiile acestui copist nu se limitează doar la adaosuri marginale şi interliniare. Adeseori, el consideră că un cuvânt sau o porţiune a acestuia trebuie eliminate din textul originar; în acest caz, el pune între paranteze rotunde partea care urmează a fi scoasă din text. Iată câteva exemple de adnotări care cuprind atât adaosuri şi înlocuiri de cuvinte, cât şi porţiuni îndepărtate din text:

Textul originar	Textul adnotat
F. 61ʳ/5–7	
... întru zilele lui Sănagrip-Împărat den Ţara Dorolui. Şi era Archirie prea înţelept şi boiarin mare la acel împărat.	În zilele lu Sănagrip-Împărat den Ţara Dorolui era *un om de-l chema* Archirie, prea înţelept şi boiar mare *şi sfeatnic* la acel împărat.
F. 62ʳ/5–6	
Fătul mieu, nici să sapi groapa altuia, că apoi tu ver cădea într-însa.	Nici să sapi groapa altuia, că apoi *bine* tu *poţ* cădea într-însa.
F. 62ʳ/11–12	
Nebunul, măcar cu toiagul l-ai bate, nu şti nemică.	Nebunul, măcar cu toiagul *de* l-ai bate, nu şti nemică.
F. 62ᵛ/1	
Când vei să grăieşti *domnu-tău* ...	Când vei să grăieşti *cu cineva* ...
F. 66ᵛ/5–6	
Cum vom face şi cum vom trimite la Faraon *să ne slujască slujba?*	Cum vom face, *pe cine vom trimite* la Faraon?
F. 68ʳ/13–14	
– Cui mă potrivescu eu? – Soarelui. – Boierii miei? – Razile soarelui.	– Cui mă potrivescu eu? *Archirie zise:* – Soarelui. Boierii *tăi – razilor* soarelui.

ORIGINALUL STRĂIN

În filologia română este unanim acceptată ideea că originalul cărții populare *Archirie şi Anadan* era scris în slavonă, întrucât scrierea nu este cunoscută decât în versiuni slavone şi româneşti. Din păcate, până în prezent, originalul străin după care s-a făcut traducerea românească nu a putut fi identificat, întrucât versiunile slavone publicate nu coincid cu versiunea din ms. rom. 577; aflarea sursei slavone rămâne în continuare o problemă de cercetat. Urmele folosirii unui original slavon la alcătuirea versiunii româneşti sunt evidente; o seamă de particularități existente în traducerea românească nu pot fi explicate decât prin folosirea unui izvor slavon. În continuare ne vom referi la acelea care ni s-au părut probante:

a) prezența unor cuvinte ca *mândrie* „înțelepciune" (61^{r}/12) şi *hrăni* „păzi, păstra, ține" (66^{r}/5);

b) prezența unor calcuri lingvistice ca: *că vii cu oastea* ***spre*** *mine* (65^{r}/1–2) în loc de *că vii cu oastea* ***împotriva*** *mea; Archirie s-au rădicat...* ***spre*** *capul Măriii-tale* (64^{r}/16–17), unde *spre* este folosit în locul prepoziției *împotriva* sau *asupra;*

c) ordinea literelor este cea proprie alfabetului chirilic: *a, b, v, g* (69^{r}/3);

d) numele țării în care este sfetnic împărătesc Archirie – Țara Dorolui (61^{r}/6) – este o adaptare a lui *Adorov* din versiunile slave.

FILIAȚIA

Tradiția manuscrisă a narațiunii *Archirie şi Anadan* este foarte bogată în literatura noastră. Până în prezent au fost identificate 57 de manuscrise datând dintre anii 1708 şi 1863 şi provenind din toate provinciile istorice locuite de români şi chiar din afara granițelor țării. Filiația textului este o problemă extrem de dificilă, deoarece, cu o singură excepție, aceea referitoare la ms. rom. BAR 5319 (fost 6040) şi 5321 (fost 6036), semnalată de Al. Mareş[180], manuscrisele nu prezintă texte identice. Compararea minuțioasă a manuscriselor atestă, pe lângă numeroase şi semnificative similitudini, existența unor deosebiri care sugerează fie transmiterea acestei povestiri pe cale orală, lucru cu totul posibil, având în vedere dimensiunile ei reduse, fie

[180] Al. Mareş, în LR, XXVI, 1977, nr. 2, p. 216.

contribuția personală a celui care a prelucrat şi/sau copiat textul. Posibilitatea transmiterii orale poate fi susținută de înregistrarea adaosurilor întâlnite cu precădere în manuscrisele târzii a unor pasaje care nu se regăsesc în manuscrisele vechi şi care ar putea constitui contribuția personală a copistului, dacă nu cumva ele sunt rezultatul efectuării unei alte traduceri sau al colaționării textului copiat cu versiuni slavone care conțineau fabulele la care ne referim în continuare. Astfel, în partea finală a povestirii, unde este relatată pedepsirea lui Anadan de către Archirie, există un pasaj în care Anadan se roagă să fie făcut „comis la cai", „păcurariu la oi" şi „purcariu la porci". Acest pasaj se regăseşte, integral sau parțial, în aproape toate manuscrisele. În plus, manuscrisele copiate mai târziu adaugă şi alte rugăminți ale lui Anadan: *să fiu gâscar la gâştile tale* (ms. rom. 3518 din anul 1770, f. 41^{r}), *să-ți fiu găinariu la găinile tale* (ms. rom. 1739 din anul 1778, f. 14^{r}).

Punerea în paralel a unor texte româneşti relevă existența unei legături strânse între acestea, indiferent de provincia în care au fost scrise. Pentru exemplificare, vom reproduce pasaje similare din ms. rom. 577 (Transilvania, 1708); 1867 (Țara Românească, 1717), 3518 (Țara Românească, 1770), 1739 (Transilvania, 1778) şi 4104 (Moldova, 1787).

Ms. rom. 577 f. 65^{r}/19–65^{v}/10

Iară Archirie zisă:

– Frate, ştii, oarecând ț-am făcut mult bine. Adu-ți aminte!

Iară armaşul zise:

– Ştiu, frate, dar cum voiu face, că acela ce nu face zisa împăratului cu capul plăteşti.

Aşijderea să roagă Archirie armaşului:

– Pasă la împăratul şi zi

Ms. rom. 1867 f. 228^{r}/12–228^{v}/13

Iară Archirie zise:

– Frate armaşe, ştii că ț-am făcut oarecând mult bine şi ți-am scos capul din nevoie. Adu-ți aminte!

Iară armaşul zise:

– Ştiu, frate, foarte bine, ci apoi cela ce nu va face zisa împăratului, el apoi plăteaşte cu capul.

Iară Archirie zise:

Ms. rom. 3518 f. 29^{v}/8–30^{r}/8

Iară Archirie zise:

– Frate, ştii oarecând ți-am făcut mult bine ție şi ți-am scos eu ție capul de la mare pierzare.

Iară armaşul zise:

– Ştiu, frate, ci dar acuma cum voiu face, că cela ce nu face slujba împăratului cu capul plăteaşte.

Iară Archirie răspunse:

– Pasă, frate, la împăratul şi zi:

Ms. rom. 1739 f. 8^{r}/6–8^{v}/1

Iară Archirie zise:

– Frate, ştii oarecând că mult bine ț-am făcut ție, că ț-am scos capul de la pierzare.

Iară armaşul şi zise:

– Ştiu, frate, bine, dară acuma cum vom face, că ştii bine că cela ce calcă porunca şi nu face slujba împărătească cu capul plăteşte.

Iară Archirie zise:

Ms. rom. 4104 f. 99^{r}/2–8

Iar Archirie zise armaşului:

– Frate armaş, ştii oarecând că ț-am făcut un bine odată şi ț-am scos capul de la mare nevoie. Adu-ț aminte!

Armaşul zise:

– Ştiu, frate, ci dar cum vom face, că cel ce nu face zisa împăratului, el cu capul plăteşte.

– Frate armaş, pasă la împăratul şi grăieşti aşe: „Doamne, s-au

Ms. rom. 577 f. 65r/19–65v/10	Ms. rom. 1867 f. 228r/12–228v/13	Ms. rom. 3518 f. 29v/8–30r/8	Ms. rom. 1739 f. 8r/6–8v/1	Ms. rom. 4104 f. 99r/2–8
aşea: „Cinstite împărate, roagă-se Archirie măriei tale să-l laşi să-l duc la casele lui, acolo sa-i taiu capul, să-l slujască popii lui, şi giupâneasa lui să-l plângă, şi roabele lui. Şi trupul lui să-l îngroape acolo, iară capul să-l aduc la Măriia ta“.	– Pasă, frate, la împăratul şi gră-iaşte şi zi: „Împărate, roagă-se Archirie să-l laşi să-l duc să-i taiu capul la casele lui,ca să-l slujască preoţii şi să-l plângă jupâneasa lui şi robii lui şi să-i îngroape trupul lui, iară ca-pul eu îl voiu adu-ce la Măriia ta“.	„Cinstite împărate, roagă-se Archirie împărăţiii tale ca să-l laşi să-l duc la casele lui ca să-i tai capul acolo, ca să-l slujască popii lui şi să-l plângă jupâneasa lui şi roabele lui. Şi trupul să i-l îngroape acolo, iar capul lui îl voiu aduce aicea, la împărăţiia ta“.	– Mergi, frate, la împăratul şi zi: „Cinstite împărate roagă-se Archirie împărăţiii tale ca să-l laşi să se ducă la casele lui şi să-i taiu capul acolo, ca să-l slujască popi<i> lui şi să-l plângă jupâneasa lui şi roabele lui. Şi trupul să-l îngroape acolo, iară capul îl voiu aduce la împărăţiia ta“.	rugat Archirie să-l laşi să-l duc la casăle lui, să-i taie capul acolo, ca să-l slujască popii lui şi să-l plângă giupâneasa lui cu roabile lui şi să-l îngroape în biserica lui“.

În aceste manuscrise, formele numelui împăratului nu sunt întotdeauna identice, ele diferenţiindu-se atât în cadrul unuia şi aceluiaşi manuscris, cât şi de la un manuscris la altul, după cum urmează:

Ms. rom. 577	Ms. rom. 1867	Ms. rom. 3518	Ms. rom. 1739	Ms. rom. 4104
Sanagrip (66r/8) Sănagrip (61r/5) Sănagriptu (64r/11)	Sinagrid (225r/7) Sinagrip (231r/2)	Sinagrip (20v/6)	Sanagript (6v/9)	Sanagrid (99v/2) Sanagrip (100v/8) Senagrip (100v/13) Sinagrip (100v/3)

Există unele diferenţe şi între formele numelui purtat de slujitorul împărătesc trimis în Egipt pentru a îndeplini poruncile faraonului; iată-le:

Ms. rom. 577	Ms. rom. 1867	Ms. rom. 3518	Ms. rom. 1739	Ms. rom. 4104
Archirie (68v/8)	Abegan (233v/11)	Abecan (37v/11, 14)	Abecan (12v/20, 22)	Archirie (100r/6) Archirii (100r/4)

Examinarea acestor exemple evidenţiază dificultatea alcătuirii unei steme de filiaţie pentru naraţiunea *Archirie şi Anadan*. Mai mult decât atât, examenul comparativ este în măsură să arate cât de riscantă este până şi încercarea de a le grupa, în funcţie de similitudini, în câteva familii, aşa cum a făcut C. Ciuchindel[181].

[181] Ciuchindel, AA, p. 89–92; cf. şi anexa de la p. 207–208.

STUDIU LINGVISTIC

GRAFIA

În naraţiunea *Archirie şi Anadan* din ms. rom. BAR 577, f. 61r–69r, am identificat următorul inventar de semne: **а, б, в, г, д, є, ж, ѕ, з, ї, и, к, л, м, н, о, п, р, с, т, ѳ, ѱ, ф, х, ѡ, ц, ч, ш, щ, ъ, ь, ѣ, ю, ѵ, ѫ** şi **ѧ**.

Slovele **є, ѱ, ѳ**, nu au fost notate în textul românesc. Unele slove au valoare de cifre: **а͡** (= 4; 68r/19), **з͡** (= 7; 68r/17, 20), **ві͡** (= 12; 68r/15, 18), **еї͡** (= 15; 67r/8). În câteva cazuri, cifrele sunt scrise integral, conform pronunţiei: **трєи сѹте** (65r/15), **доиспръзѣче** (67r/14–15), **дои спръзѣче** (67r/15).

Slova **а** prezintă varianta A la iniţială de frază: **Акмѹ** (66v/17) şi la iniţiala numelor proprii: **Анадань** (64v/5), **Аркирїе** (63v/19). Pentru sunetul [t] se folosesc slovele **т** şi **ꙋ**. Ultima apare exclusiv în suprascrieri: **чинстꙋ** (67v/7).

Slovele **а, б, в, г, д, ж, ѕ, з, к, л, м, н, р, с, ф, х, ц, ш, щ, ю**, nu pun probleme de interpretare, întrucât fiecăreia îi corespunde în plan fonetic întotdeauna acelaşi sunet sau grup de sunete. În interpretarea slovelor **є, и, ї, і, т, ꙋ, ѡ, о, ѹ, ѕ, ѣ, ѧ, ж, ъ, ь, ѫ**, se ridică două tipuri de probleme: 1) o slovă reproduce mai multe sunete şi 2) unui singur sunet îi corespund în plan grafic două semne (slove) diferite. Acestora le vom consacra observaţiile care urmează.

Slova **є** notează sunetul [e] în: **зилєлє** (61r/5), **потривескѹ** (68r/13), **пъратє** (66v/18). La iniţială de cuvânt sau silabă, **є** notează diftongul [ie]: **єши** (= *ieşi*, 68r/11), **съ гръєщи** (= *să grăieşti*, 62v/1), **мѹєрїи** (= *muierii*, 62r/20). O grafie curioasă ne întâmpină în **ѡ карте минчѹноасе** (= *o carte minciunoasă*, 63v/21), în care primul **е** reproduce pe [e], iar al doilea ar trebui să corespundă unui [ă]. Pentru explicarea grafiilor de acest tip, vezi mai sus (p. 133–134).

Slovele **ї** şi **и** notează deopotrivă vocala [i]: **аркирїе** (64ᵛ/17), **wкїи** (69ʳ/17), **wцилє** (64ᵛ/18). În folosirea celor două slove se remarcă predilecţia pentru **и**, folosit majoritar. **ї** apare, de regulă, atunci când este precedat de consoană şi urmat de o vocală: **солїѧ** (66ʳ/20), **мїєѵ** (62ᵛ/19, 63ʳ/11).

Slovele **w** şi **о** sunt folosite pentru redarea sunetului [o]: **аџютор҃ю** (64ʳ/12), **wкилорь** (68ʳ/15, 17), **wдиχнєцє** (63ᵛ/8), **wморѫ** (69ʳ/7). După cum se poate uşor constata din exemplele enumerate mai sus, **о** este folosit în interiorul cuvintelor, iar **w** la iniţială. Totuşi, am găsit şi excepţii de la această regulă, de pildă în **фарawнь** (66ʳ/11, 21, 66ᵛ/7) şi **врєw** (69ʳ/18).

Pentru redarea diftongului [o̯a] se folosese deopotrivă **wа** (la iniţială) şi **оа** (în interiorul cuvintelor): **wарекѫндь** (68ᵛ/14–15), **wастє** (65ʳ/2), **фоартє** (62ʳ/9), **гроапа** (63ʳ/5–6), **поартъ** (62ᵛ/2), **роавєлє** (65ᵛ/8).

Pentru diftongul [u̯ă] din limba literară de azi, se foloseşte **w**: **wаw** (= *oauă*, 68ʳ/17, 20), dar nu este exclus ca ultimul **w** să corespundă unei pronunţii cu [o]; cf. **шишь лѵw зѵа вѵнъ** (63ᵛ/11–12).

Slovele **оу** şi **ѵ** notează deopotrivă sunetul [u]: **кѵрѵндь** (61ᵛ/5), **трѵпѵль** (61ʳ/8), **оундє** (67ᵛ/21), **оунєлє** (68ʳ/17). După cum arată şi exemplele, **оу** apare la iniţiala cuvintelor, iar **ѵ** în interiorul acestora. **ѵ** a fost notat şi la finală de cuvânt: **анаданѵ** (64v/18), **съ мъ дєзметеческѵ** (67ʳ/8). În aceste exemple rostirea lui *-u* este posibilă, dar nu sigură. Pe cât se pare, *u* s-a menţinut la finală atunci când era precedat de iot, ca în următoarele exemple: **черю** (66ʳ/14), **кѵртенїю** (63ᵛ/3–4), **гѫнскарю** (67ᵛ/3), **пъкѵрарю** (69ʳ/1) etc.

ѣ se foloseşte constant pentru reproducerea diftongului [e̯a] atât în poziţie medială: **кѣмъ** (68ʳ/8), **чинстѣскъ** (63ʳ/7), **лѣкь** (69ʳ/18), **плѣкъ** (61ᵛ/18), **зидѣскъ** (66ʳ/14), cât şi în poziţie finală: **вєи авѣ** (62ᵛ/9–10, **картѣ** (64ʳ/9), **ноаптѣ** (68ʳ/21), **пъинѣ** (63ʳ/14).

În câteva cazuri, puţine la număr, **ѣ** notează sunetul [e̯a (ę)] provenit dintr-un [e] latin accentuat în poziţie *e:* **мѣрсє** (68ʳ/12, 68ᵛ/4), **рѣчє** (63ʳ/19); cf. însă şi **мерцє** (69ʳ/15). Slova **ѣ** apare şi în cuvinte de alte origini, de pildă: **трѣвилє** (68ᵛ/2–3), **мѣцєрїи** (68ʳ/4), fiind şi aici concurat de **є**: **мецєри** (66ʳ/13, 68ʳ/6). În **wастѣ** (64ʳ/10) din contextul *strânse* **wастѣ** *mare foarte* (64ʳ/10–11) nu se poate stabili cu precizie dacă **ѣ** corespunde unui [ę] sau unui [e̯a]. Această constatare este valabilă şi pentru grafiile **капрѣлє** (69ʳ/6) şi **целѣпть** (masc., 61ʳ/6–7), unde **ѣ** ar putea nota o rostire neromânească.

Slova **ѩ** a fost notată în mod excepţional în **ѩръ** (62ʳ/11, 67ᵛ/13, 69ʳ/6, 12) şi în **ѩстє** (66ᵛ/9–10).

Slova **ѧ** notează diftongul [i̯a] la început de cuvânt sau de silabă, inclusiv pe cel rezultat prin fonetică sintactică: **ѧи** (62ʳ/13), **ѧѵ дать** (61ʳ/8), **мърїѧ** (68ʳ/6), **пїѧтръ** (63ʳ/1), **тъѧть** (66ᵛ/8). Aceeaşi slovă a fost notată în poziţie medială postvocalică în exemple în care astăzi se rosteşte diftongul [i̯a] sau [i̯e]: **съ къѧще** (61ᵛ/6), **мѵѧрѣ** (62ʳ/2), **съ милѵѧщи** (62ᵛ/7–8). Segmentul [i̯a] din limba de azi a fost notat prin **їа** în **пїатра** (63ʳ/2). După consoane, **ѧ** notează diftongul [e̯a]: **фермѧще** (62ʳ/2), **картѧ** (66ʳ/13), *(învăţătura)* **мѧ** (66ʳ/17). Notaţia **ѧ** apare şi pentru [e̯a] rezultat prin fonetică sintactică: **тѧи дѵсь** (= te-ai dus, 63ʳ/10). Notarea lui **ѧ** apare uneori şi în **аркирїѧ** (pentru Archirie, 67ᵛ/4, 10, 68ᵛ/4,8), deşi nici notaţiile cu **є** nu lipsesc în **аркирїє** (68ᵛ/1–2, 9); cf. şi **винѧ** (65ʳ/1), **вацъ-мѧ** (69ʳ/5). Despre aceste grafii, vezi mai sus capitolul *Persoana copistului* (p. 133–134).

Valoarea [î] a slovei **ъ** a fost consemnată în: **блъндєцє** (61ᵛ/3), **мѫнънчи** (65ʳ/6), **пъинє** (63ʳ/14), **пъинѣ** (63ʳ/14). Cu valoare [ă], slova **ъ** este notată atât în poziţie medială: **въцътѵра** (61ʳ/1), **пъратѵль** (67ʳ/5), **възѵ** (67ʳ/3), cât şi finală: **ѩръ** (67ᵛ/13), **спалъ** (67ʳ/6), **пїарзъ** (63ᵛ/18). În poziţie finală **ъ** este consemnat exclusiv cu valoarea [ă]. În această poziţie valoarea zero a ierului mare nu prezintă nici o atestare în textul nostru. În schimb, ierul mic apare frecvent la finală de cuvânt cu valoarea zero sau cu o valoare greu de precizat, ca în exemple de tipul: **къць ва мънка** (= că-ţ(i) va mânca, 62ʳ/3), **чинєць гѫндєцє** (= cine-ţ(i) gândeşte, 63ʳ/4), **копачь** (= copač, copaci, 68ʳ/18), **дѣчїѧць вои грижи грижа** (= de-aciia-ţ(i) voi griji grija, 67ʳ/9), **єзь** (= iez(i), pl., 69ʳ/4), **съ фачь** (= să fac, să faci, 62ʳ/7), **верь** (= ver(i), aux. vb., 61ᵛ/9). În aceste cazuri, **ь** ar putea corespunde unui [i] nesilabic din limba contemporană, dar, dacă ne raportăm la graiuri, el poate avea valoare zero. Mulţimea covârşitoare a situaţiilor în care [ĭ] nesilabic este notat prin **и** (**съи чинстєци** – 61ʳ/18, **съ нѵ властъми** – 61ʳ/18, **фечори** – 61ʳ/19), coroborată cu constatarea că în poziţie finală **ь** are, practic, întotdeauna valoare zero, ne îndreptăţeşte să credem că în exemplele de mai sus prezenţa ierului mic la finală nu face decât să indice pronunţarea dură a consoanelor precedente, acestea fiind [ş], [ţ], [z] şi, în mod excepţional [č]; cf. şi grafia **апоиц ва пърѣ** (= apoi-ţ va părea, 61ᵛ/20), unde [ţ] este în mod sigur dur, nefiind urmat nici de ierul mic, nici de paieric.

În mod cu totul excepțional, **ь** este susceptibil a avea valoarea [ă] la finală în **зись** (61ʳ/13, 64ᵛ/3, 5); ținând seama de faptul că este vorba doar despre trei atestări, grafia menționată mai sus ar putea fi interpretată și ca greșeală de copist, adică s-a scris fie **ь** în loc de **ъ**, fie *zis* în loc de *<au> zis*.

În poziție medială ierul mic nu a fost notat niciodată.

Slova **ѫ** notează sunetele [ă] și [î] din limba literară de azi. Valoarea [ă] a fost consemnată în: **кърѫмидъ** (67ᵛ/20), **χрѫни** (61ᵛ/9), **лѹѫ** (61ʳ/8, 65ᵛ/14), **мѫнънчи** (65ʳ/6). Aceeași slovă corespunde sunetului [î] din limba literară actuală în exemple ca: **кѹвѫнть** (61ᵛ/15), **дѫнсѹль** (61ᵛ/10), **мѫнка** (65ʳ/7), **пъмѫнть** (67ᵛ/15). Uneori, [ă] este notat prin **ъ** și **ѫ** în cadrul aceluiași cuvânt: **бъгѫ** (66ʳ/4). După cum se poate constata și din exemplele citate, slovele **ъ** și **ѫ** apar în variație liberă pentru notarea în poziție medială a sunetelor [ă] și [î] din limba de azi, frecvența reprezentărilor grafice repartizându-se în felul următor: în majoritatea covârșitoare a cazurilor, [ă] este redat prin **ъ**, iar [î] este reprodus prin **ѫ**.

Slova **ѧ** notează cu regularitate grupul [în] sau, în fața labialelor, [îm]: **ѧмбракъ** (67ʳ/6), **ѧмпъратъ** (66ʳ/8, 11), **ѧчепѹ** (65ʳ/9). În **ѧнаинтѣ** (61ᵛ/11) **ѧ** pare a nota sunetul [î], dar, dată fiind frecvența notației pentru [în], credem că în această situație nu avem de-a face cu o excepție și că respectiva grafie trebuie interpretată ca *înnaintea*. Grafia **лѹѧлъ** (65ʳ/18) ar putea nota fie *luă-l*, fie *luîn<du>-l*. Din păcate, confruntarea cu pasajele corespunzătoare dintr-o serie de manuscrise, între care și ms. rom BAR 1867 (f. 228ʳ/8–9), 2088 (f. 161ʳ/14), 3391 (f. 358ʳ/22–358ᵛ/1) și 4101 (f. 99ʳ/1–2) nu oferă soluția problemei, întrucât în aceste locuri ne întâmpină formulări diferite ale textului din manuscrisul editat de noi; cf. și ms. rom. BAR 1739 (f. 8ʳ/4) și 3518 (f. 29ᵛ/6), unde verbul apare cu pronumele antepus.

Reflex al unei maniere grafice slave, grupul [îr] este redat prin **ръ** în **сръгь** (66ʳ/15).

Suprascrierile sunt puțin numeroase și apar, de regulă, la finala cuvântului[182]: **адѹ(ч)** (61ᵛ/16), **чинсти(т)** (67ᵛ/7), **кѹвинтело(р)** (66ʳ/15), **фо(ст)** (69ʳ/12, 14, 19), **да(ж)де** (66ʳ/18–19). Suprascrierea nu este folosită pentru prescurtări decât în cazuri excepționale: **бл(с҃)вєнїе** (= blagoslovenie, 61ᵛ/1) și **бл(с҃)ловить** (= blagoslovit, 68ᵛ/1). În general, prescurtările sunt reduse ca număr și se folosesc doar pentru câteva cuvinte: **дн҃е** (= Doamne, 65ʳ/9, 67ʳ/7, 14), **дн҃ѹ** (= Domnu, 61ᵛ/7, 8), **дн҃есъѹ** (= Dumnedzău, 61ʳ/19, 62ᵛ/11, 63ʳ/5). De regulă, prescurtările sunt surmontate de titlă; totuși, am notat și prescurtări în care titla a fost omisă: **дмнѹ** (63ᵛ/3), **дмнєсъѹ** (62ᵛ/8).

Dintre semnele diacritice folosite de copistul textului amintim isonul, chendima, paiericul și titla. Dintre acestea, semnul cel mai des folosit este chendima, care are întotdeauna valoarea [i]: **ма″** (62ʳ/15), **мърїє″** (65ᵛ/5), **съ нѹ″ зичи** (61ᵛ/8).

Următorul semn în ordinea frecvenței este isonul, plasat pe **ѡ** inițial, în conformitate cu tradiția grafică[183]: **ѡ҃ фѹне** (67ᵛ/9), **ѡ҃ае** (69ʳ/18), **ѡ҃кїи** (69ʳ/17), **ѡ҃морѫ** (69ʳ/7), dar și pe **ѡ** aflat în poziție finală: **ѡ҃аѡ҃** (68ʳ/20), **врєѡ҃** (69ʳ/18).

Un alt semn diacritic întâlnit în text este paiericul, plasat, de regulă, pe o consoană aflată într-un grup de consoane mediane[184]. De obicei, paiericul însoțește ultima consoană dintr-o silabă medială sau finală: **армашѹл҆** (65ᵛ/13), **ар҆кирїє** (68ᵛ/1–2), **дѹм҆нѣлѹи** (66ᵛ/10), **цр҆** (69ʳ/17).

Așa cum am arătat mai sus, în paragraful consacrat suprascrierilor, titla apare deasupra cuvintelor prescurtate. O particularitate a grafiei acestui text constă în aceea că slovele suprascrise nu sunt surmontate de titlă; excepție fac doar slovele suprascrise în cuvintele pentru care tradiția încetățenise un anumit fel de abreviere (vezi exemplele de mai sus).

Dintre semnele de punctuație, cel mai adesea este folosit punctul, rareori două puncte. Punctul se folosește la sfârșitul frazelor sau al propozițiilor[185]: *Și-l învață carte de besearecă(.)* (61ʳ/11), *Și să spămîntă împăratul foarte rău(.)* (64ᵛ/1–2). Punctul este folosit frecvent în locul virgulei: *...nu-l poți agiunge nice <cu> calul(.) nice cu șoimul(.) ce câtu-l grăiești așa treace.* (62ᵛ/5–7). Alteori, punctul este utilizat în locuri unde astăzi punem două puncte: *Iară armașul zise(.) „Știu, frate“.* (65ʳ/21), *Așa să zică(.) „Adu var și cărămidă“.* (67ᵛ/19–20). Punctul a fost notat și fără o semnificație anume:

[182] În exemplele care urmează, slovele suprascrise sunt introduse în paranteze cu scopul de a simplifica procesul de tipărire.

[183] Emil Vârtosu, *Paleografie româno-chirilică*, București, 1968, p. 116–117.

[184] *Ibidem*, p. 120.

[185] Semnele de punctuație datorate copistului se dau între paratenze rotunde, spre a le deosebi de semnele de punctuație folosite de noi.

...ca şi când ai bea nişte apă bună(.) dintru o fântână reace (63r/18–19), *Şi căută împăratul şi văzu (.) oştile viindu către cetate* (64r/21–64v/1). Semnul două puncte este folosit uneori în locul virgulei: *...o poartă la inimă, alta în grumazi (:) al treile în gură ...* (62v/3), alteori în locul punctului: *Mai bine să zacă omul o boală grea decât să lăcuiască cu muiarea rrea(:)* (62r/18–19). Frecvent, semnul două puncte se foloseşte înainte şi după slovele-cifră: *(:) 7 (:) zile* (68r/20); cf. şi încadrarea slovelor-cifră între punct şi două puncte: *(.) 12 (:) luni* (68r/18–19), *(.) 7 (:) oao)* (68r/20), *vro (.) 15 (:) zile* (67r/8). Uneori, semnul care precedă slova-cifră (punctul sau două puncte) lipseşte: *un copaci cu 12 (:) ramuri* (68r/15).

FONETICA

Vocalism. [a] etimologic s-a păstrat în *blastămi* (61r/18), *dascalul* (69r/3, 4), *macar* (62r/12). Când provine dintr-un [a] latin sau slav neaccentuat, [ă] s-a menţinut în *cătră* (64v/1), *năsip* (67v/9), *păreatele* (67v/11), *s-au rădicat* (64r/16–17), dar a trecut la [e] în *besearecă* (61v/11, 13), *nedejduinţa* (64r/4), *nedejduieşti* (63r/15). În *să lăcuiască* (69r/8) [ă] etimologic nu a trecut la [o] prin analogie cu *loc.*

[e] aton s-a menţinut în *dumineca* (61v/14).

În poziţie finală, [e] se închide uneori la [i]: *funi* (= fune, 68v/16, 20), *plăteşti* (3 sg., 65v/2). În mod excepţional am consemnat închiderea lui [e] median la [i] în *razile* (67v/11, 68r/14).

[e] apare diftongat în *deaca* (64r/12), dar s-a menţinut în *deca* (64r/12). În *direaptă* (62r/16 [e] a trecut la [i], iar în *dreptul* (67v/5) s-a sincopat.

Anticiparea elementului palatal a fost consemnată în *pâinea* (63r/2, 3, 14). În schimb, [i] nu a fost notat în *spământa* (64v/1–2), cuvântul reproducând aici forma etimologică, singura cunoscută limbii secolului al XVI-lea[186].

[î] a fost menţinut în *împlea* (61v/1), *întră* (64v/19). Trecerea lui [î] la [i] a fost înregistrată în *cuvintul* (62v/4), *fântină* (63r/19). Prezenţa acestui fonetism a fost explicată prin originea copistului (vezi mai sus capitolul *Persoana copistului,* p. 133–134).

[o] protonic s-a închis la [u] în *purcariu* (69r/8).

[186] Densusianu, HLR, II, p. 111.

[u] final a fost notat în *să facu* (67v/2), *să legu* (67v/9); cf., însă şi nenotarea lui în această poziţie în exemple ca: *fătul* (61r/16), *împărat* (64r/19), *părul* (67r/1), unde numărul ocurenţelor este mult mai mare decât cel al exemplelor în care [u] final apare notat. În diftongul [iu], [u] a fost consemnat în: *curteniiu* ((63v/2–3), *grăiiu* (63v/3), *gândiiu* (63v/1), *învăţaiu* (63r/20–21).

Diftongi. [e] accentuat în poziţia *e* apare diftongat ca [e̯a] şi notat prin ѣ sau, mai rar, prin ѧ: *mearge* (68v/4), *orbeaşte* (62r/14), *treace* (62v/7); cf. şi [e] ([e]) păstrat în *blândeţe* (61v/3) şi *merge* (69r/15).

La finală, sub accent, diftongul [-e̯á] s-a redus uneori la [é] ([e̯]): *va pute* (62v/12); cf. şi *ai bea* (63r/18), *vei vedea* (64r/5). În această poziţie, [-e̯a] se reduce mai frecvent la [e] în situaţiile când diftongul nu se află sub accent: *Toate să dai şi să arăţi muierii, iară* ***minte*** *să nu o dai* (62r/21), *Piatra să va întoarce la dânsul, iară* ***pâine*** *va veni la tine* (63r/3), *O pecetlui cu* ***peceate*** *împăratului* (64r/1), *Bătrânit-ai şi* ***minte*** *ţ-ai pierdut* (65r/16).

În mod excepţional, am notat trecerea diftongului [i̯a] la [i̯e] în *ţi-i tăie* (= îţi vei tăia, 69r/21). În alte situaţii [ia] este menţinut: *tăiat* (68r/9).

Diftongul [o̯a] este notat în mod constant (vezi mai sus, capitolul *Grafia,* p. 140).

În *luo* (63v/11, 67r/16) o poate corespunde în egală măsură diftongului [u̯ă] sau diftongului [u̯o].

Consonatism. *Labiale.* Acestea se păstrează, de regulă, nepalatalizate. Excepţie face labiodentala [f], care arareori trece la [h] în *veri hi* (61v/17); cf. *veri fi* (61v/9), *să fii* (61v/10), *să-ţi fiu* (69r/11). Timbrul moale al labialelor este notat în *besearecă* (61v/13), *mearse* (64r/14), *mearge-voiu* (64v/5). Durificarea lui [m] a fost consemnată în *tocmală* (62r/7–8); [p] apare durificat în *pă* (62r/10, 67v/3). În *să zdro[bă]scu* (63r/16), [bă] a fost reconstituit după tăietura hârtiei[187].

Dentale. [d] s-a păstrat în *putredescu* (63r/16–17). [r] apare durificat în *doisprăzeace* (67r/14–15, 15), *vro* (67r/8), *vrun* (62r/8). În sufixele *-ar* (< lat. *-arius)* şi *-tor* (< lat. *-torius),* [r] prezintă, de regulă, timbru moale: *gânscariu* (67v/3), *măgariul* (68v/15, 18), *păcurariul* (69r/15), *purcariu* (69r/8), *vorovitoriu* (61v/11); cf. şi *tâlharului* (65v/18).

[187] Pentru explicaţii mai detaliate, vezi capitolul *Descrierea manuscrisului,* p. 122–123, unde se vorbeşte despre deteriorarea hârtiei sub acţiunea corosivă a cernelii cu care a fost scris textul. Dacă reconstituirea silabei *bă* este corectă, ea atestă durificarea lui [b] în textul de faţă.

rr în notația singulară *rrea* (62r/19) trebuie înterpretat ca un [r̄] apical-vibrant[188].

[s], [z], [ț], prezintă atât timbru moale, cât și fenomenul durificării. Am notat timbrul moale al lui [s] în *casele* (65v/6), *singur* (64v/15), *zise* (65r/21). [s] apare cu timbru dur în *sămăna* (65v/20), *vrusăși* (65r/6), *zisăse* (65v/11). Mai frecvent, [s] are timbru dur în silaba finală: *să dusă* (64v/10), *purceasă* (64r/11), *pusă* (63v/14), *zisă* (64v/3,5); cf. și *zise* (64v/8, 11).

[z] prezintă timbru dur în *zua* (63v/11, 67r/17, 68v/1). În mod consecvent, în loc de *z* este scris *dz* în *Dumnedzău* (61r/19, 62v/8, 11, 63r/5). Acesta este singurul cuvânt în care [d] + [e], [i] din latină au drept corespondent românesc sunetul [dz]. În rest, peste tot apare [z]: *frunză* (62v/16), *zise* (64v/8, 11, 65r/12).

[ț] apare durificat în *țapa* (68r/2, 10), *țapă* (68r/1), *ț-ai pierdut* (65r/11), *ț-am făcut* (65r/20), *ț-au fost* (69r/19); cf. și *înțelept* (62r/10, 62v/7), *să-ți fiu* (69r/1, 7), *adu-ți aminte* (65r/20–21).

Prepalatale și palatale. Cu excepțiile de mai jos, [ș], [j] prezintă timbru moale. Astfel, [e] și [i], ca și diftongul [ea], precedați de aceste consoane, sunt notați consecvent: *așea* (69r/11), *șezi* (63r/11), *șezu* (63v/21), *vei greși* (61v/12), *vei sluji* (61v/7). În *jiudecat* (65r/14), *jiudecă* (65r/12) *ji* ar putea nota un [ĵ] (moldovenesc). În *să slujască* (63v/2, 3–4, 65v/6–7, 66v/6), [j] a fost consemnat cu timbru dur în poziție „tare" .

[ğ] este notat în *agiunge* (62v/5), *agiutoriu* (64r/12), *gios* (68r/10), *giupâneasa* (65v/7, 66r/5).

Laringala [h] s-a păstrat în *marhă* (61r/15) și a trecut la [v] prin stadiul [f] în *pravul* (69r/17).

Grupul consonantic [sv] provenit din slavă a fost menținut în *sveatnicii* (66v/1) și *sveatnicul* (66r/8). El a evoluat la [sf] în *sfreder* (67v/11) și *sfredeli* (67v/11–12).

Accidente fonetice. Am notat trecerea lui [t] la [p] în *îndărăpnic* (62r/17) și asimilarea în *sfreder* (67v/11); cf. și *sfredeli* (67v/11–12). Am mai consemnat păstrarea lui [n] în *gânscariu* (67v/3, 6) și epenteza lui [u] în *cuiub* (68r/16) și *cuiubul* (66r/18). Pe lângă fonetismele cu epenteza lui [u], textul nostru conține și exemple fără epenteză: *cuiburi* (68r/19).

[188] Avram, *Contribuții*, p. 92–96.

MORFOLOGIA

Substantivul *copac* prezintă la singular forma *copaci* (68r/15). De asemenea, se păstrează forma etimologică *ram* (68r/15) pentru ceea ce în limba actuală a devenit, printr-o refacere a singularului după plural, *ramură*. Pluralul substantivului *piatră* este *pietri* (62v/18). În *cuvânte* (62v/13) aveam a face cu un plural refăcut după singular printr-o falsă analogie[189]; cf. și *cuvinte* (64v/6). O formă regională de plural este înregistrată în *mânzii* (67v/10)[190].

În legătură cu declinarea este de semnalat faptul că, însoțit de adjectiv posesiv postpus, substantivul la genitiv-dativ este lipsit de marca acestui caz: *Anadan gândi rău unchiu-său* (63v/16–17), *înaintea domnu-tău* (61v/8), *Archirie nu putu răspunde domnu-său* (65r/7–8), *Nu poți răspunde domnu-tău nemică* (65r/11); cf. *Roagă-se Archirie Măriei tale* (65v/5). Valoarea de dativ este exprimată prin construcții analitice formate din cazul acuzativ cu prepoziția *la: scriu la tine* (64r/3, 66r/11–12), *Tu ai fost credincios la tată-mieu* (65r/3). La vocativ am notat forma în *-e* a substantivelor proprii masculine: *Scriu la tine, Sanagripe-Împărate* (66r/11–12).

Articolul posesiv prezintă forma variabilă *al* (62v/3) într-un context în care se impunea folosirea formei de feminin singular: *Să aibă cuvântul trei porți: o poartă la inimă, alta în grumazi, al treile în gură* (62v/1–3). Nu poate fi exlusă nici posibilitatea ca *al treile* să fie folosit aici cu sens adverbial „în al treilea rând".

Pronumele personal de persoana a treia masculin singular are și forma *eluș* (66r/9). Pronumele (adjectivul pronominal) *meu* cunoaște exclusiv forma originară *mieu* (61r/14, 61v/1, 7, 62r/4, 63r/4, 63v/3 ș.a.).

Verbul. Este de conjugarea a doua verbul *a împlea* (61v/1). Verbul *a se odihni* apare ca verb intranzitiv la diateza activă: *să-mi lași vreame să odihnesc* (67r/7–8). Verbul *a sămăna* „a fi asemenea" este folosit cu forma de dativ a pronumelui reflexiv: *că-ș sămăna la chip acel tâlhariu cu Archirie* (65v/20). La indicativ prezent, pers. 3 sg., verbul *a ști* prezintă forma *ști* (62r/12). Tot la indicativ prezent semnalăm pentru verbul *a împresura* forma

[189] Densusianu, HLR, II, p. 57.
[190] Cf. DLR, s. v. *mînz*.

de pers. 3 sg. *împresură* (64r/8). Imperfectul verbelor de conjugarea a patra conservă terminația *-iia* la pers. 3 sg.: *nu ştiia* (64v/3), *ştiia* (66r/5). Perfectul verbelor *a cere, a da* la persoana a treia este *cerşu* (68v/8), *deade* (68v/6), *deaderă* (67v/11). La pers. 1 sg., verbul *a duce* are la perfectul simplu forma *duş* (63v/2). Una dintre particularitățile importante ale textului cercetat aici este folosirea foarte frecventă a formelor perfectului simplu. Prezentul conjunctivului de la verbul *a ucide* are la pers. 3 sg. forma *să ucigă* (64r/18). *A avea* prezintă la pers. 2 sg. a conjunctivului prezent forma *să aibi* (63r/14). Verbele cu tema în *d, n, r* înregistrează, la modurile conjunctiv şi gerunziu, forme iotacizate: *să-i paie rău* (63r/9–10), *să piiarză* (63v/18), *să prinză* (64r/18), *să puie* (64r/18), *viindu* (64v/1). Condiționalul trecut se exprimă prin imperfectul lui *a vrea* urmat de infinitivul verbului de conjugat: *vrea isprăvi* („ar fi isprăvit", 66v/7). La imperativ am consemnat forma *pasă* (65v/3). La viitorul indicativului, auxiliarul prezintă formele *veri, vei,* pentru persoana a II-a, şi *oi*, pentru persoana I: *veri hi* (61v/17), *veri învăța* (62r/10), *veri vrea* (69r/13), *vei vedea* (61v/14–15), *vei vrea* (62r/7), *oi ceare eu* (66r/19).

Adverbul. În această categorie am notat câteva forme regionale învechite: *acmu* (66v/4, 13, 17, 68v/20), *curund* (61v/5, 64r/7) şi *mainte* (68r/8).

Prepoziția *pe* din limba literară de azi prezintă dubletul *pă* (67v/3) – *pre* (67v/12), forma din urmă fiind mai frecventă.

Conjuncția *dacă* (64v/9) are, pe lângă forma din limba actuală, şi formele *daca* (62v/4), *deaca* (65v/15, 66r/6), *deca* (64r/12).

Interjecția. Consemnăm faptul că textul conservă interjecția *ni* („uite", 66v/4, 13), ieşită astăzi din uz.

SINTAXA

Sintaxa este un domeniu în care textul oferă prea puține elemente demne de a fi consemnate. În general, la nivelul întregului text, informația lingvistică nu este prea bogată din cauza întinderii modeste a acestuia, dar în sintaxă faptul este mai evident decât în celelalte compartimente ale limbii. Din această cauză am putut nota doar următoarele fenomene:

– dezacordul dintre subiect şi predicat: *ceale neagre easte noaptea* (68r/21), *toate pre apă să duce* (69r/10);

– apoziția acordată: *Anadan gândi rău unchiu-său, lui Archirie* (63v/16–17), *Şi tot socotiia cum va face să piiarză pre unchiu-său, pre Archirie* (63v/17–18);

– nereluarea complementului direct exprimat prin pronume: *Dumnedzău pre tine va milui* (62v/11);

– anacolutul: *Fătul mieu, cine va arunca în tine cu piiatră, tu aruncă cu pâine într-însul* (62v/21–63r/2), *Fătul mieu, cine-ț gândeşte rău, tu gândeşte lui bine* (63r/4–5).

LEXICUL

În marea sa majoritate, textul este alcătuit din elemente lexicale cunoscute şi limbii actuale. Dintre cuvintele învechite şi regionale semnalăm:

aslam „camătă" (cf. rus. *oslam,* tăt. *aslam): să nu iai camătă cu aslam, că camăta cu aslam orbeaşte ochii omului şi-i va piiarde sufletul* (62r/13–14). În contextul dat, *camătă cu aslam* semnifică „dobândă excesiv de mare, camătă nelegală". În acest sens pledează şi intervenția ulterioară a unei mâini neidentificate, care glosează interliniar sintagma *cu aslam* prin *peste lege*[191].

curteni „a lua (sau a introduce) pe cineva în serviciul unei curți" (< *curtean* + suf. *-i): Şi-l duş şi-l curteniiu la domnu-mieu* (63v/1–2).

delunga „ îndepărta" (< *delung* + suf. *-a): Să-i tai Măriia ta capul şi să-l delungi trei sute de coți capul d[e trup]* (65r/14–16).

feredeu „baie, scaldă" (< magh. dial. *feredö*): *Pasă, Archirie, pasă la feredeu de te spală şi te îmbracă* (67r/6).

Între cuvintele folosite cu alt sens decât cel cunoscut de limba actuală, am notat:

crezut „credincios, devotat, fidel"; (om) de încredere"[192]: *Tu ai fost crezut la tată-mieu* (65r/3).

[191] Cf. şi articolul nostru, *Camătă cu aslam = dobândă cu asupreală = camete asuprite?,* în LR, XLIII, 1994, nr. 1, p. 51–56.

[192] Cu acest sens cuvântul este atestat în cele mai vechi texte românești, începând cu *Psaltirea Hurmuzaki;* v. DA, s. v. *crede.*

dulce „bun, frumos, plăcut": *Doamne, mearge-voiu eu la dânsul şi-l voiu mângâia cu cuvinte bune şi dulci şi-<l> voi aduce viu la Măriia-ta* (64^{v}/5–7).

mândrie „înţelepciune": *Şi-l crescu şi-l învăţa carte de besearecă şi începu a-l învăţa mândrii frumoase şi înţelepciune* (61^{r}/10–13).

mândru „ înţelept": *La dumnealui au lăsat învăţătură bună şi mândră* (66^{v}/11).

sprenţar „indecent, deplasat, nepotrivit": *Fătul mieu, să te fereşti de cuvânte sprenţare şi minciunoase* (62^{v}/12–13).

taină „loc ascuns, tainiţă": ... *îl băgă la o taină mare şi adâncă şi-l ştiia numai giupâneasa lui. Şi-l hrăniia într-ace taină şi nime nu ştiia* (66^{r}/4–6).

Sinonimia. Deşi redus ca întindere, textul vădeşte o anume bogăţie lexicală, ilustrată, între altele, şi de sinonime. În cele ce urmează, prezentăm câteva perechi de sinonime: *aslam* (62^{r}/13) – *camătă* (62^{r}/14), *blagoslovit* (68^{v}/1) – *miluit* (61^{v}/9–10), *bun* (64^{v}/6–7) – *dulce* (64^{v}/7), *înţelept* (61^{r}/1) – *mândru* (66^{v}/11), *înţelepciune* (61^{r}/12–13) – *mândrie* (61^{r}/12), *omorî* (69^{r}/7) – *ucide* (68^{v}/21).

Formarea cuvintelor nu prezintă prea multe elemente diferite de limba de azi, fapt explicabil în bună parte prin dimensiunile reduse ale textului. Semnalăm totuşi existenţa câtorva derivate şi compuse specifice limbii literare vechi. Dintre derivatele cu sufixe amintim: *curteni* (63^{v}/2–3), *giupânească* (65^{v}/7), *nedejduinţă* (64^{r}/4), *şoimărie* (67^{r}/16). Din rândul compuselor nu trebuie omise *delunga* (65^{r}/15), *oarecând* (65^{r}/20), *preacredincios* (63^{v}/16). Un alt fenomen notabil este absenţa prefixului *în-* la unele verbe formate de la adjective: *bătrânit-ai* (65^{r}/10).

NOTA EDITORULUI

Deşi redusă ca întindere, povestirea *Archirie şi Anadan* ocupă un loc aparte în istoria limbii şi literaturii române vechi, datorat atât vechimii, cât şi răspândirii sale în timp şi spaţiu, pe întregul teritoriu locuit de români; cf. mai sus, p. 103).

Archirie şi Anadan se publică pentru prima dată în 1850 prin grija lui A. Pann, de numele căruia se leagă şi cea de-a doua ediţie, tipărită în 1854. Textul celor două ediţii nu este identic. După toate probabilităţile, A. Pann a publicat o prelucrare proprie a acestei cărţi populare, care nu pune la contribuţie în mod expres un anume manuscris din cele aproximativ 60 cunoscute astăzi. De-a lungul secolului al XIX-lea, cartea a cunoscut republicări în anii 1890, 1894, 1896. În secolul nostru, acestea au fost reluate cu prilejul reeditării integrale sau parţiale a operelor lui A. Pann.

Prima ediţie – parţială – datorată unui filolog apare în 1883[193]. În 1891, M. Gaster publică (sub anul 1784) două fragmente preluate, după cum afirmă autorul, din: a) *Codex miscelaneu,* f. 100–108 şi b) *Codex miscelaneu,* 1777, f. 137 b – 145 b[194]. În realitate, ambele fragmente reproduc pasaje din ms. rom. BAR 1155, copiat în 1784 de Ioniţă (de) Arhip din Suceava[195]. Pasajele reproduse de Gaster în *Chrestomatie română* se regăsesc în ms. rom. 1155, f. 95^{r}/1–96^{r}/7 (primul fragment) şi f. 101^{v}/10–103^{r}/1 (al doilea fragment). Ms. rom. 1155 i-a aparţinut lui M. Gaster şi poartă pe fila de gardă însemnarea: *Fost Gaster 94.* Datarea celui de al doilea fragment în anul 1777 se datorează unei confuzii. Această porţiune de text provine din fostul ms. Gaster 90, actualmente ms. rom. BAR 1151 (f. 148–156),

[193] M. Gaster, *Literatura populară română,* Bucureşti, 1883, p. 106–108.

[194] M. Gaster, *Chrestomatie română,* Bucureşti, 1891, vol. II, p. 134–136.

[195] G. Ştrempel, *Copişti de manuscrise româneşti până la 1800,* vol. I, Bucureşti, 1959, p. 9–10.

care, într-adevăr, datează din 1777[196]. Tradusă în limba engleză, versiunea din 1784 a fost publicată de M. Gaster în 1900[197], suportând unele remanieri din partea traducătorului[198].

Până în prezent, cele mai vechi manuscrise ale acestei cărți populare nu au stat în atenția editorilor. Ele se plasează în prima jumătate a secolului al XVIII-lea și se păstrează în depozite ușor accesibile din țară: Biblioteca Academiei, Biblioteca Centrală Universitară din Cluj-Napoca, Biblioteca Institutului de Lingvistică din Cluj-Napoca, BAR Filiala Cluj-Napoca și Biblioteca Mitropolitană din Sibiu. Prima și unica transcriere integrală a povestirii *Archirie și Anadan,* care reproduce textul cu fidelitate, spre deosebire de edițiile lui Anton Pann, care sunt prelucrări, apare în anul 1963 sub îngrijirea lui I. C. Chițimia și Dan Simonescu[199]; ea se întemeiază pe ms. rom. BAR 3518 databil în jurul anului 1770, ceea ce îl plasează pe locul opt în lista cronologică a celor mai vechi manuscrise românești care conțin narațiunea *Archirie și Anadan.* Această ediție a fost republicată în anii 1968[200] și 1973[201].

Larga răspândire de care s-a bucurat *Archirie și Anadan* printre români, absența unei ediții consacrate celui mai vechi manuscris ajuns până la noi, ilustrarea raporturilor culturale dintre români și popoarele din jur, trecerea unui interval de circa 35 de ani de la tipărirea singurei ediții științifice a acestei cărți, precum și necesitatea creării unor instrumente de lucru în vederea redactării monografiei dedicate cărților populare constituie tot atâtea motive care îndreptățesc – dacă nu cumva impuneau demult – publicarea unei noi ediții. Pentru alcătuirea ei, a fost ales cel mai vechi text cunoscut până astăzi. Acesta este conservat în ms. rom. BAR 577, f. 61^{r}–69^{r}, copiat în anul 1708, în satul Budacul Românesc din actualul județ Bistrița-Năsăud, de ieromonahul Vartolomei, originar din Maramureș. Valoarea acestui text

[196] Ștrempel, *Catalogul,* [I], p. 239–240.

[197] În „Journal of the Royal Asiatic Society", 1900, p. 301–319; textul este reluat în „Studies and Texts in Folklore", vol. I, p. 239–257.

[198] Cf. articolul nostru, ***Archirie și Anadan** în versiune engleză,* în LR, XLIII, 1994, nr. 1–2, p. 51–56.

[199] Chițimia-Simonescu, *Cărțile populare,* I, p. 309–319.

[200] *Viața lui Bertoldo și Bertoldino. Cărți populare,* Ediție de I. C. Chițimia, București, 1968, p. 89–103.

[201] Anton Pann, *Felurite,* Ediție de Mircea Muthu, Cluj, 1973, p. 175–191.

este dată nu numai de vechimea sa, ci și de împrejurarea că numărul operelor literare de proveniență nord-transilvăneană alcătuite în perioada din care datează textul nostru este foarte mic. Practic, în afară de *Archirie și Anadan,* din zona și epoca respectivă nu mai deținem decât câteva poezii copiate de Nicolae Petrovay[202].

Pe lângă transcrierea propriu-zisă, ediția noastră mai conține un studiu filologic și unul lingvistic, absolut necesare pentru stabilirea locului ocupat de acest text în cadrul literaturii de gen, ca și pentru descrierea stadiului atins de cultura lingvistică a momentului și locului în care a fost copiat manuscrisul. Nu am considerat necesară alcătuirea unui glosar, întrucât cele câteva cuvinte regionale dispărute sau mai puțin cunoscute astăzi (*aslam, curteni, delunga, feredeu)* nu constituiau un material suficient de bogat pentru elaborarea unui glosar. De altfel, ele au fost discutate în cadrul studiului lingvistic, în capitolul *Lexicul* (v. mai sus, p. 149–150).

In reproducerea textului am adoptat principiile transcrierii interpretative; propunându-ne să stabilim echivalența dintre slove și literele latine corespunzătoare, ne-am raportat în permanență la regulile ortografice actuale[203]. În cele ce urmează, vom prezenta principalele soluții de interpretare adoptate.

є la inițială de cuvânt sau de silabă a fost interpretat ca *ie:* **єши** = *ieși,* **мꙋ́єрїи** = *muierii.* **є** face excepție de la această regulă în paradigma verbului *a fi* și în cadrul pronumelor personale de pers. 1 sg. și 3 sg. și pl. masc. și fem., unde **є** a fost transcris ca *e:* **єра** = *era,* **єщи** = *ești,* **єꙋ** = *eu,* conform regulilor ortografice actuale, etc. Precedat de **и** sau **ї**, în poziția amintită, **є** se transcrie *e:* **благословенїє** = *blagoslovenie,* **соцїє** = *soție.*

ѣ și **ѧ** precedați de consoană au fost transcriși ca *ea* în: **картѣ** = *cartea,* **ферѣщє** = *fereaște,* **лѣкь** = *leac,* **плѣкѫ** = *pleacă.*

ѧ și **ꙗ** la inițială de cuvânt sau de silabă au fost echivalați cu *ia:* **тѣѧть** = *tăiat,* **тоѧ є** = *toiage.* Excepție fac formele de ind. prez. pers. 3 sg. ale verbului *a fi,* unde **ѧсте** și **ꙗсте** au fost echivalate cu *easte.* De asemenea, în cazul pronumelui demonstrativ, forma de fem. sg. sau n. a fost transcrisă prin *ace(a)ea.*

[202] G. Alexici, *Material de limbă din „Codicele de la Petrova",* în RIAF, XIII, 1912, p. 278–293; apud Gheție, BD, p. 364.

[203] Cf. I. Gheție și Al. Mareș, *Introducere în filologia românească. Probleme, metode, interpretări,* București, 1974, p. 163–177.

Succesiunea ї҃а a fost menținută: **мърї҃а** = *măriia*. Grafiile de tipul **шадѣ** pentru *ședea* și **аркиї҃а** pentru *Archirie* au fost considerate ca simple greșeli de copist și consemnate în aparatul critic (cf. însă și capitolul *Persoana copistului*, p. 133–134).

ъ a fost transcris ca *ă* sau *â*, în conformitate cu limba literară de azi: **блъндеце** = *blândețe*, **кжржмидъ** = *cărămidă*, **мжнънчи** = *mănânci*, **татъ-тъѹ** = *tată-tău*. La finală, **ъ** are întotdeauna valoarea [ă] și a fost transcris ca atare: **кѣмъ** = *cheamă*, **іаръ** = *iară*.

La finală de cuvânt **ь** este folosit constant în virtutea tradiției cu semnificație pur grafică: **даскалѹль** = *dascalul*, **фараонь** = *faraon*, **лѣкь** = *leac; cf. însă* **зись** (64^{v}/5), unde nu se poate stabili cu maximum de siguranță valoarea slovei **ь**: *zis* sau *zisă*. În poziție finală, acolo unde este de presupus existența unui [ĭ] nesilabic, **ь** nu a fost echivalat cu *i* (*ĭ*), întrucât în text predomină situațiile în care [ĭ] nesilabic este notat prin **и**. În consecință, grafiile de tipul **чине-ць гжндеще, цине-ць мжна, верь фи** au fost transcrise ca *cine-ț gândește, ține-ț mâna, ver fi;* cf. și **ръспѹнзи** = *răspunzi*, **съ сапи** = *să sapi*, **сокотещи** = *să socotești*, **вери хи** = *veri hi*. *Grafiile de tipul* **копачь, съ фачь**, unde am putea avea a face cu notarea lui [ĕ], au fost reproduse prin *copaci, să faci*.

ѫ a fost transcris ca *ă* sau ca *î (â)* în funcție de situația din limba literară actuală; astfel **ѫ** a fost echivalat cu *ă* în **кърѫмидъ** = *cărămidă*, **хрѫни** = *hrăni*, **лѹѫ** = *luă* și cu *â* în **кѹвѫнть** = *cuvânt*, **дѫнсѹль** = *dânsul*, **пъмѫнть** = *pământ*.

ѡ a fost reprodus prin *o* în: **лѹѡ** = *luo*, **ѡао** = *oao*, **ѡастѣ** = *oastea*.

ѧ a fost transcris prin *în:* **ѧвъцътѹра** = *învățătura*, **ѧчепѹ** = *începu*. **ѧнаинтѣ** a fost transcris *înnaintea*. Urmat de o labială, **ѧ** a fost echivalat cu *îm:* **ѧпъратѹль** = *împăratul*. Pentru segmentul grafic **лѹѧль**, lecțiunea nu poate fi stabilită cu exactitate: *luă-l* sau *luân<du>-l*.

Grupul **ръ** a fost transcris ca *âr* în **сръгь** = *sârg*, fiind considerat reflexul unei maniere grafice slavone (reminiscență a modelului slav); cf. **въртось** (61^{v}/14, 62^{r}/2).

Dubletele grafice cu corespondente în graiuri au fost menținute întocmai: *cuib – cuiub, daca – dacă – deaca – deca, luă – luo, să duse – se duse, veri fi – veri hi, ver fi – veri fi, zisă – zise*. Au fost menținute, de asemenea, dubletele grafice ale numelor proprii: *Sanagrip – Sănagrip, Țara Dorolui – Țara Dorului*.

Slovele suprascrise au fost coborâte în rând: **ѡилѡ** = *oilor*, **съ адѹ** = *să aduci;* când slova suprascrisă a fost susceptibilă de două interpretări, ca

a fost redată cursiv: **адевь(ρ)** = adevăr ~ adevăru, **то(ц)** = toț ~ toți. Prescurtările uzuale au fost întregite tacit: **бл(с)вєнїє** = *blagoslovenie*, **бл(с)вить** = *blagoslovit*, **дм҃не** = *Doamne*, **дм҃нѹ** = *domnu (Domnu)*, **дм҃нєѕъѹ** = *Dumnedzău*.

Greșelile de copist au fost corectate în text și înregistrate în aparatul critic: **вина** = *bine*, **кѹпѹль** = *capul*, **шадѣ** = *ședea*. Rostirile neromânești *capreale* pentru *caprele*, *înțeleapt* pentru *înțelept*, *învățe* pentru *învață*, *pase* pentru *pasă*, *ruminesc* pentru *rumânesc* ș.a. au fost menținute.

Am reprodus între [ ] porțiunile de text în care hârtia a fost deteriorată, iar textul a devenit parțial ilizibil, fiind reconstituit după urmele rămase, coroborate, uneori cu pasajele corespunzătoare din alte manuscrise. Când textul nu a putut fi reconstituit din cauza distrugerii totale a suportului material, am folosit semnul [...]. Între < > am reprodus fragmentele de text sau de cuvânt omise de copist.

Punctuația a fost stabilită de editor.

Aparatul critic conține greșeli de copist, alte lecțiuni posibile, cuvinte sau secvențe repetate din greșeala scribului, anumite intervenții ale unui copist necunoscut (= M_1), altul decât cel căruia îi datorăm adaosurile interliniare făcute în scopul îmbunătățirii modului de redactare a textului, și traducerea cuvintelor scrise într-o limbă străină.

Marginal am consemnat fila. În transcrierea textului, bara oblică (/) semnifică trecerea de la recto-ul filei la verso, iar trecerea de la o filă la următoarea este marcată prin bara oblică dublă (//).

În încheiere, ținem să precizăm că pe întreg parcursul elaborării ei lucrarea a beneficiat de observațiile judicioase ale celor doi coordonatori ai ediției, Ion Gheție, șeful Sectorului de limbă literară și filologie, și Al. Mareș, cercetător în cadrul aceluiași sector. Doamna Mirela Teodorescu, doctor în filologie, referentul desemnat de Consiliul științific al Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan", a formulat, de asemenea, o serie de sugestii de care am ținut seama în redactarea formei finale a lucrării. Tuturor acestora le adresăm mulțumirile noastre. În sfârșit, dar nu în ultimul rând, aducem cuvenitele mulțumiri Editurii Minerva care, prin redactorul șef Tiberiu Avramescu, și-a asumat dificila misiune de a tipări în aceste momente o carte dintr-o serie cu impact limitat asupra marelui public, iar prin redactorul de carte, doamna Viviana Șerbănescu, a asigurat acestei apariții editoriale marca profesionalismului.

ÎNVĂȚĂTURA LUI ARCHIRIE, CUM ÎNVĂȚE PRE NEPOTU-SĂU, PRE ANADAN, DE TOATE ÎNVĂȚĂTURILE[1]

61r

Adecă eu, Archirie, învățaiu pre nepotul mieu, pre Anadan, nepot de soră, întru zilele lui Sănagrip-Împărat den Țara Dorolui.

Şi era Archirie prea înțeleapt şi boiarin mare la acel împărat. Şi Domnu <nu> i-au dat feciori de trupul său, ce luă pre nepotu-său, pre Anadan, şi-l hrăni tot cu miiare şi cu pâine albă şi cu vin bun. Şi-l crescu, şi-l învățâ carte de besearecă, şi începu a-l învăța mândrii frumoase şi înțelepciune şi minte mare să aibă. Şi zisă[2]:

„[F]ătul mieu, A[n]adane, întâi, să nu faci negoț cu boiarii, nice să cumperi marhă de furat, căce că vei pierde bucatele tale.

Fătul mieu, Anadane, pre tată-tău şi pre mumă-ta să-i cinsteşti, să nu-i blastămi, că nu-ț va da Dumnedzău feciori, nici-ți va da bucate cu / blagoslovenie, nice vei împlea bine. 61v

Fătul mieu, Anadane, cine va[3] grăi cu rău cătră tine, tu cu blândețe cătră dânsul să grăieşti şi să-i răspunzi cuvânt bun, că omul năprasnic curund răspunde omului cuvânt rău, iară apoi să căiaşte şi-i pare rău.

Fătul mieu, când vei sluji la domnu şi va fi nebun domnu-tău, iară tu să nu-i zici că easte nebun, ce să faci zisa lui, deci, ver fi miluit de dânsul.

---

[1] Peste Ѳ – o pată de cerneală. ✧ [2] **зись**; altă lecțiune <*au*> *zis*. ✧ [3] Secvența *cineva* scrisă inițial: **чива**, apoi copistul a adăugat interliniar: **нє**. ✧

Fătul mieu, nici să fii foarte vorovitoriu înnaintea domnu-tău, nici grabnic, că vei greşi.

Fătul mieu, şi la zile mari să mergi la besearecă şi mai vârtos dumineca.

Fătul mieu, unde vei vede omul plângând, acolo să mergi, să-l mângâi şi să-i aduci aminte că va muri şi el.

Fătul mieu, când veri hi om mare, tu te pleacă înnaintea oamenilor.

Fătu*l* mieu, şi mâniia nu ţ-o vărsa curund, că apoi-ţ va părea rău şi nu ve<i>[4] pute folosi.

62r Fătul mieu, ţine-ţ mâna de <fu>rtuşag şi de ucide//ri de om şi limba de cuvinte reale; şi te fereaşte de curvie şi mai vârtos de muiarea curvă cu barbatu, că-ţ va mânca capul.

Fătul mieu, Anadane, de om înţelept să asculţi ce <te> va învăţa.

Fătul mieu, nici să sapi groapa altuia, că apoi tu ver cădea într-însa.

Fătul mieu, când vei vrea să faci vreo tocmală bună sau vrun lucru bun, să socoteşti foarte bine întâie cum va cădea apoi.

Fătul mieu, pă omul înţelept, de-l veri învăţa, el te va asculta, iară nebunul, macar cu toiagul <de> l-ai bate, nu şti nemică.

Fătul mie<u>, să nu iai camătă cu aslam, că camăta cu aslam orbeaşte ochii omului şi-i va piiarde sufletul.

Fătul mieu, mai bine sluga direaptă şi bună decât fratele nebun şi rău, şi îndărăpnic.

Fătul mieu, mai bine să zacă omul o boală grea decât să lăcuiască cu muiarea rrea.

Fătul mieu, toate să dai şi să-i arăţi muierii, iară minte să nu o dai, nici să o arăţi.

[4] Alte lecţiuni: *ve<r>, ve<ri>*. ✧

Fătul/ mieu, când vei să grăieşti cu domnu-tău, să aibă cuvântul trei porţi: o poartă la inimă, alta în grumazi, al treile în gură, şi de-aciia să grăieşti, că cuvintul, daca-l laş din gură, nu-l poţi agiunge nice <cu> calul, nice cu ogarul, nice cu şoimul, ce, câtu-l grăieşti, aşa treace. 62v

Fătul mieu, omul înţelept să-l miluiaşti şi să-l socoteşti, că Dumnedzău pre tine va milui.

Fătul mieu, cându vei avea un vecin rău, socoteaşte-l şi-l cinsteaşte, că Dumnedzău pre tine va milui şi el nu-ţ va pute face rău.

Fătul mieu, să te fereşti de cuvânte sprenţare, să nu le grăieşti fără ispravă şi mincinoase, că mi<n>ciuna cade ca plumbul în fundul apei, iară apoi iase ca frunza în faţa apei şi-*l* ştiu toţi.

Fătul mieu, mai bine să porţi pietri cu înţeleptul, decât să şezi la mase cu nebunul.

Fătul mieu, cine te va lovi de o parte de faţă, iară tu să întoarci şi ceaealalte faţă de parte[5].

Fătul mieu,// cine va arunca în tine cu piiatră, tu aruncă cu pâine într-însul, că piatra să va întoarce la dânsul, iară pâine va veni la tine. 63r

Fătul mieu, cine-ţ gândeşte rău, tu gândeşte lui bine, că Dumnedzău va fi cu tine.

Fătul mieu, mai bine înţeleptul să te bată, decât nebunul să te cinstească.

Fătul mieu, când mergi la casa omului, nu şedea mult, că apoi te va goni. Mai bine să-i paie rău că te-ai dus, decât să-ţ caute rău că şezi[6].

Fătul mieu, noaptea să nu mergi fără arme, nici în cale, că nu ştii ce te tâmpină.

[5] Secvenţa *faţă de parte* pentru *parte de faţă*. ✧ [6] Iniţial: ~~ueuiu~~; ulterior, al doilea u a fost corectat în ꙋ. ✧

BIBLIO MIH SECŢIA

Fătul mi[eu], în cale să nu mergi fără pâine, tot să aibi pâinea ta, să nu te nedejduieşti pre d[ă]sagii altuia, că poamele în sânul [altuia] să zdro[bă]scu şi putredescu[7].

Fătul mieu, cându-ţi spune omul învăţătură bună, ca şi când ai bea nişte apă bună dintru fântină reace, aşa easte învăţătura cea bună".

63v Eu, Archirie, învăţaiu toate înţelepciunile pre nepotu-mieu,/ Anadan, şi gândiiu să-l duc la Sanagrip-Împărat să slujască. Şi-l duş şi-l curteniiu la domnu-mieu şi grăiiu domnu-mieu:

– Să slujască nepotu-mieu, Anadan, la dumneata, că eu sânt bătrân şi el easte tânăr, iară pre mine mă vei ierta şi mă vei lăsa să mă duc să mă odihnesc la casele meale.

Şi zisă împăratul:

– Pasă de te odihneşte la casele tale, iară cându-mi vei trebui, eu te voiu chema. Iară nepotu-tău boiarin mare va fi la mine.

Şi să închină Archirie şi-ş luo zua bună de la împăratul şi să duse. Şi şedea[8] acasă de să odihniia [la] casele sale. Iară Sanagrip-Împăratu pusă pre Anadan logofătu mare în locul [lu]i Archirie. Şi era preacredincios la împăratul.

Iară Anadan gândi rău unchiu-său, lui Archirie, şi tot socotiia cum va face să piiarză pre unchiu-său, pre Archirie, şi să fie volnic pre satele lui şi pre bucatele lui, şi pre casele

64r lui. Ce şezu de scrise carte minciunoase şi // o pecetlui cu peceate împăratului şi o trimise[9] la Archirie.

Şi aşea zise în carte: „Eu, Sanagrip-Împărat, scriu la tine, Archirie, pace şi sănătate, la nedejduinţa mea. Alta-ţi fac ştire: în ce ceas vei vedea carte mea, iară tu să te scoli

[7] Iniţial: пѫтрдескѫ; ulterior, primul є a fost adăugat deasupra rândului. După acest cuvânt, urmează ши хїе чѣ. ✧ [8] шѧдѣ. ✧ [9] Iniţial: тримите; ulterior, al doilea т a fost corectat în с. ✧

de acolo cu toată ţara mea, cum vei putea mai tare şi curund ca să vii la mine că ne împresură oastea grea turcească."

Şi, dacă văzu Archirie cartea împăratului, el crezu. Şi îndată strânse oastea mare foarte şi purceasă la împăratul Sănagriptu, ca să-i fie într-agiutoriu. Şi deca să apropiară oştile lui Archirie, iară Anadan văzu şi mearse la împăratul şi pârî pre unchiu-său, pre Archirie. Şi zise:

– Doamne, împărate, ştii Mă[riia ta că unchiu-mie]u Archirie s-au rădicat cu oaste mare spre capul Măriii tale să te prinză şi să te ucigă şi să puie el alt împărat?

Iară împăratul zise:

– Oare poate să fie aşea?

Iară Anadan zise:

– Caută de vezi oştile lui.

Şi căută împăratu*l*/ şi văzu oştile viindu către cetate. Şi 64v
să spământă împăratul foarte rău şi nu ştiia ce să va face. Şi zisă[2]:

– Cum vom face, logofeate? Vezi că vine unchiu-tău cu oaste spre mine.

Anadan zisă[2]:

– Doamne, mearge-voiu eu la dânsul şi-l voiu mângâia cu cuvinte bune şi dulci şi-<l> voiu aduce viu la Măriia ta.

Împăratul zise:

– De-l vei aduce, mai mare boiarin decât tine şi mai de cinste nu va fi altul la mine.

Şi să dusă Anada*n* înainte unchiu-său, lui Archirie, şi zise:

– De bine ai venit, părintele mieu, şi sănătate de la împăratul şi bine-i [pare][10] împăratului că ai venit; şi au zis

[10] Cuvânt scris într-o porţiune în care hârtia a fost deteriorată de acţiunea corosivă a cernelii; el este restabilit după decupajul lăsat de cerneală pe hârtie. ✧

să mergi singur cu mine şi să laşi oştile pre loc şi să grăiţi [amândoi c]u[11] împăratul.

Şi crezu Archirie şi marse amândoi cu Anadanu la împăratul şi lăsă oştile pre loc. Şi întră la împăratul şi să închină şi începu a întreba pre împăratul de sănătate. Şi aciiaşi
65r începu a-i zice împăratul// lui Archirie:

– Bine[12] easte aşea, Archirie, că vii cu oaste spre mine să mă scoţi din împărăţie? Crez, tu ai fost crezut la tată-mieu; şi la mine încă ai fost boiarin mare şi mai crezut şi mai cinstit decât toţi boiarii, iară tu vrusăş se-m[13] mănânci capul[14] mieu, ce vei mânca capul tău.

Iară Archirie nu putu răspunde domnu-său nemică, numai ce zise:

– Nu ştiu nemică, Doamne!

Şi începu nepotu-său, Anadan a-l pedepsi:

– Bătrânit-ai şi minte ţ-ai pierdut, de nu poţi răspunde domnu-tău nemică?

Şi zise împăratul:

– Anadane, jiudecă-*l* că ţi-i unchiu şi-i eşti nepot!

Anadan zisă:

– Jiudecat easte, Doamne! Să-i tai Măriia ta capul şi să-l delungi trei sute de coţi d[e trup][11].

[Şi][10] zise împăratul într-acela ceas armaşului celui mare:

– Ia-l şi să-i tai capul!

Iară armaşul luă-l[15] pre Archirie şi-<l> – lăgă şi-l scoase afară.

Iară Archirie zisă:

– Frate, ştii, oarecând ţ-am făcut mult bine, adu-ţi aminte!

[11] Pasajul inclus între paranteze drepte este scris într-o porţiune în care hârtia a fost deteriorată de acţiunea corosivă a cernelii; el este restabilit după decupajul lăsat de cerneală pe hârtie. ✧ [12] **вина**. ✧ [13] Iniţial: **смь**; ulterior, **є** a fost adăugat deasupra rândului. ✧ [14] **кѫпѫль**. ✧ [15] **лѫ ль**; altă lecţiune: *luân<du>-l*. ✧

Iară armaşul zise:

– Ştiu, frate./ Ce dar cum voiu face, că cela ce nu face 65v
zisa împăratului cu capul plăteşti.

Aşijderea să roagă Archirie armaşului:

– Pasă la împăratul şi zi aşea: „Cinstite împărate, roagă-se Archirie Măriei tale să-l laşi să-l duc la casele lui; acolo să-i taiu capul, să-l slujască popii lui şi giupâneasa lui să-*l* plângă, şi roabele lui. Şi trupul lui să-l îngroape acolo, iară capul lui să-l aduc[16] la Măriia ta".

Iară armaşul ascultă pre Archirie şi să dusă la împăratul şi zise cumu-izisăse Archirie. Iară împăratul îl lăsă şi zise:

– Să-l duci şi capul să-l aduci la mine.

Armaşul luă pre Archirie şi-l dusă la casele sale. Şi deaca-l duse, la casele lui, Archirie, el avea un tâlhariu [...] foarte bine lui Archirie. Şi să roagă Archirie armaşului să taie capul tâlharului, că-l ţine de mulţi ani în temniţe, şi să-l ducă la împăratul, căci că-ş sămăna la chip acel tâlhariu cu Archirie. Şi făcu armaşul cumu-i// zise Archirie şi tăie capul 66r
tâlhariului şi-l duse la împăratul. Şi-l văzu împăratul şi crezu ca să fie capul lui Archirie.

Iară pre Archirie îl băgă la o taină mare şi adâncă şi-l ştiia numai giupâneasa lui. Şi-l hrăniia într-ace taină şi nime nu ştiia.

Iară deaca auzi Faraon-Împărat din ţara Eghipetului că au perit sveatnicul lui Sanagrip-Împărat din Ţara Dorulu<i>[17], eluş scrise cărţi şi trimise soli[18] Faraon. Şi aşea scrise în cărţi: „Eu, Faraon-Împărat, scriu la tine, Sanagripe-Împărate. Alta dau ştire: în ce ceas vei vedea cartea mea, iară tu să-mi trimiţi meşteri să-m zideascâ cetate nici în ceriu, nice pre pământ. Şi de sârgu să-m răspunzi cuvintelor ceal[or] [...].

[16] **ѧдѫкъ**. ✧ [17] Iniţial: **дорольѫ**; M_1 adaugă chendima deasupra ultimei slove. ✧ [18] Slova **о** scrisă peşte o alta, probabil **ѫ** sau **ъ**. ✧

[...] face cumu-i învățătura mea, eu la tine voiu veni şi te voiu sparge din cuiubul tău sau să-mi trimiți dajde cât oi ceare eu".

Şi mearseră soli la Sănagrip-Împărat şi-ş deadere soliia şi-ş închinară cărțile de la Faraon-Împărat. Şi strânse Sana-/
66v grip-Împărat toți sveatnicii lui cei mari şi cei mici din toată țara; şi auziră toți cum spuseră cărțile de la Faraon-Împărat. Şi zise împăratul Sănagrip:

– Ni, acmu, boiarilor, cum vom face şi cum vom trimite la Faraon să ne slujască slujba?

Ei toți să sculară în picioare şi ziseră:

– Cine era de vrea isprăvi slujba aceasta, Măriia ta l-ai tăiat pre Archirie înțeleptul. Deci, Doamne, aicea easte nepotu-său, Anadan, şi la dumnealui au lăsat învățătură bună şi mândră frumoase[19]. Să-l pofteşti Măriia ta să vie aicea de față.

Şi zise împăratul:

– Ni, Anadane, acmu cum vom face aceasta?

Zise Anadan:

– Nu ştiu, Doamne!

Împăratul zise:

– Ascultaiu de tine şi pierduiu pre unchiu-tău [...].

Acmu iară armaşul cel mare [...] de zise aşea din gură:

– Împărate, dară de ar hi acmu viu, ierta-l-ai?

Împăratul zise:

– Ierta-l-voiu; şi cine-l va aduce, cu bun dar dărui-l-voiu.
67r Şi să dusă armaşul şi-l scoase din groapă pre Archirie.// Şi era părul lui Archirie[20] până la brâu şi unghile lui era ca de vultur. Şi-l duse împăratul, şi-l văzu împăratul, şi-l cunoscu şi-*l* întrebă:

– Tu eşti Archirie?

[19] Secvența *mândră frumoase* pentru *mândrie frumoasă*. ✧ [20] аркиріѧ. ✧

Răspunse Archirie:

– Eu sânt.

Şi-i zise împăratul:

– Pasă, Archirie, pasă la feredeu de te spală şi te îmbracă şi vino la mine.

El zise:

– Doamne, să-m laşi vreame să od<i>hnesc vro 15 zile, să mă dezmetecescu, iară de-aciia-ț voi griji grija şi să fii fără de grijă.

Şi să bucură împăratul foarte şi lăse pre Archirie să odihnească.

Şi de-aciia mearse la împăratul şi îi spune împăratul ce i-au trimis de la împăratul Faraon, tot. Şi iarăş zise Archirie:

– Doamne să-m dai doisprăzeace vulturi şi doisprăzeace şoimi din şoimărie.

Şi-i deadere tot ce cerşu. Şi-ş luo Archirie zua bună de la domnu-său şi să duse la împăratul Faraon den țara Eghipetului. Şi să închină la Faraon de la Sănagrip-Împărat. Şi-l văzu Faraon pre Archirie şi-l întrebă:

– Cine eşti tu?

Archirie[21] zise:

– Sânt mâ/nat, cinstite împărate, din Țara Dorului să 67v
facu o cetate nice în ceriu, nice pre pământ.

Zise Faraon:

– Pă un gânscariu ca tine au mânat la mine?

Archirie[22] zise:

– Cine va sluji slujba domnu-său cu dreptul şi-i va isprăvi slujba nu va fi gânscariu, ce mare om va fi acela şi va fi mai cinst*it* decât toți înainte tuturor, şi credincios va fi.

Şi zise Faraon:

– Să-mi faci o fune de năsip, să-m legu mânzii.

[21] аркиріѧ. ✧ [22] Аркиріѧ. ✧

Archirie [22] luo un sfreder şi sfredeli păreatele casei şi deaderă razile soarelui pre gaură şi zise:

– Doamne, strânge-ţi funea, iară de-ţ va mai trebui, îţ voi mai face.

Şi zise Faraon:

– Să-m faci cetate nice în ceriu, nice pre pământ.

Şi făcu Archirie hamuri şi înhămă [şoimii şi vulturii] şi bägă un cucon mic în nişte racle de brad şi-l învăţă, când va fi sus, să strige cu glas mare. Cuconul aşea să zică: „Adu var şi cărămidă!". Şi înhămă vulturii în raclă, unde era cuconul
68r şi le arătă// carne într-o ţapă. Şi zburară vulturii după ţapa cu carne cu raclele şi să suiră sus cu cuconul.

Şi strigă atunce cuconul:

– Aduceţi var, şi cărămidă aduceţi, că meşterii stau fără lucru.

– Şi auzi împăratul şi toţi boiarii lui.

– Doamne, eu am adus meşteri, iară Măriia ta să aduci şi să trimiţ argaţi[23].

Împăratul zise:

– Cumu te cheamă?

El zise:

– Archirie.

Mainte ştiia Faraon, ce au zis că easte tăiat.

Şi cuconul plecă ţapa cu carne în gios şi căzură vulturii pre pământ, pre carne. Şi ieşi cuconul şi mearse la Archirie.

Iară Faraon zise:

– Archirie, să-m spui cui mă potrivescu eu.

– Soarelui.

– Boiarii miei?

– Razile soarelui.

[23] армаци. ✧

El zise:

– Dară ce easte un copaci cu 12 ramuri şi pre un ram câte patru [cuiubure][10], şi într-un cuiub câte 7 oao: unele negre, altele sânt albe.

Archirie zise:

– Un copaci easte anul, 12 ramuri – 12 luni sânt într-un anu; 4 cuiburi – 4 săptămâni sânt într-o lună; 7 oao – 7 zile într-o săptămână: ceale negre easte noaptea, ceale/ albe – zua. 68v

Şi zise Faraon:

– Blagoslovit să fie Archirie. Şi-l cunoscu şi-l întrebă de toate treabile şi-l trimise la domnu-său cu daru.

Şi mearse Archirie[20] la domnu-său, la Sănagrip-Împărat, şi să închină cu slujbă de la Faraon. Şi-l dărui domnu-său cu dar mare. Şi deade Archirie darul armaşului celui mare ce l-au scos. Iară Archirie[20] cerşu pre nepotu-său, Anadan. [...] pre mâna lui Archirie, unchiu-său. Şi-l legă, şi-l duse Archirie la casele lui; şi-l începu a-l bate cu toiage de cornu; şi-l bătu până zise Anadan:

– Nu mă ucide, părintele mieu, să-ţi fiu comis la cai.

Archirie[20] zise:

– Ba, fătul mieu, că tu ai fost ca oarecând cându-şi legă omul măgariul cu funi rea şi să dezlegă [măgariul] şi fugi, iară lupu-l întâmpănă şi zise: „Bună cale, măgariule!", Iară măgariul zise: „Să nu fie bună calea mea! Fie bună cale stăpânu-mieu, că mă legă cu funi rea, că tu mă vei mânca acmu."

Şi iară zise Anadan:

– Nu mă ucide, părintele mieu,// să-ţi fiu păcurariu la 69r oile tale.

Dară Archirie zise:

– Ba, fătul mieu, că tu eşti ca lupul când învăţa carte. Şi zise dascalul: „A, b, v, g". Lupul zise: „La mieluşei, la iezi".

Dascalul zise: „Că rău zici". Lupul zise: „Dascale, învaţă-mă[24] carte mai tare, că se apropie capreale de pădure".

Şi iară zise Anadan:

– Nu mă omorî, părintele mieu, să-ţi fiu purcariu la porci.

Archirie zise:

– Ba fătul mieu, că tu ai fost ca un pomnu pre ţărmurile apei. Deci, câte poame face, toate pre apă să duce. Aşea fu şi învăţătura mea. Pre acela învăţaiu şi necăiurea n-au fost.

Şi iară zise Anadan:

– Nu mă ucide, părintele mieu, că ce veri vrea aceea-ţ voiu face.

– Ba, fătul mieu, că tu ai fost ca lupul când merge pre urma oilor, iară păcurariul zise: „Ce mergi [pre urma oilo]r, lupule?". Iar lupul zise[25]: „Doru-mă ochii, ce mi-i leacul pravul oilor". Iar lui nu-i p<r>e era voia de acel leac, ce-i era voia să apuce vreo oaie să mănânce.

Aşea şi tu, fătul mieu, nu ţ-au fost destul de învăţătura mea, ce tu ai vrut să-mi tai capul mieu, ce al tău cap ţi-i tăie.

Şi-l bătu până muri şi să svârşi. Amin.

BIBLIOTECA MUNICIPALĂ
MIHAIL SADOVEANU
SECŢIA RELAŢII

[24] ѧвацьмѧ. ✧ [25] зи̑; altă lecţiune: *zisă*. ✧

ANEXĂ

LISTA MANUSCRISELOR CARE CONŢIN POVESTIREA *ARCHIRIE ŞI ANADAN*

Cota	Data	Zona
1. Ms. rom. B.A.R. 577, f. 61–69	1708	Transilvania
2. Ms. rom. B. A. R. 1867, f. 222–235	1717	Ţara Românească
3. Ms.3202 B.C.U. Cluj-Napoca, f. 20–28	Începp. sec.XVIII	Transilvania
4. Ms. 4348 B.C.U. Cluj-Napoca, f. 50–56	1744	Transilvania
5. Ms. 34 B.I.L. Cluj-Napoca, f. 99–130	1754	Transilvania
6. Ms. 4390 B.C.U. Cluj-Napoca, f. 33–37	circa 1761	Transilvania
7. Ms. 31 Bibl. Mitropolitană, Sibiu, f.	1764	Transilvania
8. Ms. rom. B.A.R. 3528, f. 20–41	circa 1770	Ţara Românească
9. Ms. 88 (92) B.A.R. Cluj-Napoca, f. 118–136	circa 1773	Transilvania
10. Ms. rom. B.A.R. 1151, f. 148–156	1777	Ţara Românească
11. Ms. rom. B.A.R. 1739, f. 5–14,	circa 1778	Translvania
12. Ms. rom. B.A.R. 2150, f. 114–120	1779	Ţara Românească
13. Ms. rom. B.A.R.1414, f. 42–49	1780	Ţară Românească
14. Ms. rom. B.A.R. 476, f. 86–94	1780–1790	Ţara Românească
15. Ms. rom. B.A.R. 3324, f. 1–9	1781	Ţara Românească (?)
16. Ms. rom. B.A.R. 3391, f. 355–361	1782	Moldova
17. Ms. rom. B.A.R. 1155, f. 95–103	1784–1806	Moldova
18. Ms. rom. B.A.R. 4104, f. 97–101	1787	Moldova
19. Ms. rom. B.A.R. 1286, f. 7–18	1788–1791	Moldova
20. Ms. rom. B.A.R. 3170, f. 87–93	1789	Transilvania
21. Ms. 183 (190) B.C.U. Cluj-Napoca, f. 1–9	circa 1790	Transilvania

Cota	Data	Zona
22. Ms. rom. B.A.R. 1735, f. 40–61	circa 1790	Țara Românească
23. Ms. rom. B.A.R. 3344, f. 103–104	circa 1791	Transilvania
24. Ms. rom. B.A.R.Cluj-Napoca, 6,f. 121–133	circa 1790–1795	Transilvania
25. Ms. rom. B.A.R. 2088, f. 156–166	circa 1793–1795	Moldova
26. Ms. rom. B.A.R. 44, f. 84–90	1794	Țara Românească
27. Ms. 110 Bibl. Mitropolitană Sibiu	1797	Transilvania
28. Ms. rom. B.A.R. 274, f. 109–149	sec. XVIII	Transilvania
29. Ms. rom. B.A.R. 2141, f. 226	sec. XVIII	Transilvania
30. Ms. V–15 (96) B.C.U. Iași	sec. XVIII	Moldova
31. Ms. rom. B.A.R. 5321, f. 46–64	sf. sec. XVIII	Moldova
32. Ms. rom. B.A.R. 3355, f. 162–166	1800–1804	Moldova
33. Ms. rom. B.A.R. 3181, f. 28–34	1802	Vârșeț
34. Ms. rom. B.A.R. 3013, f. 200–211	1814	Moldova
35. Ms. rom. B.A.R. 3403, f. 76–77	1816	Țara Românească
36. Ms. rom. B.A.R. 1516, f. 13–33	1817	Moldova
37. Ms. rom. B.A.R. 5319, f. 49–69	1820	Moldova
38. Ms. rom. B.A.R. 4862, f. 23–27	circa 1823	Țara Românească
39. Ms. rom. B.A.R.2509, f. 256–259	1825	Țara Românească
40. Ms. rom. B.A.R. 3181, f. 28–34	1825	Transilvania
41. Ms. rom. B.A.R. 2399, f. 28–33	1826	Țara Românească
42. Ms. rom. B.A.R. 5387 (6007), f. 83–92	1829	Transilvania
43. Ms. II–10 (337) B.C.U. Iași	1829	Moldova
44. Ms. rom. B.A.R. 1729, f. 50–69	1829	Moldova
45. Ms. 187 (200) Bibl. Patriarhiei Române	1830	Țara Românească
46. Ms. rom. B.A.R. 5708 (5937), f. 148–157	1830–1835	Molodva
47. Ms. rom. B.A.R. 4252, f. 14–18	circa 1832	Vârșeț
48. Ms. rom. B.A.R. 1584, f. 306–309	sec. XIX	Țara Românească
49. Ms. rom. B.A.R. 1714, f. 3–9	sec. XIX	Moldova
50. Ms. rom. B.A.R. 2375, f. 1–4	sec. XIX	Moldova
51. Ms. rom. B.A.R. 3482, f. 45–57	sec. XIX	Transilvania (?)
52. Ms. rom. B.A.R. 5791, f. 2–22	sec. XIX	Moldova
53. Ms. rom. B.A.R. 5321 (6036), f. 46–64	sec. XIX	Moldova
54. Ms. rom. B.A.R. 5319 (6040), f. 49–69	sec. XIX	Moldova
55. Ms. rom. B.A.R. 2375, f. 1–4	circa 1841	Țara Românească
56. Ms. rom. B.A.R. 4171, f. 57–68	1843–1844	Transilvania
57. Ms. rom. B.A.R. 1089, f. 3–4	1863	Țara Românească(?)

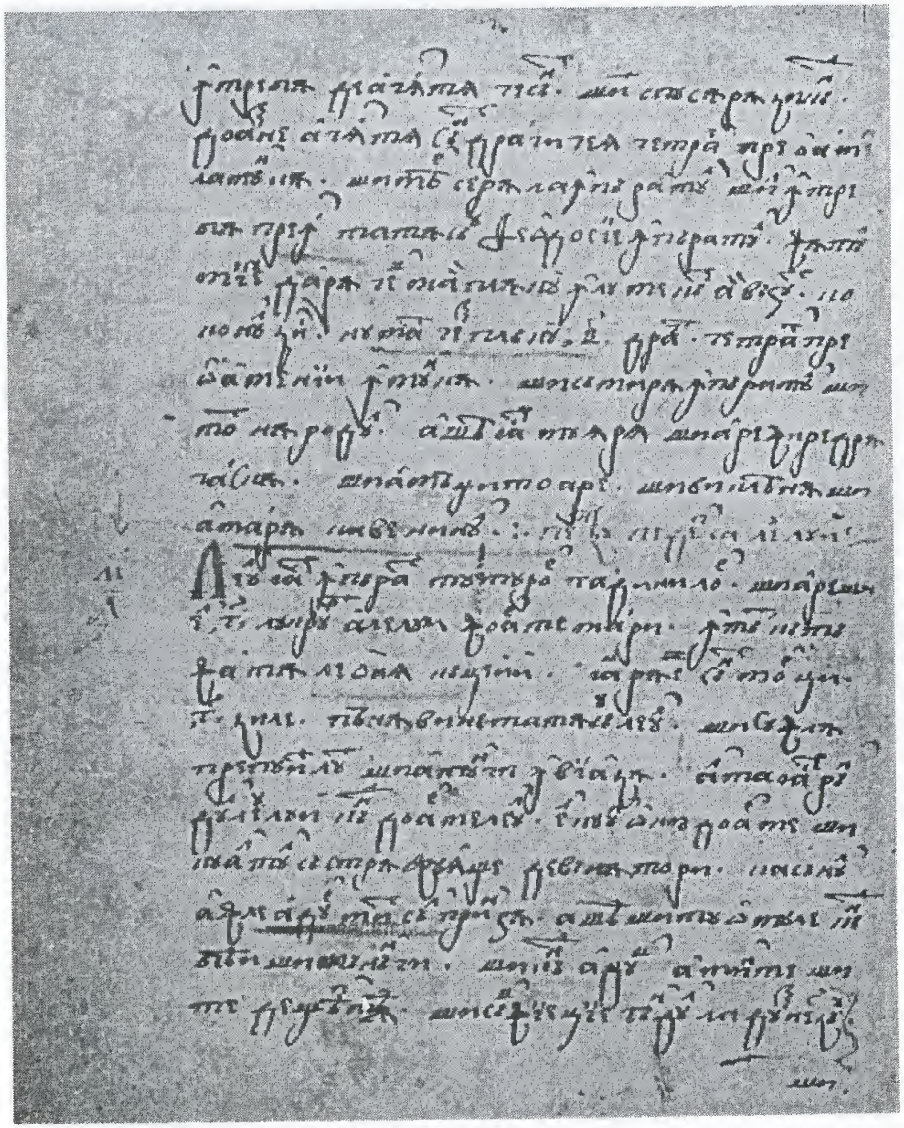

Fiziologul
Ms. rom. BAR 1436, f. 44^{v}

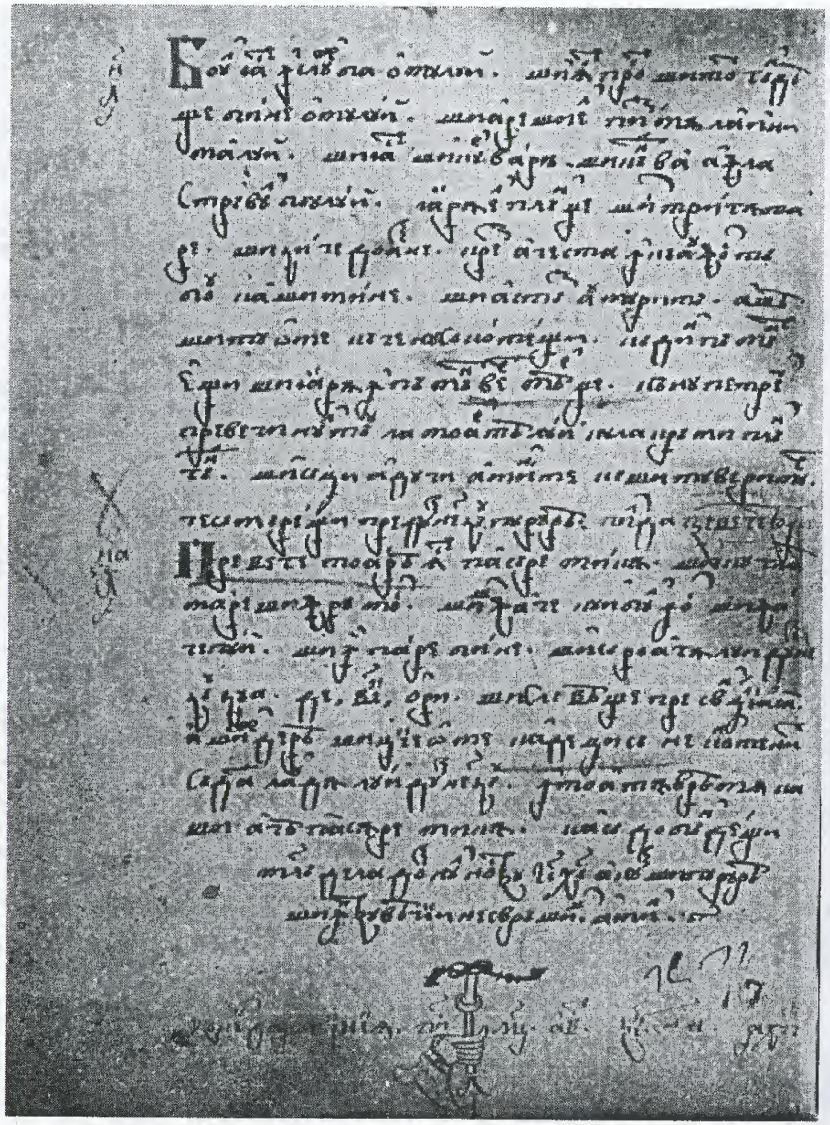

Fiziologul
Ms. rom. BAR 1436, f. 48^{v}

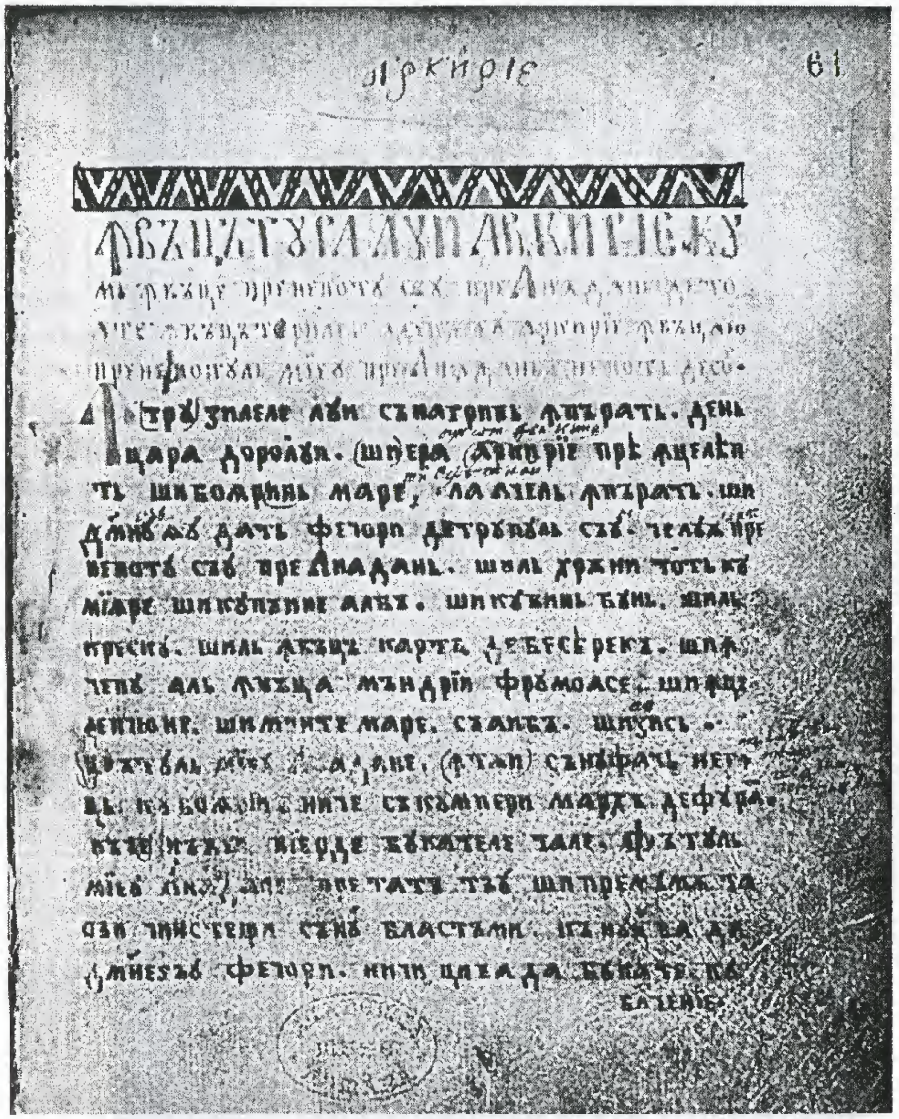

Archirie şi Anadan
Ms. rom. BAR 577, f. 61^{r}

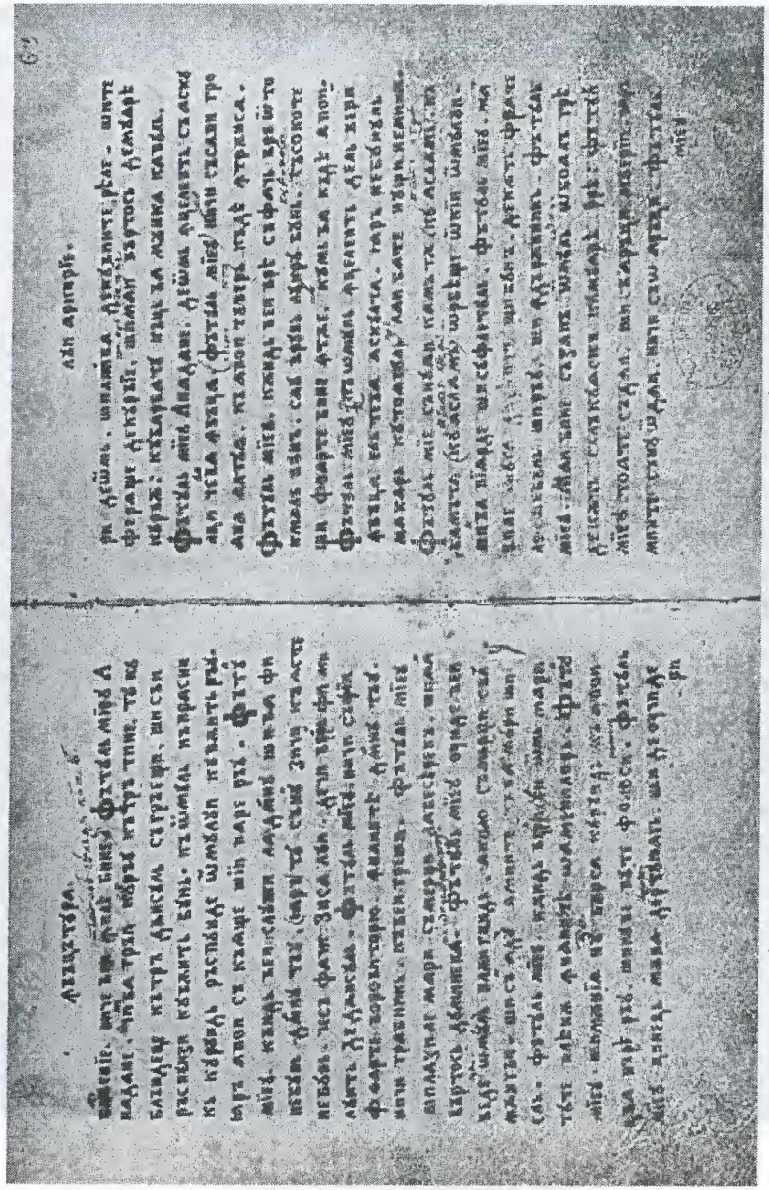

Archirie și Anadan
Ms. rom. BAR 577, f. 61^{v}–62^{r}

CUPRINS

Izvoare și lucrări de referință 5
Abrevieri 8

FIZIOLOGUL

Studiu filologic 13
Studiu lingvistic 51
Nota editorului 89
<Fiziologul> 93
Glosar 99

ARCHIRIE ȘI ANADAN

Studiu filologic 103
Studiu lingvistic 139
Nota editorului 151
Învățătura lui Archirie, cum învăţe pre nepotu-său, pre Anadan, de toate învățăturile 157
Anexă 169

FACSIMILE

Fiziologul 171
Archirie și Anadan 173